

УРЫСЕЙМ ЩІЭНЫГЪЭХЭМКІЭ И АКАДЕМИЕМ
И КЪЭБЭРДЕЙ-БАЛЪКЪЭР ЩІЭНЫГЪЭ ЦЕНТРЫМ
И ГУМАНИТАР КЪЭХУТЭНЬГЪЭ ИНСТИТУТ

БакIуу Хъанджэрий Ильяс и къуэ

Адыгэ литературэ гушыIэмрэ ауанымрэ

Налшык · 2013

УДК - 821.352.3
ББК - 83.3(2Рос=Ады)
Б - 19

Научный редактор

доктор филологических наук, профессор
Х.Т. Тимижев

Рецензенты:

доктор филологических наук, профессор А.Х. Хакуашев
кандидат филологических наук Л.Б. Хавжокова

Баков Х.И. Юмор и сатира в адыгской литературе. – Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2013. – 183 с.

В монографии доктора филологических наук Х.И. Бакова впервые в адыгском литературоведении исследуется комплекс вопросов, связанных с эволюцией и развитием юмора и сатиры в кабардино-черкесской литературе на основе произведений ведущих адыгских поэтов, писателей и драматургов, выступавших в данном жанре со второй половины прошлого века до нашего времени. Их творчество рассматривается в контексте общееадыгского литературного процесса с учетом достижений общемировой теории литературы по означенной тематике.

Работа адресована специалистам-литературоведам, учителям школ, преподавателям вузов, в которых преподается адыгская словесность. Основные положения монографии могут быть использованы в их практике.

В оформлении книги использована фотография «Вид аула Жако» (КЧР) Казбека Бакова.

ISBN 978-5-91766-071-4

Печатается по решению Ученого совета
Федерального государственного бюджетного учреждения науки
Института гуманитарных исследований КБНЦ РАН

© Х.И. Баков, 2013
© КБИГИ, 2013

Хэзүүгэгүүзэ

Совет лъэхъэнэм иужь ильэсхэм (1991–2012 гъэхэм) адыгэ литеатурэм зэхъуэкЫнныгъэ зыбжанэ игъуэташ. Ахэр къэзышар езы псэукІэм, жылагъуэ зэхэтыкІэм къышыхъуа Йуэхугъуэхэрщ. Дэ зи гугъу тцЫнур литеатурэ псоракъым, атІабы и жанр щхъэхуэхэу дунейпсо критикэм «юмор», «сатирэ» жиІэу хыхъахэрщ. Зи гугъу тцЫну лъэхъэнэм и гъунапкъэм дикЫн хуейуэ къызольтыг щхъэусыгъуитІкІэ: япэрейр, совет нэужь зэманим гушыІэмрэ ауанымрэ тэухуа тхыгъэхэр куэд дыдэ хъуркъым; етІуанэр (ар нэхъышхъэш), мы жанрым тэухуа къэхутэнгъэ щагъуэ ѢыІекъым. ЩЭнныгъэлІхэр кІэлтыгълтъакъым ди литеатурэ блэкІа жыжъэми, совет зэманим гушыІэмрэ ауанымрэ хуэгъэзауэ адыгэ тхакІуэхэм, усакІуэхэм, драматургхэм я гуашІэ зыхалъха тхыгъэхэм. Пэжц, комедие жанрыр нэхъ джа хъуаш, ауэ усыгъэми прозэми ехъэлІа къэхутэнгъэхэр машІэ дыдэш. Литеатурэдж ѩЭнныгъэм къытена «щыхуэр» пшыныжын мурадкІэ, блэкІа лъэхъэнхэми дыхэгълтэжын къалэныр игъуэу къышІекЫнущ.

КъышІэддзэнц теорием ехъэлІа гупсысэхэмкІэ. Псом япэу жыІэпхъэш мы жанрхэр ди литеатурэ ѩЭнныгъэми критики ми арэзы укъицЫн хуэдэу джа зэрымыхъуар. Уеблэмэ, а жанритІым я гъунапкъэри зэхэгъэкЫгъуейщ. Литеатурэм и теорием дыкІэлтыгълын ипэ къихуэу къэтхынц гушыІэмрэ (юмор) ауанымрэ (сатирэ) ИутЫж Борис зэрызэхигтэка усэу тxa сатырил:

ГушыІэр – цыхум и гүэгу гүэмылапхъэш.
Ауаныр – ар гъацІэм и пицантиж жыхапхъэш.
ГушыІэм къыредз ди гүэгүанэм икІэльей.
Ауаным епхъэнкI, егъэктэбээ дунейр¹.

Гушыңәмрә ауанымрә гъашәм щаңә къаленым теухуауә Борис жиңәм зыгуэр дәңгыгъүгъейш, ауә дә зәхәдгъәкын хуейш а жанрхәм адигә литературәм щаубыд щыңәр, абы къагъесәбәп Іәмалхәр, Гупшыңын хуейш дәтхәнә усакуәми, тхакуәми, драматургми хәльхъәныгъәу ищәхәр.

Сыт хуәдә лъәпкъеми и гъашәм убгъуауә хәтиш гушыңәр. Адыгәхәм ижъ-ижъыж лъандәрә къадогъүэгүрыкүә «гушыңәр тхәм и щасәш» писальәжыр. Гушыңәрә ауанкәм гъэншаш дунейпсо литературәр. Гушыңәр шыгъум ебгъапшә хъунуш, ар хэмьләмә сырт хуәдә шхынри гурымыхъ мәхъу. Шыгъу папшыңәу гушыңәр хәпхъаш тхыгъе куәд дыдәм, ауә ар зи темә нәхъышхъәхәри машәкъым. Апхуәдәхәм я къупхъәу, я жанр щхъәхуау теорием хыхъаш юморымрә (гушыңә) сатирәмрә (ауан).

Юморымрә сатирәмрә жанр щхъәхуау къэзылтыгъе теоретикхәр машәш, литературәм ехъәлә терминхәр зәрыгт писальәтхәу курыт еджапшәм щхъәкәм къидәкәлахәм «юмор», «сатирә» терминхәр щхъәхуау иткъым, ахәр «комическое» зыфлаща гурыңуэгъуәм хәхуәнапхъәш абы и пкъыгъуәхәу².

Энциклопедиехәм итхәри щызәтемыхуә урохъәлә, ауә ди зэманным тхыльт тюшт хъууә къидәкәла «Новая иллюстрированная энциклопедия» тхылтыми къыштыхъаш юморыр комический и зы пкъыгъуәу. Мыбы и купшыңәр епхааш дыхъешхәныр къэгъельгъуэным, Йүэхугъуә дыхъешхән къизэхъулам жызыңәжыр «хуогузавә», «зыхещыңә»³.

«Юмор» (*«humour»* – индженлыбзәкәм) писальәр бзә куәдым хыхъаш, апхуәдәу щыгъими, «гушыңә» адигә писальәр абы пошачә, къикә мыхъэнәми пэгъунәгъуаш, дыщыпсалтьәм и мыйзакъуәу, щынныгъәм дежи къэгъесәбәпын хуейтуә къидольтыгъе.

«Сатирә» писальәр нәхъ жы хъуаш, ар нобә дунейм темытыж латиныбзәм къыхэкәлаш. Сатирәм пэуву къэбгъесәбәп хъунуш «ауан» писальәр, ауә сатирәм къикә мыхъэнә псори къиңуэтэфыну къыштәкынукъым абы. «Юмор» писальәр фыбуә нәхъ щаләш «сатирәм» нәхърә. Сатирәр «античнә» зыфлаща литературә пасәрей дыдәм хеташ драматургием и зы жанру.

Гушыңәр (юморыр) гъашәмили литературәми куәдкәм щынәхъыбәш, ауаным (сатирәм) ельытауә. Ари гурыңуэгъуәш, сыйту жыңәмә иужърим уигъедыхъешх къудейкъым, атә

уегъэгубжь, ныкъусаныгъэ зытеухуа цыхур, жылагъуэр зыгъэгүзэвэн Йуэхугъуэу щыт и хабзэш.

Эстетикэ щIэнныгъэм идж, къихутэ категориехэм хэтц «комическом» фIэштыгъцIэ зыгъуэта категории. Ар дыдэм и зы Iыхъэу хоувэ гушыIэмрэ ауанымрэ. ЩIэнныгъэлI Ю. Борев зэритхымкIэ, гушыIэмрэ ауанымрэ «комизмым» и лъэнныкъуэ зырызщ. ГушыIэр цыхум и ныкъусаныгъэ щхъэхуэ гуерым е ЙуэхущIафэ щхъэхуэм, щыуагъэм тешIыхъаш икИ хэкъузая э иубыркъым, гуапагъэ гуэри хэлту Ѣодыхъэшхыр. Ауаным нэхъ хэкъузая къеgeльягъуэ мыхъумышIагъэ гъэкIуэдын хуейр, напэмрэ цыхугъэмрэ къемзыгъхэр⁴. Адыгэ пасальэжь щыIещ «ауаныр сый щыгъуи гушыIэм и щыбым къидэтщ» жиIэу. Мыри щыхъэт тохъуэ ауаныр нэхъ «ткыбжьу» зэрыгъытым.

Псоми зэращIэщи, литературам къудамищ иIещ (урсыбзэкIэ «род» жыхуаIэрщ): эпос, лирикэ, драмэ. Апхуэдэ гуэшыкIэр литературедж щIэнныгъэм къыдокIуэкIыр Аристотель и зэман лъандэрэ. Мы къудамищым епланэ гуэзыгъеувэну хэт щIэнныгъэлIхэми урохъэлIэ иужьрей лЭшIыгъуэм, ар епхащ зи гугъу тщIы гушыIэмрэ ауанымрэ. Пасэрей, «антничнэ» жыхуаIэ литературам «сатирэр» жанр щхъэхуэу хэташ, иджы дыхъэшхэным теухуауэ литератуэр къудамэ (род) хэха хъуауэ къельтигээ урыс IещIагъэлI Борев Юрий. Абы и «Комическое» тхылтым, 1970 гъэм къидэкIам, щхъэихауэ хигъэхъаш зы Iыхъэ – «Сатира как род литературы»⁵. Борев тегъэщIапIэ ишIыр Белинский В. и пасальэхэрщ: «... сатира постоянно шла об руку с другими родами литературы»⁶. Мы пасальэхэм абы кърехыр Белинскэм ауаныр къудамэ (род) щхъэхуэу къильтигэу, ауэ ар пэжу жыIэгъуейш, сыйту жыIЭмэ Виссарион Григорьевич и лэжыгъэ псоми къышигъэсбэп литературам и къудамэхэр белджылтуэ зытетыр мыращ: лирикэ, эпос, драмэ. Абы сатирэр хигъэхъэртэкъым, а пкыгъуищыращ теорие и лъэнныкъуэкIи къихутэу щытар. Борев Юрий иджырей литератуэр теорием елэжья, еджапIэ нэхъышхъэхэм я учебник зыгха Тимофеев Леонид и гупсысэри тегъэщIапIэ ещI. Къэтхыинщ ар зэрыгхта урысыбзэмкIэ: «Сатира может осуществляться и в лирике, и в эпосе, и в драме, но вместе с тем представляет собой и как бы особый литературный род, характеризующийся своеобразным способом типизации, основанным на гиперболе

и преувеличении»⁷. Мыбдеж Боревым гу льитащэкым Тимофеевым жиа «как бы особый род» псальхэм шэч кыгтрихъэ мыхъэнэ зэрэлэм, хуэгъэфэшэнэгъэ гупсысэ зэрыхэльтым. Апхуэдэу щытми, Боревым щихъумэркым теоретик куэдым сатирэр литературэ къудамэ щхъэхуэу къышлаамылтыгтэ щхъэусыгъуэ мымащлэ зэрышылэр.

Литературэм ильэс мин бжыгъэ хъуауэ зеужь, иujжрэй лэшцыгъуэхэм жанрхэми, уеблэмэ къудамэхэми (родхэми) яку дэлтэгъуэхэр нэхъ «зэпрыкыгъуафлэ» мэхъу. Псалтьэм папшлэ, лирикэр убгъуауэ хохъэ эпосыми, драмэми. Гушылэмрэ ауанымрэ жанрхэм я системэм тэбгъувэнри Йүху гугъущ, ахэр литературэм и жанр писоми къышагъэсэбэл, ауэ гушылэмрэ ауанымрэ щытепшэ жанрхэри щылэш. Араш щатхыр «Гушылэ рассказ», «Гушылэ повесть», «Гушылэ пьесэ» (комедие), «Гушылэ усэ», н.къ. Абы къинэмышлауэ, «зыми дэмыггуашэу» гушылэмрэ ауанымрэ я йэшэ дыдэш басня, эпиграммэ, пародие, памфлет, фельетон жыхуэтлэхэр.

Литературэм и къудамэхэр гуэхылэ имылэу епхащ гъащлэм, тхыдэм. Псалтьэм папшлэ, Аристотель щыпсэуа зэманым искуствэм гъащлэр къызэригъэльтагъуэу щытамрэ нобэрэй тхаклэхэм я ептыкылэмрэ зихъуэжащ. Литературэм и къудамишыр – эпосыр, лирикэр, драмэр – къызэтенами, абы я зэхуштыкылэр, щхъэж къыттыса жанр лэрамэр пасэ зэманым куэдлэ ешхылжкым. Жанрхэм, абы я системэм нэхъ псыншлэу захьуэж, литературэ къудамэхэм елтытауэ. Апхуэдэу щытми, гушылэмрэ ауанымрэ я къудамэр литературэм и жыгым къыкьюэжауэ, ари щхъэхуэу дэклиену жызылэ щылэнэгъэлхэми жалэм пэж хэльу къэлтыгахъэш, ауэ дызэрят зэманым литературэм и къудамэ нэхъяшхъуэу щытхэр «эпос», «лирикэ», «драмэ» жыхуэтлэхэрш.

Гушылэмрэ ауанымрэ лъэпкъ литературэ къэс зэрышызаужьяар, терминологиу къагъэсэбэлшэ щызэтемыхуэу урохъэллэ. Жанрхэм я Йүхур къуэклылэ къэралхэм я литературэхэмрэ къухъэлэ къэралхэм я литературэхэмрэ щызэшхъэшокл.

Иджырей зэманыр глобализацэр щытепшэ лъэхъэнэш. Дунейм тет лъэпкъхэр зэрызэпшлэ йэмалхэм зэгъунэгъу яшлэхэр экономикэр, псууклэр, дуней ептыклэр, литературэр, гъуаздэжэр.

Совет лъэхъэнэм лъэпкъ куэд дыдэ зы къэрал псэукІэкІэ, хабзэкІэ, экономикекІэ зэрипхау щытащ. Тхыбзэрэ литератуэрэ зимыIахэми а хъугъуэфIыгъуэр зыIэрагъэхъащ, зызы- ужъа урыс литературэм иIа жанрхэр къагъуурышцащ абы- хэм. Адыгэ литератуэрэри а гъуэгум тету къэгъуэгурыйIащ. А къэрал лъэщу фыри Iеири зи куэдар лъэлтэжа нэужь, ли- тературем и ухуэкІэми, зыужыкІэми зэхъуэкIыныгъэ зыб- жанэ ягъуэтащ. Ахэр ядыболжагъур гушыIэмрэ ауанымрэ я къэгъесбэпыкІэм къыдэкIа Iуэхугъуэхэми.

Совет лъэхъэнэм иужь зэманым (1991 гъэм къышыщIэдзау) литературэр зыпышца журналистикэм (радиом, газетхэм, те- левидением) гушыIэмрэ ауанымрэ щаIа къарур, зэфIэкIащ, мыхъэнэр хэпшыкIау лъахъшэ хъуащ. Къэтштэнц фельетон жанрыр. Совет зэманым газетым цыху щхъэхуэхэм, писом хуэ- мыдэу унафэцIхэм, тэухуау фельетон къытградзамэ, парт билетыр Iахыжым имызакъуэу, къулыккуми щытрагъэкIащ гъунэжт. Ди зэманым фельетоныр газет напэкIуэцIхэм ипльагъуэжыркъым. ЕкIэкIащ радиом и мыхъэнэри... ЩыIэжкъым гушыIэ нэтынхэри (псалть папшIэ, «Аркъэн»). ГушыIэмрэ ауанымрэ зи лъажъэ басняри, эпиграммэри, па- родиери литературэм машIэ щыхъуащ. ЩымыIэххэу къэп- льытэ хъунущ памфлетыр.

Фельетонымрэ памфлетымрэ къэзыгъэсбэп хабзэр пу- блицистикэрщ. Публицистикэр литературэми журналисти- кэми зэдай жанру къэплтытэ хъунущ. Адыгэ публицистикэм гъэгуанэшхуэ къикIащ XIX лIэшцIыгъуэм писуа тхакIуэ- узэшIакIуэхэм я деж къышыщIэдзауэ ди зэманым къэскIэ. Публицистикэми зыгуэркIэ хэухуэнаш гушыIэмрэ ауа- нымрэ, абы ушрохъэлIэ критикэм дежи (епшь IутIыж Борис урысыбзэкIэ къытридзау щыта «Шутки шутками, но...» жыхуйIэ статьям).

ГушыIэр, гуэхышIэ имыIау, лъэпкъ къэс и гъащIэм, и псэукІэм, дуней ептыкІэм епхащ. Абы лъэпкъым и нэпкъы- жъэ, и дамыгъэ тельщ. Ди жагъуэ зэрыхъунщи, «националь- ное» жыхуэтIау лъэпкъым и дамыгъэ къызэрыкI гурыIуэгъуэр IэшцIыб ящI литератуэрэ къэзыхутэ щIэнэгъэлIхэм. Дунейм лъэпкъыу тетым я псэукІэм, гупсысекIэм, унэ ухуэкІэм, зыхуэпэкІэм, зыыгъыкІэм гъэшIэгъуэнагь куэд хъэльщ. Апхуэ- дэш лъэпкъ къэс я гушыIэкIэри, гушыIэр къазэрыгурыйIаэри.

Белинскэм, Гоголь тепсэльыхьу, итхыгъаш: «... Это юмор чисто русский, юмор спокойный, простодушный, в котором автор как бы прикидывается простачком». Гоголь и гушыЭкІэр епхащ ар щыпсэуа зэманым щыла мэжүумэшыщІэхэм, «помещик» жыхуаIэу щыта классым я хъэл-щэнхэм. Французхэм а зэманым я тепшэу щыта пащтыхыр къезухъуреиххэм гушыЭкІэ къагъэшІаш, ар литературэм хыхыаш «каламбур» франджы фІещыгъэшІэр ишэу. Каламбурыр миниатюрэ цЫкIуу е жыIэгъуэ щхъэхуэу кьюкIуэ. ГушыЭр зытешыхъар, абы лъабжъэ хуэхъур омоним псальхэрщ – я жыIэкІэ зэтехуэу, ауэ мыхъэнкІэ зэшхъэшыкIхэрщ. Мыйбы и щапхъекІэ аргуэрү зыхуэдгъэзэнц адигэ литературэм куэд дыдэрэ хуэлэжья Йутыж Борис и творчествэм. Борис шарж сурэт ишыгъаш: иджырей цыхубз зыкъизых, зи напэр косметикэм щИхъума, зи кIэр кIэшI гуэр. Абы уезыгъэшI Іэпхъуамбэ шия и бгъумкІэ тешыхъарэ и лъабжъэм щIэтхахаэ: «Ар зэджэр зыш – журнал «Модэ», зылъагъухэми жаIэр «Модэ». Мыбдеж каламбур Іэмалтыр хъарзынэу къышигъесбэпащ усакIуэм.

Лъэпкъ нэпкъыжъэ гушыЭмрэ ауанымрэ зэрытельным и щыхъэтщ «инджылыз гушыЭкІэ» («английский юмор») жаIэу дунейпсо литературэм хыхъар. ГушыЭр езы гъашІэм къышыхъу Йуэху къызэрыгуэкIхами къаҳокIыр. Псалтьэм папшІэ, цыху лъэпэррапэу джэлам егъэдыхъэшхыр адрей цыхухэр. Инджылыз гушыЭкІэр апхуэдэктым, ар гупсысэ куум къыхэкIа «гушыЭ плащЭу» («тонкий юмор») къалтытэ. Къэтхынщ щапхъэ. Бернард Шоу гушыЭ дахэ зыхэльту щыта инджылыз тхакIуэшхуэт. Ар цыху цЭрыIуэ куэд зрагъэблэгъа пшыхх гуэрым кIуауз королым бгъэдашащ. Королым и Iэ лъэнныкъуэр и жышым илту къыжреIэ: «Мэрем маҳуэм сыхъэтыр пшыкIуийм си унэм сыцыIенуущ». Абы къикIырт корол лъагэм пшIэшхуэ къыхуищыу тхакIуэр и унэм зэрыригъэблагъэр. Бернард Шоу езыми и зы Iэр и жышым къри-мыхъу жэуап итащ: «Сэри аращ». Абы къикIырт тхакIуэри и унэм зэрышIэсынур, псальэ лей хэмьту зыкъригъэшІаш и щхъэм пшIэ зэрыхуищыжыр . НэгъуэшI зым, королым и Iэм ба хуицIынут, лъэгуажкІэ тIысынуги фIыщIэ хуицIынут къэралышхуэм и унафэшIым зэрригъэблэгъам папшІэ. Бернард Шоу и «инджылыз гушыЭкІэ» дахэр яурильхъаш и комедиехэм хигъэува персонаж Іэджэми. Лъэпкъ къэскIэ езым

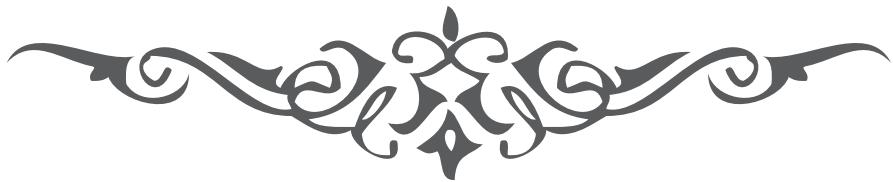
и гушыңкәлә яңежү, а гушыңкәләр епхаң абыхәм я тхыдәм, псөүкәләм, дуней ептыкәләм.

Гушыңкәләр тхыдәм, Йуэрыңуатәм пышла къудейкъым, атәр ар абы и щыңдзаппәц. Адыгэ лъяпкъым и дежкәлә Йуэрыңуатәр литературә псом и псынашхъяш. Ауанымрә гушыңкәләрә зыщи-ужьаң Йуэрыңуатәм, ар яхъумаш джэгуаккүэхәм. «Джэгуаккүэ» псальэм езым къеңуатә гушыңкәлә зэрыйкүэцкүлтүр. Адыгэбзәм джэгуумрә гушыңкәлә синониму къышыккүэр гъунәжү. Араң «джэгуи гушыңи хэмьлтү» щыңкалә хабзәри. Джэгуаккүэм и репертуарым гушыңкәлә хәуухуэнауэ къеккүэккүу щытами, абы хүхәхә жанр щыңкалә къышыңкәләнүкъым. Джэгуаккүэр Йашыңагъе зыбжанәм хуэйнажу щыташ. Ахәр хварзынәу Нало Заур къышихутаң 2011 гъэм къыдигъекла тхылтым⁸.

Адыгэхәм гушыңкәләр убгъуауэ къышагъесбәпүрт джэгүхәм, щыңгыцаккүэм, ажәгъяфә джэгүхәм, хуэхъухәм. Ди лъяпкъ Йуэрыңуатәм ихъумахәм яңышың лирикә жанрым тету зәхальхъя гушыңкәлә уэрәдхәр. Мыхәр я тематикә елтытауэ зәхүэдәкъым: языныккүэхәр лъягъуныгъэм теухуаш, адрейхәр адигэ хабзәм ебэкъуахәм, лыгъэншагъе къызылтыккүеклахәм, еща-нәрайхәр къуажә зәгъунэгъухәр щызэхъурджауещ.

Адыгэ (къэбәрдәй-шәрдҗәс) литературәр къэзыхутә щыңыгъэм гушыңкәләрә ауанымрә гултытә нэс щыхуенщлауэ, ар нэгъесауэ яджауэ, кіэлтыптилауэ, анализ яңлауэ пхужыңкәләнүкъым. Литературәдж щыңыгъэм къихутән хуей тхаккүэхәм я Йәдакъәшкәләхәри куәд дыдә хъуркъым. Мы тхылтым деж зи гугъу тиңи лъяхъэнэр кіэшшіш (1991 гъэм къышыңкәләдзауещ, лъяхъэнэм пыгүхыккүауэ кіэ игъуэтауи къышыңкәләнгүкъым), мы земанми гушыңкәләрә ауанымрә теухуа тхылты куәди къыдәкъакъым. А псор къэтлтытауэ, зи гугъу тиңи лъяхъэнэм диккүу, зыкъомкіэ бләккә совет лъяхъэнэм дгъэзәжми дышыуену си гугъәкъым, сыйту жыпкәләм а бләккә земанми ауанымрә гушыңкәләрә ди критикәм гултытә нэс хуишшакъым.

Литературәм и къудамиш «лирикә», «эпос», «драмә» зыфлашахәм ятегуэшашауэ, апхуэдәуи зеккүэлтыхъяуэ дытеп-сэлтыхыныш гушыңкәләрә ауанрә къышыгъесбәпа жанрхәм. Зәзэмыйзә Йуэрыңуатәм и материал зәхүэмыдәхәми зыхуэдгъе-зэнш.

Япэ Йыхъэ

КЪЭБЭРДЕЙ-ШЭРДЖЭС ПОЭЗИЕМ
ГУШЫЭМРЭ АУАНЫМРЭ КЫЗЭРЫХЭЦЫР

Дунейпсо литературэм къикIуа гъуэгуанэм уккуэцIры-
плъижмэ, гу лъыботэ гушыIэмрэ ауанымрэ ЙуэрыIуатэм
кызэрыхэкам нэмьшIкIэ, ар поэзием нэхъ гувауз кызэ-
рыхъкам, прозэмрэ драматургиемрэ ебгъапщэмэ. Псалтьэм
папщIэ, урыс литературэм гушыIэмрэ ауанымрэ хуэIэижъу
щытахэр япэ ирагъэшхэр прозаик М. Салтыков-Щедрин,
Н. Гоголь, иужкIэ – совет лъэхъэнэм – усакIуэхэри телажъэу
щIадзащ гушыIэ жанрым (В. Маяковскэр, Д. Беднэр, н.къ.).
Драматургхэр ижь-ижыхъж лъандэрэ пышIащ гушыIэм.

Усыгъэр, лирикэр гушыIэмрэ ауанымрэ куэд щIауз зэры-
лажъэ, къагъэсбээп жанрхэм япщIц «эпиграммэ» жыхуаIэр.
Мыбы и тхыдэр жыжъэ дыдэ къышожъэ. «Эпиграммэр»
грек псальещ, «тетха» жиIеу аращ. Апхуэдэуи, «тетха» мы-
хъэнэ иIещ «эпиграф» псальэми. Эпиграфыр усэбзэкIэ тха
жыIэгъуэ кIэшIц, ар традзэрт фэөпль хъэпшихэм, унэхэм.
ЭпиграфкIэ кърагъажъэрт публицистхэм, щIэнэгъэлIхэм я
тхыгъэхэр. Эпиграфым и фащекIэ ешхыщ эпиграммэр, ауэ
иужьреийр къикI мыхъэнэ и лъэныктуэкIэ гушыIэрарц зэп-
хар. Эпиграммэм зылжыныгъэ щигъуэтар классицизмым и
лъэхъэнэрц (Вольтер хуэIэзэу щытащ). Пушкин эпиграммэ
гъуэзэджэ куэд къигъэнащ. Совет зэмманым урыс литератур-
рэми нэгъуещI лъэпкъ литературэхэми къагъэсбэпащ эпи-
граммэр.

Адыгэ литературэм эпиграммэр япэу къыхээзышахэм
япщIц **ИутIыж Борис** (1940–2008). Абы къышымынэуи,
гушыIэмрэ ауанымрэ нэхъыбэ дыдэу елэжъари Борисц.

И комедиехэм и гуггуу умышлыххэми (ахэр иужькIэ зэпкърытхынш), ЙутЫыж Борис усэбзэкIэ гушыIэр къышцгъэсэбэпац тхыгъэ қүэдым. Езы ЙутЫыжым и гъашлэми гушыIэр дахэ хэльт, адрайхэм я гушыIэри къыгурсыуэрт, итха псоми хэпхъат гушыIэмрэ ауанымрэ. УсэкIэ итхахэр цикл щхъэхуэхэу, фIэшцгъэцIэ гъещIэгъуэнхэр яIеу 2003 гъэм Борис къыдигъэкIаш «ГушыIэлтэ» жыхуйIэ тхыльтыр⁹. Пэжш, мыбы гушыIэ рассказ зыбжани итиш, ауэ нэхъыбэр усэу тхац. Циклхэм ягъуэтац мы фIэшцгъэцIэхэр: «Зи пашцIэкIэ щIэгүфIыкI усэхэр»; «ГушыIэ уэрэдхэр»; «Усэ ткIыбжыхэр»; «ПЭскIугъэхэр»; «гушыIэрыгъяфIэ усэхэмрэ хъуэхъу усэхэмрэ»; «Юбилей гушыIэрыхъуэхъухэмрэ сценариехэмрэ».

ЙутЫыж Борис и цикл «ГушыIэрыгъяфIэ усэхэмрэ сурэтхэмрэ» жыхуйIэм эпиграммэ зыбжанэ хэтц гушыIэр ебэкIыу, ауэ нэхъыбэр ныбжьэгъухэм, адыгэ қультурэм цIэрэ щхъэрэ яIеу хуэлэжъахэм яхуигъэпса хъуэхъухэмрэ «ныбжьэгъу» шаржрэу къэлтъитапхъэц. Псоми зэращIэщи, ЙутЫыж Борис сурэт Iэзэу ишЦу Ѣытгац. Мы тхыльтым ихуа сурэт шарж тIоцIыр абы и IэдакъэцIэкIщ. Борис пасэ дыдэу эпиграммэрэ (е хъуэхъурэ) сурэт шаржымрэ зэгъусэу ишЦу Ѣидзац. 1964 гъэм апхуэдэзы абы хуигъэфэшат ГъукIэмыхъу Абубэчыр, хъэрыпыбзэмкIэди университетым а зэманым (езы ЙутЫыж Бориси яхэту) езыгъэджам. Мыбдеж гушыIэр егъэджакIуэми студентхэми яхуэгъэзаш:

Дрэгъаджэ хъэрытыбзэм
Дэ Абубэчыр.
Хъуа къытфIоцI анэдэлъхубзэ
Етиуанэ мыйр.
Си панкIэжкуу къыздесхъэкIыр,
Мес, – михъфэжъэтунц.
Ди хъыдэжбэхэр зэдьицIэкIыу,
Ух, – джамилатунц!!!

УсакIуэм къегъесбээп «тавтология» Іемалтыр, адыгэбзэкли хъэрыпыбзэмкIи зы мыхъэнэ къызэрыкI писальэм къытргэгъэзэжыр, ауэ студентхэм я гурыщIэр къегъэлъагьуэ «ух» междометиемрэ адыгэ писальэр зэрызэридзэкI «джамилатун» хъэрып писальэмрэ. Иужьрейм «дахэ» мыхъэнэр къокI. Мыр гушыIэ щабэц.

Гушыңэшхүэ хэлтэш Үүтгүйжым Шортэн Аскэрбий хуигъэ-фэща сурэт шаржми абы щитхэжэ эпиграммэми. Сурэтын дэж тхаклуэм и тхъэктүүмитгүй кыыдэкчлауэ и натгээм щызэхы-хъэжынным нэсаш жыг къудамэ цыкгүйтг, ахэр «пальмэ къудамэ» жалэу грекхэм тектууныгъэшхүэ къэзыхъахэм ирату щи-тахэм хуэдэш. Псалтьэхэри Шортэнүүм и «льагагьым» хуэдэш:

Мамыриц дунеир. Мазагбуэ цынгхыц...
Фыжей цынху цыкгүхэ. Фепицыхъ гъатхэм.
КъолукI къалапцэмкэ: «цынгхъ-сынгхъ».
Шыкур-ура, – Шортэнүүр матхэ!!!
Цынху цыкгүлр псори зэцгюцымэ,
Аквужым къехыыр романымэ¹⁰.

Гушыңэ щабэмрэ ауанымрэ зэхегъэшшыпсыхыыр авторым, гъэццэгъуэнц псалтьэ зэмьшхьитг зэрызэпигъэувэри – «шыкур-ура» – зыр диним епхащ, адрейр урыс псалтьэ «ура»-р зыгуэрүүм ебгъэрүүкүүнүм къыхуезыджаш. Гушыңэ щабэкIэ узэдаш куэд дэкчлауэ Үүтгүйжым Нало Заур хуитха эпиграммэри:

Зэгүэр тхыдэтххэр хуа-а-абжыу зэпеуэнуц,
Урхуу Үүс жылэ псо-о-ори зэдэуэнуц,
Нало Заур и къуажэр зэхагъэкIрэ
Дэтхэнэми и къэнэр къригъэкIыу...
Депицыхъкүм дэ апхүэдэ насын уэрым,
Амтэми насын цыкгүл догъафIэ дэри:
Мы шаржым къигъэгүбжирэ къытхуэшидэм,
ДыкхыхэнэнкIэ мэхбүү Налом и тхыдэм¹¹.

Зэрытльагъущи, мы эпиграммэмрэ шаржымрэ гушыңэ нэскэг тээниццаш. Үүтгүйжым мыбдэж къышгэгъэсбэп адрей усаклуухэм къаашхъэшцийн зы Иэмал: псалтьэ хэхам хэт макь-зешэм зыкъомрэ къытргэгъээжыр дефискIэ зэпыудауэ: хуа-а-абжыу, псо-о-ори. Абы псалтьэм и мыхъэнэр щеггэхуабжье, къыхегъэшхъэхуки. Үүтгүйжым и эпиграммэм я нэхъыбэр хъуэхъу фащэм итш, ауэ абыхэм гушыңэр щебэкИи урохъэлIэ, уеблэмэ ауаным щынигъэси Ѣынэш. Къэтхыинц Хъэлупэ Джэбрэил триухуа эпиграммэр:

Уу, Алыхтамэ! Дынгихъумэ
Уи нейм. Уи жанырыбзэм.
Лыжь узым. Заузэм... НэгүүэцI мыхъуми, –
Хъэлупэ и хъуэрыбзэм.

Псоми ящэ композитор Іэзэ Хъэлупэ Джэбрэйил усэ хъарзын нэхэр зэритгхыр, езыри зэрыжьеннахуэр, къыгримыдзэми, эпиграммэ бзаджэхэр зэрызхийтхъэр. Іутыжым къегъэльтагъуэ Хъэлупэм «и жэм ужъэдэхуэмэ», фы зэрышчумыхынур. Егъэлеинигъэ (гиперболэ) къегъэсэбэпри, Джэбрэйил и «жанырыбзэм» (мы псальэри щэцьгъуэш; композиторын и бзэр ирегъяаш ёзи дзитирли лъа джатэм) нэхърэ нэхъ къыхех «затуэри, лъижь узри». Гъэццэгъуэнц эпиграммэм хуишча сурэт шаржри (Хъэлупэм и жэм Іункыбзэ къэб еташ, и пэр шабзэм ешхьш).

Гъут Іэдэм хуитха эпиграммэми сурэт шаржми гушынэ хильхъяш усаклуэм: «Нарт» эпос иныр зыщалтьхъяуэ, бгъуэнцлагь щахъумэм и завскладц (Іэдэм и щхъэм гъущи таж щхъэрыгтыш, афэ джанэ къешэклаш).

Апхуэдэ гушынэ псальэкли, «ехъурджауэкли» усаклуэр хуэупсац Джэрыджэ Арсен, куэд щауэ усэ тхын щызыгъэтыхам:

Хъэл мыхъумыциІэ Іэджи Іэджэм зыханац,
Аүз усэ тхыныр хъэл мыхъубл тхуэхъуаэ
Ноби ІэццэмыкІхэм мыйр тхэклуесыклаш:
Зи насын, – мэпсэу иджы тынишижауз¹²!!!

Іутыж Борис усэбзэклэ зэмыхъуэхъуа, юбилей псальэ шэрыуэ зыхужимиыга тхаклуэ, артист, сурэтыш, щэцьгъэл къыщыгъуэтгъуейш республикэм. Абыхэм яхуитхахэм гушынэ ауан зыгуэрхэри хэтц. Критикэ къалэнми ущыхуозэ Борис и гушынэ хъуэхъхэм. Апхуэдэш, псальэм папшэлэ, Къэрмокъуэ Мухъэмэд, Къандур Мухъэдин, Мэзыхъэ Борис, Къын Мухъэмэд сымэ яхуитхахэр. Къэрмокъуэ Мухъэмэд тхаклуэ пажэхэм ящыш, абы и повесть «Щихухэр иджыри мэкл» (1976) жыхуилэм лъагъуныгъэ темэр фы дыдэу къыщигъэльгъуаш. Тхылтеджэхэр ежьэрт абы къыкіэлтыклюэнум, ауэ Къэрмокъуэм къыпишэртэкъым. Іутыж Борис 1997 гъэм Къэрмокъуэм хуитха эпиграммэм щыжелэцхубэр лъагъуныгъэм тэухуауэ, «гушхъэльтапсэр езытхъунцэх тхыгъэжыиф» зэрежьэр, ауэ:

Къэрмокъуэрят абыклэ Іэзэу
Щытар, хъуаклэш ари Іэсэ.
Е лъагъуныгъэм игу щыкли?
Е щихухэр нсори къигъекла?

Гушыңэм пэджэжауэ къышыкъынущ Къэрмокъуэ Мухъэмдэ, щихухэмрэ лъагъуныгъэмрэ я образхэмкіэ гъэншылауэ иужьрей ильэсхэм адыгэбзэкіи урысыбзэкіи къыдигъеклаш тхылтытI (иужь дыдэу урысыбзэкіэ 2007 гъэм къытградзащ «А тополя все растут» жыхуиэр).

Къандур Мухъедини «лъысащ» гушыңэ Йыхъэ. Мухъедин Иорданым щыщ адыгэш, тхакъуещ, философш, кинорежиссер цЭрышыуещ. Мухъедин и иужьрей Іашлагъеращ ЙутЫж Борис и эпиграммэм и темэри. Япэрай строфар Борис и регъэувэ Щоджэнцыкыу Алий и «Къамботрэ Лацэрэ» романым и къышыкъедзапIэм и ритмырэ и рифмэ къэхъыкъемрэ:

АдыгэлЫир, нобэ мыхъумэ
Голливудым ищаңыхуакъым.
Ахэм нэсрэ пагэ мыхъуу
Мы зым фIэкIи дыхуэзакъым.

УсакIуэм гу лъыдегъатэ иджырей адыгэхэр щытхъум зэрыдихъэхам. АдэкIэ хъуэхъу стильимрэ къизэрыгуекI псэльэкIемрэ зэпегъэувэри къехъыр:

Лым я лыжу къышыкъеклащи,
КІэ имыIэу дыхъуэхъуэнци...
Шы кинокІэ зидгъэнцилащи,
Цыху кино дыщыгугъыни¹³.

Къандур Мухъедин Голливуд щытрихауэ щытащ шымтеухуауэ фильм зыбжанэ, ахэр Франджым я телевидением къышагъэлъэгъуаш, ауэ езым и лъэпкъым, адыгэ цыху щхъэхуэхэм нэсатэкъым. Зэман дэкIри (хуэбгъэфащэ хъунущ ЙутЫжым и эпиграммэми Къандурыр игъэгупсысауэ) Къандур Мухъедин «Черкесия» жиIэу кино хъарзынэ трихащ, ЙыхъитI хъууэ.

Апхуэдэуи ЙутЫжыр ехъурджешащ Мэзыхъэ Бориси, къултыкъум дихъэхуу зи тхыгъэ күпшылафIэхэр зэпзыгъэуэ цыхубэр «Мазэхэ жэцшым къыхэзынам» («Мазэхэ жэц» и фIешыгъэцIэу 1975 гъэм Мэзыхъэ Борис и повестрэ новеллэхэмрэ зэрэйт тхытэ къыдэкIауэ щытащ). ЙутЫжым и гушыңэм и ужъкIэ Мэзыхъэ Борис и тхыттыплI дунейм къытхеъаш. ЙутЫж Борис и «Мэзыхъэ Борис деж кIуэ лъэIуэ тхылтым» ав-

торым гукъанэ хуещI Мэзыхъэм и къуажэгъу гуэрым (и цЭр къриIуэркъым, аүэ псоми къагуроIуэ ар зэры-Кыщокъуэ Алимыр) зэрыдэмыштэйм пашцIэ. Зи гугъу тщым сыйт хуэдэ къулыкъушхуэ имыIыгъами, и тхэныр къигъэлэлакъым.

Критикэр щопщым хуэдэш, абы цЫиху губзыгъэхэр, гушыIэ къызыгурсыIуэхэр нэхъ ерыш, гуашIафIэ ишI хабзэш. ИутIыжым и гушыIэр зыльэIесахэм ящышщ художник Iэзэ, гупсисэ льагэ зыбгъэдэлья Кып Мухъэмэд. УсакIуэм абы хуитха эпиграммэр диалог фащэм имытми, авторым псэльэгъу гуэр зэриIэр ИупщIщ. Борис къышIедзэр: «Бегъымбаркъым, аүэ Мухъэмэдщ, Ямыгъуэт талантри и куэдщ, Iэзэш апхуэдизкИ, кIуэаракъэ, Къулькъужын игъашIэм къыдэкIакъым...». Мыбдежым щытхъур зэпегъэури кыпешшэр:

Апхуэдэ художник... Сыт жыпIа?
И шедеврхэр дэнэ ѢыI-пIа?
Уэлэхьи, мис ар бжезмыIэфыну.
Аүэ, хуеймэ, хъэкъиц зэрищIыфынур¹⁴.

Щэныгъэшхуэрэ художник Iэзагьышхуэрэ зыбгъэдэль Къыптыр иужь ильэсхэм нэхъри ерышцу пыльаш и Iещагъэм. ИутIыж Борис и псальэхэри зыгуэркIэ сэбэп хъуауэ къэплтыгэ хъунущ. Езы Бориси художникиу щытащ, зытепсэлтыхым фыгуэ хищIыкIырт.

ИщхъэкIэ зэрыжытIащи, ИутIыж Борис адыгэхъуэхъум ешх и эпиграммэхэм гушыIэ щабэр йобэкI, аүэ ауаным (сатирэм) щыхуэкIуи, и бзэр «пхъашэ» щыхъуи урохъэлIэ. Апхуэдэш, псальэм пашцIэ, Бещтокъуэ Хъэбас хуитха эпиграммэр. Бещтокъуэри ИутIыж Бориси талант ин зыбгъэдэль усакIуэхэш, тIури адыгэбзэм, ди льэпкь културэм и къэкIуэнум хуэла-жъэу, тегузэвыху ильэс пицы бжыгъэкIэ къекIуэкIащ, аүэ критикэ гуашIэ зыхэлт статьяхэмкIэ «щызэхъуажи» къэхъуащ. КъыкIэлтыкIуэ эпиграммэм гушыIэри ауанри щызэхэтш, иужьрейр ебэкIыги къышIэкIынущ. (Мыр Бещтокъуэр ильэс 50 щрикъум ирихъэлIэу итхаш):

Ильэс Ѣэ ныкъуэ! Пушкин мыгъуэм
КъимыгъэцIар къэзыгэциа
Бещтокъуэр (мис а зыр думыгъуэм),
Дэбгъуэн ѢымыIэу гений хъуаш.

*Шедевр мыхъумэ, къызэралъхурэ
Итхакъым хъэрф. Иджыри, мес:
Яху пэтми, ар яфлотхэ зыхухэм
Яхимыгъуатэурэ Дантес¹⁵.*

НэгъуэшI гушыIЭкIэ ЙутЫыж Борис къышигъэсбэпащ Мысостышхуэ Пцзызэбий хуигъэфэща эпиграммэм. Абы и пэццЭдзэм деж авторым къышребжэкI артист гъуээджэр «зылтымыса» къалэшхуэхэр:

*Сэ сфIэгүэныхьщ Нью-Йорк дэс къомыр.
Пекин Ѣытсэухэр сфIэнсэкIуэдщ.
Ханой, Баадад, Каир, Панамэ...
КъеббжэкIкIэ сым, – мэхъу ахэр күэд.*

УсакIуэм и гупсысэхэр уппIЭкIэ еухыр: Мысостышхуэр «сценэм иту зэ ямыльэгъуауэ, а хъарысхэр зэрыпсэур дауэ?».

ГушыIЭмрэ ауанымрэ лъабжэшхуэ щиIЭщ ЙуэрыIуатэм, езы гъашIэм. Аращ литературэм и «псы къигъэхъуапIери». Адыгэхэм күэд щIауэ къадогъуэгурыйIуэр къуажэхэм «лъыгъэ зэпаубыду», гушыIЭкIэ зэпеуэу. Уеблэмэ, ауан Ѣынныр къуажапщэмрэ къуажэкIЭмрэ ѢыхуэкIуэжи ѢыIэт. ЙуэрыIуатэ лирикэм и жанр гушыIэр убгъуауэ зыхэтхэм ящышу япэу я цIэ къиIуапхъещ уэрэдым, къебжэкIхэм, хъуэхъуэхэм. Уэрэдхэр я тематиккIэ зыбжанэу гуэшаш, ахэр къабгъэдокIхэр джэгуакIуэхэм, Ѣыху къызэрэгүэкIхэм. Зи гугъу къедгъэжья темэр убгъуауэ Ѣызэпкърыхащ Пащты (Мыжей) Мадинэ и «Черкесская (адыгская) народная лирика»¹⁶ тхылтым. Мыбы итш къуажэхэм, псыхъуэ Ѣыхъэхуэхэм дэс жылэхэм таухуауэ яуса гушыIЭ уэрэд IЭджэ. Апхуэдэ хабзэр литературэми хыхъаш.

ЙутЫыж Борис и эпиграммэми хыхъаш и къуажэгъу, дуней псом цIэрыIуэ Ѣыхъуа дирижер Темыркъян Юрэ таухуа гушыIэр. Къэтхыинш абы и текстыр:

*Зы Ѣыху Ѣэджащэ къыдэкIыну
Адыгэ къуажэ къэс къалэн
Тхъэм къащищIащи, зылъэкIынуум
Ящыш фыхъункIэ дельэгүнищ...
Зэрэгъыж къуажэм и къалэныр
Темыркъян ЮрэкIэ зэиIащ.*

*Адрей күнажхэм кынфхуэнэр...
Зэрэгжыжихуу кынфишнырац¹⁷.*

ІутЫж Борис и сонетхэм яхэтц а жанрым кыншамыгъесбээп хабзэ гушыңэр зи лъабжъэхэр. Апхуэдэц «Ухуеймэ гъащэр тыншу епхъэкЫну» сонетыр. Мир притча, басня жанрхэу зи гупсыс нэхъышхъэр икIэ сатырым деж кыншыңутахэм зыгуэркэ йокIуалIэ. «Инджылыз сонет» фащэм Борис парадокс Іэмалыр хельхъэр: «хужыр фЫщЭ зыш», узыпэмымпльэ, укъэзыгъеуIебжь Іуэху ухуэзыгъазэ. УсакIуэм иджырей цыху цыхугъэншэхэм ярет ущие зыбжанэ:

*Ухуеймэ гъащэр тыншу епхъэкЫну
Абы уримыхыкI уэ гупсысэх:
Псалъэжым тему – а псы узыхынум
УпэцIэмиту зыдрегъехъэх.
ЗыхуэцI төмүцIыкIытIэ уи нэхъышхъэм,
Узинэхынцхъэр лъабжъэм ицIэгъетыф.*

Ущием адекIэ кынпещэр: «зигу хагъэцIым блэптийкIыф», «цыхубэм уадежкууэ, зумыгъэшI нэшанэуапIэ», «езы цыхубэми и цыхугъэр хуабжуу жъажъэш – улIа нэужъкIи кынпльтэшIэмыхъэнц», н.къ. И кIэ дыдэ сатыритIым сюжетым темыхуэ, абы пэцIэу парадокс тельтидже дыщыхуузэ. УсакIуэм и «ушихэм» узыхуашэнур сэтей къеццI:

*Апхуэдэу уметыфмэ мы дунейм,
УтекIыжыниц... УхъяуэцI эцI домбей.*

Ди литературэм мышхуэдэ сюжет ухуэкIэр япэу кыхэзыхъар ІутЫж Борисц. Гушыңэрэ ауанкIэ гъэнцIац Борис адрес и ІэдакъэшIэкIхэри.

«Гушыңэр хъуаскIэхэр» жыхуицI циклым ІутЫжым кыншигъесбэпац сатыриплI, уеблэмэ сатыритI нэхъ мыхъу гушыңэр цыхкIухэр. Апхуэдэц «Щигъэт дахэкIэ» зыфIишар:

*«Си фыз дахэц!» жытIэу, умыкIий лЭун:
Ди фIэцI пицIыуэ щытмэ-э-э ухуицIегъуэжыниц.*

СатыриплI строфа закъуэу итхахэм деж псэлтэкIэ «лъагэм-рэ» кынзэрыгуэкI гупсысэмрэ щызэкIэлтэхь усакIуэм. Апхуэдэц «Поэзие» Йыхъэр:

*Мазэгъуэ жэцьим, псынэм, уафэм
Уезгээшху сэ сипхуэусац.
Аүэ абы къыпэкIуа уасэм,
Сыт сицIэн... кIэртIоф кърисцихуац.*

ИутIыжым гупсысэ щIэцьигъуэр усэ цIыкIухэм я кIэм ихыныр фIэкъабылу щыгташ. Ар щыболъагьу «Щыкъу адэ» усэм деж:

*Укъысцихъуурэ тхъэмадэм
ФIы күэд жоIэ сипхуэзамэ...
Усхухъуати уэ Ѣыкъу адэ,
Ахэр уи ихъум схуженIамэ!*

Апхуэдэш «Анти-Дарвин» зыфIишари:

*«Номиним цIыхур къытекIац» жызыIэ
А Дарвин хүжум сыхузэгуюд!..
Уэ ихъэдэ къыхэкIыну номин ѢыIэу
Щытамэ, а номинир – тхъэIухуд!!!*

Парадокс Iемалри гушыIэри ИутIыжым къыщигъэсэбэпац и лирикэ усэ нэхь инхэми: «Гуэныхь», «Щыхь», «Диалог», нэгъуэшIхэми. «Гуэныхь» усэм сюжет гуэри иIэш. Щалэмрэ (Iуэхур къызыбгъэдэкIыр араш) хъыдджэбзымрэ зэгуэкIуат, ауэ тIуми я гухэлтыр къяIутэфыртэкъым, хъыдджэбзым и «бзэгупэм къесар» игъэнышкIужырт, и гъэсэнгъэр зэрэн къыхуэхъурт. Щалэмши хъыдджэбзыр ильгагъухукIэ игу «къэплъар кьеуэрт и гум», ауэ ищIертэкъым езыр пщацэм и пшIыххэм зэрыххэтэйр. Гултыйтэ щимыгъуэтэйм, хъыдджэбзыр нэгъуэшIым докIуэ, щIалэмши унагъуэ еухуэ. Ильэс күэд дэкIауэ а псор къыжреIэжыр хъыдджэбзым. Щалэм и жэуапкIэ усэр еух:

*Гэхэм ди зэхуакур датIыкIащи,
Лъэммыжиниэц гугъэхэр... Сыт тицIэн:
Лъагъуныгъэм и гуэныхь къэтхъащи,
Жыхъэнэмэм дыицэзIуцIэнц¹⁸.*

«Щыхь» жыхуиIэ усэри еухыр узыгъэнэшхъей ауанкIэ, мыбдэжи усакIуэр «доуэршэр» Щыхьым. Щыхьыр ирегъапшэр бзыльтхугъэ дахащэ, күэдым я лъагъуныгъэр

зыщабзыщыым, кърамыдзэххэ зыфлагъэшыим, ауэ усаклуэм
псоми къабгъэдэкыу зеумысыж:

Дылкілъож, нэм къыцIихыу хүусакIэр.
УзылещIекIыжыр мэхүү щIыфаишхэ...
Зэрэгъыж ДыгъапIэр нIэ ѢысхащIкIэ,
КхыIэ, наklуэ, ѩых... хъедэIусашихэ.

Ди жагъуэ зэрыхъунци, усаклуэр дунейм ехыжащ, ар
щIэлъщ зыми химыльхъэу фIыну э ильгагъуу щыта Зэрэгъыж
ДыгъапIэм. Щыхьми нобэр къыздэсым ИэшIыб ишIыркыым
адыгэ литературэм лъэужь дахэ къыхэзына ЙутIыж Борис. Зи
цIэ къитIуа гушыIэ усипшым хыбольгагъуэ егъэлеиныгъэ, па-
радокс Иэмалхэм нэмьшI зы хъэл зэрахэлтыр, драматург зэ-
чийр и лирикэми зэрыхыхъэр. Ещанэ усэм и цIэш «диалог»,
драматургием нэсу къигъэсэбэп Иэмалтыр. (Усэр щитхар 1978
гъэрш, а зэманым абы и пьесэ гъуэзэджэхэр иджыри дунейм
къытхъатэкыым). Сюжетыр епхащ цIыхуитI зэхуэзам, зым
желэр: «Тобэ, сыйт апхуэдэу ин узыщIар, пшэр узыщIар, сыйт
хуэдэ витамин сэбэп пхуэхъуар?». Адрейм и «Иэпкъульэпкъыр
зыхуэнныкъуэр къулыкъути», абы хущIэкъуащ псэемыблэжу,
зи дзэ шыхэр ИэшIыб ишIаш, зыхуеипхъэхэми захуигъешаш,
еныкъуэкъуащ нэгъуэшIхэм. Дауэ хъуми, зыIэригъэхъащ къу-
лыкъу ин, езыри инышхуэ, бжыфIэшхуэ хъуащ, ауэ усаклуэм
хуигъэфащэр аракьым:

– Ей, къулыкъур, тIасэ, ар хуущхуэшхуэиц:
Вым я цIыхуури еицI вы цIыхуу бжыакъуэшхуэ!

ЙутIыж Борис «ПэскIугъэхэр» зыфIища гушыIэ усэ
цIыхуухэр хэхауэ цIыхуу щхъэхуэхэм яхуэгъэзакьым, абыхэм
иджырей зэманым къыдэкIуэ хъэл мыхумышIэхэр автомо-
рым сэтей къышщечIыр. Я темэкIи ахэр зэхуэдэкьым, абыхэм
яхэтиц тхакIуэхэм яхуэгъэзахэри: «Лэгъунэ зэшыгъуэ», «Мы-
стрэ Шекспиррэ», «Шэс псори щукьым», «Зэрифмэгъу-зэмы-
гуэгъу». Иужьрейр сатыритIщ зэрыхъур, рифмэр гушыIэм и
лъабжъэш:

ЗимыцIыхужмэ макулатурэм,
Зыкъындохтужыр литературуу.

Рифмэри, омонимри, езы усакIуэм и унэцIэри щызэхэухуэнаш сатыритI нэхъ мыхъу «Дэ сыйт мыгъуэ» жыхуйI гушыIэ усэ цыкIум:

*Уэ уи тхъэгъуэц! Уи тироцэц! Уи Йутыжиц!..
Дэ сыйт мыгъуэ, – аүэ сыйти ды-тутыжиц.*

Иджырэй мыльку зэрылхъуакIуэхэм хуэгъэза «Дэгъуэт, аүэ...» усэри еухыр мыадыгэбзэ псальтиI рифмэу зэгуидзэурэ. Егъэлеяуэ къулей хъуа цыху нэпсейм къишэхум гъуни нэзи ИЭкъым, Дуней псор ахърэтым ихынным хуэдэц. Абы усакIуэм жреIэр:

*Дауд, дэгъуэт дуней мылькур ихъауэ
Ахърэтым уцыIэнэир, аүэ,
Жалэр пэжмэ, а ѿлы Ѣлагъ формацэм
Клуэхэр клуэцIрокI экспроприациэм.*

Псоми ящIэ 90 гъэхэм ефакIуэхэм я бжыгъэр зэрыхэхъуар, а темэр литературами нэхъ гу зыльтитэхэм ящишцу жытIэ хъунуш. Йутыж Борис и гушыIэхэми хыболъагъуэ ар: «Iуэхуракъэ», «Фадэщауэ», «Хъэдагъэ кIуэн!..», н.къ. Иужьрейр публицистикэ стилым тетми, образ мышней, зэгъэпшэныгъэ щIещыгъуэ хэтш:

*Курыбэм еицхь пишгъуэбэм къыхэкIа
МазэцIэр чэфиши, уэгум Ѣзызоуалэ.
Хъэдагъэ кIуэн; Ѣхъэшытиц аркэ фIэкIа
НэгъуэцI ѢзамыцIу къэнэжа къэралым.*

Йутыж Борис и гушыIэри ауанри лирикэм нэхърэ нэхъыбэу хэтш и прозэми, псом хуэмидэу и драматургиеми. Абыхэм тэухуа псальтэм иужькIэ къыпытгщэнш. Иджы дыкъытеувыIэнш нэгъуэцI усакIуэхэм я IэдакъэцIэкIхэу ауанрэ гушыIэрэ къышыгъэлтэгъуахэм. Шэрджэс тхакIуэхэм хэлтхъэныгъэ хуашлац мы жанрым.

Инжыдж Iуфэм Ѣыпсэу адыгэ къуажэхэм IуэрыIуатэм деж къышыцIэдзауэ къадогъуэгурлыкIуэ гушыIэмрэ ауанымрэ. Къуаж гъунэгъухэм хабзэ Ѣыхъуат ауан зэрышыныр, зэхъурджеуэнры. IуэрыIуатэ лирикэм, уэрэдхэм, къебжэкIхэм къыхэннаш ноби зи мыхъэнэр мыкIуэда гушыIэхэр. А темэр

джэгуакIуэ щЭрыIуэу щыта Мышей Сэхьид и репертуарым фабгъуэу хэту щытащ. Дызэрыйт зэманным IуэрыIуатэми литературэми щыпIешхуэ щеубыдьр абы. Псом нэхърэ нэхъ «натIэрыIуапIэ зэрышIауэ» ауан зэрышIыр Жыакуэ (пасэм Альесчыреий) къуажэмрэ Алибердыкъуэмрэш (пасэм Хъэгъундыхъуейуэ щытащ). Жыакуэр къуажэ инкъым (щыху 1800 нэблагъэш дэсыр), ауэ щыхухшхуэ куэд къыдэкIаш щIэнныгъэлIхэу, художникиу, спортсмену, артисту, абы яхэтщ киноартист гъуэзэджэу щыта Акъ Мухъэрбэчи. Мухъэрбэч и гушыIэхэр зымышIэ адыгэ къэгъуэтыгъуейш (и адэри гушыIэрэйт, псысэ ныбэт). Къуажэм IуэрыIуэдз Иэджи дэсщ, уеблэмэ «адыгэ Габрово» фIэпш хъунущ. Апхуэдэу щытми, езы Жыакуэми «къышыдыхъэшххэри» машIэкъым, псом япэ итыр «шэрджэс литературэм и Мэчэ-Мадинэ» хужыпIэ хъуну Хъэгъундыхъуей гъунэгъу къуажэрщ (мыбы усакIуэ, тхакIуэу тIошIым нэс дэсщ).

Тхъэгъэпсэу Увжыкъуэ (1961 г.къ.) Хъэгъундыхъуей (Алибердыкъуэ) щыщ усакIуэш («Черкес хэку» газетым и редактор нэхъышхъэш), тхыльт зыбжанэ къыдигъэкIаш, абы и усэ тхыльт «Тхъэм и бынхэр» зыфIишцам Iыхъэ хэхауэ итщ усэкIэ тха гушыIэхэр, ауанхэр, шыпсэхэр. Увжыкъуэ и къуажэм Альесчыреийхэм щIэннакIуэ зэрышщытым и жэуапу итхащ сюжет гъэшIэгъуэн зиIэ гушыIэ усэ - «Жыакуэ-на-ЛампIу», усэми щIидзыкаш; Жыакуэ гушыIэхэм пэджэжу. (ГушыIэр жыакуэдэсхэм ягу ирихъати, къэгубжын спIэркъыми, усакIуэм къыфIашащ «Жыакуэм пшIэ щызил щыху» щЭ лъапIэр). ГушыIэр къышIедзэр:

Жыакуэ лъэмыхым узэрижу
Ухуозэ ЛампIуум,
Ар Инжыдж ЦыкIум къыхэмыйыжу
ЖызыIэм пшIы eups.

Тхыгъэм еджэхэм къагурыIуэн щхъэкIэ усакIуэм къигъэсэбэп щЭхэм я мыхъэнэр сэтей щыпхъэш. Жыакуэ къуажэр Инжыдж и ижыырабгъу Iуфэм Iусц. Псым зы километр хуэдизкIэ пыIудзаш. Щыхухэм пхъэхъкIэ псы къахъу щыщыта зэманным ЛампIу и щЭу осетин лъыщIэ гуэрым къуажапшэмкIэ дэIэбейри Инжыдж псы щыкIу къыхишащ, ар къуажэбгъум бгъурыту ежэх хъуаш, къуажэкIэм фIыуэ блэжырти аргуэру

Инжырдж хэхуэжырт. Нобэ Лампүү псыхъэлтыгъуэ цыкыду хуаш щхъэлри щыгэжжым ауэ, Лампүү төхөхуауэ гушыг эзхальхахэр псэущ. Күэд щауэ жаIэр «Ростов-на-Дону, а Жако-на-Лампүү». Иужьрейр Увжыкъуэ и усэм фIэццыгтэцгэх хуэхуаш. Усэм хэт Кьюэбыдэ псыри, къуажэр тIууэ зэпеушIри, Лампүү хохуэж. Мыри псы цыкIаш, «и макыр щигьгэйфырг» бгым уэшх къышешхырщ.

Тхээгъэпсэум егъэлеинигъэ Иэмалыр къигъэсэбэпри, Лампүү и «лыхъужь» тхыдэр, псым хузэблах хыбархэмкIЭ ди нэгу къышIигъэуващ:

Тенджиз кхүүхыжхэм я зекIуанIэу
Щытащ Лампүү зэгүэр
ИкIи, жаIэжыр, кхүүхьтедзапIэу
ЦэрыгIуэ хүйт Жыакуэр.
А ЛампIуупс хэмис щымыIэт:
Акь, алэрыбгэу, къуэлэн...
Кьюэбыди джейхэр цыгушыIэт,
КъикIауэ я делэн¹⁹.

Жыакуэм яхузэфIэкIауэ усакIуэм жеIэр алыдхжэм кIуэ гъуэгү хашын, «Яссонхэ кIуари» жыакуэдэсхэрт, араг Алыдхжэм паштыхым ипхьу фызышэу къэзышар. Япэу Америкэм кIэртIоф къизышари ар дыдэрт («Индеецхэм я вождхэр ирагьяфэу»). Алхуэдиз зыхузэфIэкI къуажэм «Жыакуэ уд» фIашауэ къадогъуэгуркIуэр. ЛампIуупс ефахэр «лыхъужь» мэхьу зэуэ, уеблэмэ «китайхэр къаудыныху къыдахужыфыр». (Жыакуэдэсхэр Хъэгъундыкъуей къуажэм «КитайкIЭ» йоджэр, зэрыккъуажэшхуэм щхъэкIЭ). Зы Iуэхугъуэ къышыгъуупщауэ жеIери, усакIуэм и сюжетым хегъэхъэр «Жыакуэ нэплошыр» (мыр къуажэр ауан щIашI фIэццыгтэцгэш, Москва и Площадь Плтыгжым эшхьу, Жыакуэ къуажжекум «На площадь» – НаплошкIЭ йоджэр):

АмIэ, Наплошым Амфитеатр
ЖаIэж зэритыгъар.
АрищхъэкIЭ чэфу шэсли трактор
Ар иккүтащ Мыхъутар.

Тракторист Мыхъутар (абы и цIэр ихъуэжакъым авторым) иккүтар автобус къэувыгээрщ, «Амфитеатр» зыфIашарщ.

Усэм и псэлтээкІэ лъагэр егъэльхьшэри, Іүэхур зытетыр ІүпшІ ешІ, аүэ къуажэдэсхэр зэрыерышри, иджыри тельыджэ гуэрым зэрыхуэхъэзырри жеІэр:

*Иджы Наплошир хуит хъужащи,
Ухуеймэ топ щыджэгу.
Аүэ жыакуухэр къэгубжяащи,
Жыакуащхэ Даши гүүшІ гүүэг...*

Жыакуащхэ гүүшІ гүүэгү дэзышыфын къару щыІэкъым иджыкІэ, аүэ...

Тхъэгъэпсэу Увжыкъуэ и тхыльт «Тхъэм и бынхэр» жыхуйІэу 2007 гъэм къыдэкІам ихуаш гушыІэ усэхэу таурыхъ, шыпсэ фицэхэм иригъэувахэу: «Астьэнымрэ бажэмрэ» (таурыхъ), «Мэлыхъуэхъ» (ауан), «Къабзагъэ» (шыпсэ), «Губзыгъэ» (ауан), «Бжъэмрэ бадзэмрэ» (шыпсэ), «Дыгъужыр чэтым» (шыпсэ), «ЩакІуэм и хъынтар» (таурыхъ). Иужьрейм таурыхъым ешхьу егъэленигъэ куэд хэтш: щакІуэм бгъэшхуэ къеубыдыр, и нэ лъэнныкъуэр фочекІэ кърехур, тотысхъэри нэгъуэшІ планетэ мэльятэ, а здэлтэтар цыихухэм ягъэдэхауэ щыгут, аүэ удхэм яубыдауэ псори щагъэпшыл хэкущ. Удхэр я тептээкІэ цыихухэм ешхъкъым: я кІэм шхъэр пытш, щыбагъымкІэ зокІуэ... ЩакІуэмрэ бгъэмрэ здэкІуам ягъэхъэшІэ, мэзым жыгхэр текІуэтурэ гүүэгү кърат. Зы цыиху лэжакІуэ кърагъэльэгъуам яхэту къышІокІри чэнджэш кърет: унафрэшыим и фызым щытхъуи, фыгуэ плъагъуу жеІэ, абы мэзым къыдэпкІухуу хыхьи, жыгхэр зэйтихынчи, мис абдеж укІуэсэжынчи. А къалэныр игъэзащЭш, бгъэм къытетысхъэжри (хъэгъэщаагъэ хуекІуэри) ди щыгум, и къуажэм къэкІуэжащ. Мыр поэмэуи къэпштытэ хъунущ. Увжыкъуэ и усэбзэр дахэш, зэгъепшэнэгъэ гъэшІэгъуэнхэмкІэ гъэншІаш, фыз зыхуэзам и «джийр абджу къыпфлошыр», ар щысш Іэнэбгъум «псынэ къышІэкІуэссыкІым ткІуэпсхэр зэйтишэу». НэгъуэшІ лыжь къыхуэзам «и нитыр игъаблэу» къылуроплтьыхъ. Поэзие нэсүм и нэшэнэ хэлтиш уд гуашэм ирипэса псалтэхэми:

*Сыту уи нитыр дахаацэ,
Гуашэу сльэгъуахэм я лей!
Шїэстынти уи ІэнлІэм си гъашІэр,
Мы си гур еплъыт зэрыльеим²⁰.*

Къэбэрдей-шэрджэс литературэм иужь ильэсипшц зыбжанэм къыхыхаац пщащэ нэхьыбэ. Ар щынэрылтагьущ Адыгейми, Шэрджэсми, Къэбэрдейми. ГушыШэмрэ ауанымрэ цыхухъухэм бжыгтэр яыгтыу телажъэми, Ыыхъэншэ защикъым бзыльхугъэхэми. Шэрджэсым щыщ **Мыжей Мамыржан** (1957 г.к.) усакIуэцц, лирикэм и жанрхэм хуэИижыцц, нэхьыбэу зыхуэусэр лъагъуныгъэ темэрш. 2009 гъэм абы къыдигъэкla «Сыхуейщ уи нитлым сышцэпльэнү» тхылтывм ихуаш гушыЭ зытIуш: «Си гъуазэр», «Си ныбжъэгъум», «Ещенэр»²¹. Мы усищри лъагъуныгъэм теухуа гушыЭхэцц. Лъагъуныгъэ зыщла хыдгэбзым и гупсысэр къышхъэрыгээмэ, фыгуэ ильтагъум «и ныбжъым кIэльюкIуэ», «мазэм төххүээр зыгрихамэ, Iоххээр и күбжэм», лъагъуныгъэр и гъуазэщи, плтыр ищЦаш пщащэр. Сытми, щалэм лъэшIоххэри къргъаццэ лъагъуныгъэр гъуазэ щыхуэххуар. Усэр еухыр абыхэм зэжраэ псальхэмкIэ:

«АмIэ сэ щхээ үзмийлъагъурэ?!» –
БогъэццIагъуэр уздэчэфым. –
Си гурацц уэ нкIэльызекIуэр,
Кыильагъуфкым ар уигу нэфым!»

Сюжет гъэццIэгъуэн цIыкIукIэ ухуаш Мамыржан «Си ныбжъэгъум» зыфища гушыЭ усэри. Зэныбжъэгъу хыдгэбзитлым языхээзим щалэ гуэр къыдиххэхащи, къышIолIэр, къопсальэр. Абы къыжриIэхэр псори и ныбжъэгъу хыдгэбзым хуеIуэтэж. Мыдрейм и псальэ хъэлэмэтхэмкIэ еухыр усэр (мыбдеч парадокс Иэмалыр щынаIуэцц усэм):

Уобзэрбээ узигъусэ
Си ныбжъэгъум ущIиххаяуэ,
Кытихуэххунур уэ щхэгъусэ,
Тлуми фиццIэкъими сэрауэ.

«Ещенэр» фIэццIэгъэццIэ зиIэ усэми узэмийжээ, «парадокс» жыхуаэ гупсысэ къыццыгъэсэбэпацц. ЗэгуэкIуантIыр «зэпоуз» нэхъ тэмакъ къыхъ зиIэмкIэ, зыри япэ ишу и лъагъуныгъэр къыхуэIуатэркъым. УсакIуэм гухэлтыр ещенэ персонажу Iуэхум хегъэхъэ, ар йоккури йожъэжри, «ФымыщIэж фэ физыхуейр!» – жеIэри, пшагъуэм хохъэж. Иужь строфам къегъэлъагъуэ тлуми я щыуагъэр:

... «Сэ сынхуейт» – «Сынхуейт-тIэ сэри!» –
ЗаницIэу дызоплыж:
ДимыIэжмэ ди еянэр
Сынхэр Iэмалыж?

ИутIыж Борис къигупсыса гушыIэ фIэнцыгъэцIэ «Сатыр плаcкIуэ» жыхуйIэу «Iуашхъэмахуэ» журналым и ру-брюкэ хъуар ноби мэлажьэр. Абы и щыхъэтц 2011 гъэм АбытIэ Владимиrrэ (АбытIэр 1938 г.к., Черкесск дэсц, усакIуэц, тхакIуэц, нобэ повестрэ романрэ нэхъыбэу зытх, къыдэзыгъэкIц) Джатокъуэ Юрэрэ я гушыIэ усэ кIэнц жур-налым къитохуэхэр²². Мы авторхэм я усэхэм хэтц гушыIэ щIэнцыгъуэ зыпкърыль. Джатокъуэм и «щхъэусыгъуэ» усэр апхуэдэш:

*БгъэдокIыжри и щхъэгъусэм,
Щхъэусыгъуэ ецIыр Лерэ:
КъемыупицIу, къемыусу
Къонсыр или Валерэ.*

Гу зылтыгапхъэ гушыIэ иIэнц АбытIэ Владимири:

*Псалтээ IэфIым
Благуэр гүум кърихуми,
Псалтээ дыджым
Ар иримышэж.*

Иейкъым мы къыкIэльыкIуэри:

*Чэф зиIитIыр щIызэдауэ
Дыгъэр мазэу къицIэкIац.
ЗэцIыхъэжхэу щIызэзауэ,
Дыгъи мази хэкIыжац.*

ГушыIэм деж егъэлеиныгъэ Iэмалыр («гиперболизацэ» жыхуэтIэр) къышагъэсэбэпир гъунэжш, ауэ гушыIэр гушыIэ хъужыркъым къызэрыгуэкI гупсысэр сэтей щы зактуэкIэ. Мы зи гугъу тщы циклым апхуэдэ щымацIэкъым. Апхуэдэш Джатокъуэм и «Депутат» («Хэтха щхъэкIэ депутату Мыхуэ, И щхъэ Iуэхум ар ззи къыцэмыхуэ»), «Нахъуз пэж» («ХечIыкI хъарзынэу бизнес Iуэхум Нахъуз, ЩыIэнц, жи, абы теуни теунахъуи»), «ХъэкIэм и дерс» («Нобэрэй гъашIэм зыкъом хещIыкIыр ХъэкIэм: Iуэху узыхъяхам и хэкIыжкIэр ельыташ, жи, куэдкIэ уи хыхъэкIэм»), «Хъэутий», н.къ. Мыхэр рифмэкIэ узэдами, нэгъесауэ гушыIэ усэу къэлтыгъуэйц. ГушыIэмрэ

ауанымрэ хухэха жанрыр нэхъ гугьу дыдэхэм ящынциц, ар щынэрьтъагыуц иджырей къэбэрдей-шэрджэс лирикэми. А жанрым зи къалэмыр хуэзыгъэлажъэхэри машцэ дыдэц.

Гушынэр хыбольтагыуэр «афористикэ» щэнэгъэ терминым къиубыд жынгъуэхэм. Афоризмхэр я фащэкээ къэццэ дыдэц, псастьэжжэхэм ешхуу. Ахэр зэхэзытъехэр тхаклуэшхуэхэрш, философхэрш, политик цэргүүэхэрш. Гиппократ и дэж къыншгэжъэжжауэафоризмхэр, псастьэшерыуэхэр къадогыуэгурлыуэ цыхухэм. Литературэдэж щэнэгъэлхэм афоризмхэм төхүяуэ жаалэр зэхүэдэкъым, абы псастьэжжэхэри хэзигтэхээ щынгэц²³. Аүэ ахэр захуэдэкъым. Псастьэжжэхэм автор яэкъым, ар йуэрыуатэм къыхокыр, афоризм жызынгъэхэр цыхих щхъэхуэхэрш. Афоризмхэр зи йэдакъэццэлхэм нэхъыбэу я темэр тхыдэрш, философхэрш, гъашцээрш, цыхугъэрш. Литературэм төхүяар машцэц, абыхэм щыщ куэд дыдэ жызынхэр тхаклуэшхуэхэр арами. А машцэми ушыхуозэ ауан гупсысэ зыщцэлтэхэми.

Адыгэ поэзием афоризмхэр къышыгъуэтэгъуейш, аүэ абы и йэмалхэм щыщ «парадокс» жыхуаалэр къагъэсэбэпир усаклуэ зыбжанэм. Мыбдэж щынгэ щхъэхуэ щеубыд **Бейтыгъуэн Сэфарбий**. Сэфарбий тхыдэтх щэнэгъэлш, аүэ литератураэри и хамэктэй. Бейтыгъуэнэм и куэдщ езым «Псалть э псэу», «Жынгъуэхэр» зыфтища псастьэ гъэхуа къигупсысахэр, аүэ а «афоризм» зыфтища хъунухэм къышгэжъэсэбэпир псастьэжжэхэр, нэгтүүэнхэм ятха псастьэ шэрыгъуэхэр, абыхэм къахешцык «щхъэпридзу» узыпэмьылтия гупсысэ щэнэгъуэ. Мыбдэж абы и йэцэ хъур, и йэмэгсымэ нэхъышхээр «парадокс» жыхуаалэрш. Бейтыгъуэнэм «афоризм» жанрым хухихауэ тхыльт зыбжанэ къидигъэлац адигэбзэкии урысыбзэки²⁴. Я темэкээ гуп куэду гуэшац Сэфарбий и афоризмхэр, аүэ дэ къыхэтхынц гушынгээм и «шыгъу зыхэлтэхэр». Япэ идгээнциц езы тхаклуэм къыбгъэдэлхэр:

Дызынгэхъуэнса пицэдэйр къэсри,
Дыгъуасэ зэдмыйтэсарауэ къынгэлхай.

Хъэл дахэр зехъэгъуейш, –
Арацц ицэдахэжки.

Къулыкъукээ ирикъуа къытэхъуэмэ,
Дунейр къутэжжину жаалэ.

Делэр зэрагъэунэхур къылах! Эуэркъым, –
Хуаший! Эуэрэиц.

Делэм сиғлоқ!... сэрмырамэ.

И мышэху зезыхуэм и Ѣхъэм деж къышрэгъажъэ.

Зыри жумылэнри псалъэ лЭүжыгъуэиц.

Зыр зым ф! Эмьделэмэ, т!ум языр губзыгъэт.

Бзым зегъэиц! Эращ! Эри хъур ет! Эиц!.

Бжызол! гъуиц! гуащ! Э: къеши жыхуал!эр зымыиц! Эм къигъащ! Эр Ѣлагъуэкъым – улъий! уэрэ зэпкъролъэлъ.

Губзыгъэр делэ яиц!, делэр губзыгъэ зыиц!а ици! Экъым.

Дыкъээзыгъэиц!ар егъэлеяуэ гущ! Эгъунниэиц – къигъэиц!ыр Ѣиым Ѣ!ехуэ: зыхуей къыхэк!ыу къиц! Эк!ынукъым.

Дауэ уиц!ит жал!эмэ, дыкъээзыгъэиц!ам еупиц! жызол! Э.

Делэм уф! Эк!ынурэ губзыгъэр къытф! Эк!ыу уохъу.

Зэзауит!ым я кум! Элъиц! дидээу зээзыгъэк!ужу Ѣытта ц!ыхубзым зэнубжъэгъу дапиц!эм я зэхуакум маф! Э дидза.

Закъуэныгъэр т!у мэхъу: зыр лъагап! Эиц!, адреир къуэгъенап! Эиц!.

И напэр ииц!эжыну зыгуэр бэзэрым тэхъати пэчом къыжра!акъым: уимы! Эр яиц!хун?

Пар ф!ык! Э уигу къегъек!ыж, исэуху иупэсар ирикъуниц.

Мэлъир и бжыакъум Ѣыгугъуу дыгъужь бжъэниэм Ѣремыхъэ.

Ныбжъэгъуми жагъуэгъуми дагъей: зым дунейм дызэрхыхынур, адреим – дызэритетыр.

Мор къыттехъук!ац, жал!эри номиным ц!ыху гуэр ирагъэлъэгъуати, Ѣхъэрэгъажэ ииц!ац.

Пиц!ыл!ынур пиц!иниц! хъуркъым.

Фадэмрэ тутыннымрэ фашихэ лЭүжыгъуэиц!
Ует! Эхъухъу, мэятэ.

Хүн гуэр жыламэ, зэ къытегзээж,
Анхуэдэр занцлуу зэхахыркым.

Цыхур ящэн иnekIэ, къахуэицэхум йопль.

Іыхылым хуэдэу уи гуапэ зыцIыфын щыIэиц,
Аүэ апхуэдэу уи жагтуэ зыми хуэцIынукым.

Пэр дэгзэеиггуафIэиц, щхэр гээцхыггүйеиц.

Сэ сэцхь ныбжьэгтуу ныбжьэгтуу сыхулэ.

Укъызыгуралуэ дунеийм темытмэ, ахърэтим уициIэиц.

Цыхум зыхуейр дыжыIи и псальэр Iэпүбудащ.

ПцIым урихъэжъэмэ, утыкум урехъэ.

Напэр зэ ящэху, итланэ иросондэджэр.

Уи Iэр уи жыл илүү лъагуулъагтуу узыхуэклуэр унаиц: и Iэр
щIиутскIэу къипхуэклуэжину хуит хъуащ.

Губзыгъафэ зытезыгъауэр делэиц, делафэ зытезыгъауэр бзаджэиц.

Дахэ псом я лейр лей дыдэиц.

«Жыи ухъури делэ ухъужаиц» къипхужаIэми, ухилъэфа хуэдэ-
кым – уащыфIэгубзыгъаи щыIэиц!

ПцIыр бупсыху, гъум мэхъу.

Умыгупсысэу къыбжьэдэхур пэжиц, аращ гупсысэн щIыхуейр.

И щIыхуэ зытэльым лъыхъуэурэ, зи щIыхуэ телъым Iууащ.

Жэнэтим хуэшихыдэри, жыхъэнэмэм къулыкту къицилъысащ.

Щхэклэр щIыкIеймэ, лъабжьэм и лажьеиц.

Вы зимыIэм икIэ щIеицIэ, икIэ зимыIэр щIэицIагзэхэиц.

ЕтIуанэ гупым хохъэр Бейтыгъуэн Сэфарбий и афоризмхэу
адыгэ, урыс псальэжъэм къытрищIахэр, зи мыхъэнэхэр
зэрихъуэклахэр, гупсысэ лей зыбгъэдильхъахэр. Къэтхынц ады-
гэ псальэжъхэр лъабжьэ зыхуэхъуа псальэ гъэхуахэр щапхъэу:

Пасэрэйм и жыIауэ, насытыр Iыхъэ мыгүэшиц,

Аүэ насытыншагзэри япэ къэсым иратыркым.

Хүүмийнгэйм уихынж нэхэрэ, фэ нтету емынэм уихыми нэхьынгэйм.

Зыгуэрим и жъэр ирагчэубидати... тхэн цилдзац.

И анэм епльи, и пхум күлгүнгэлэгэж.

Сабийм цээ флац, балигчым зыфлацыж.

«Хамэхээ къихыа закъуэ», – жицэри

Унэхъэм лъансэр ибгинац.

Цыху дэнэ къэна, дунейм и махуит зэхүэдэкъым.

Шклаццэр шхэрэймэ, ар зейм и ягъеци.

Щэ дэбдзинумэ, сым хүэдэ пыцэри юозэгъ.

Шхъэм имытмэ, лъакъуэм и закъуэкъым зи ягъэр.

Либгыур джэдыгуншиэмэ, зыл и уасэкъым.

Куэд хъуркъым, ауэ Іэзагъ хэлтүү урыс псальэжъхэри, псальтээ шэриуэхэри Бейтыгъуэнэм афоризм щэшыгъуэ ишцын хузэфокыр. Къэтхынш щапхъэ зыбжанэ:

Лъэтэн хуейүэ къалхуамки, къэзытихъынур пицэнукъым.
(Рожденный ползать летать не может).

Наніззынгээхүэ, укъэммыгүүнгээ сывблэгэху.
(Остановись мгновенье – ты прекрасно).

Цыхур къепцэхүн щхъэкээ шыгъу пут дэшихын хуейц, зицэхүжын щхъэкээ даницэ? (Чтобы узнать человека, надо съесть с ним пуд соли).

Щапхъэ куэд дыдэ къышхуэхъынущ Бейтыгъуэн С. итхахэм щыщу, ауэ а къэтхахэми къятуатэр абы адигэ гушыгээм, гупсысэкээм щэуэ и псальтээ зэрыхилтхьяар.

Ишхъэкээ зэрыжыгылащи, ауаныр нэхъ «ткыбжыц», гушыгээм ебгъапшэмэ. Адигэ литературэм, усыгъэм, псальтэм папшээ, юбэгэхыр гушыгээр. Езы гъашцэ дыдэ литературэр зи гүуджэми а хабзэр щытепшэу къышгэхъынущ. Ауаныр (сатирэр) жанр

псоми хэтынкІэ хъунущ хэухуэнэжауэ, аүэ тхыгъэ псор ауа-
ным теухуауэ къышыкІуэри машІэкым. Цыхур зыгъэдь-
хъэшх тхыгъэ ауаныр зи лъабжъэхэм къышагъесбэпэр мы
Іэмалхэр (ахэр теорием зэрыжиІэ терминхэмкІэ къитгуэнц):
сарказм, ирония, гипербола, гротеск, аллегория, паро-
дия. Мыбыхэм мыхъэнэ щхъэхуэ яІэхэш, аүэ я мыхъэнкІэ
зэцхъэшыкІыныгъэ щагтуэ яІэкым. Адыгэ Іуэрыуатэми
литературэми къышагъесбэпэр мыхэр. А гупсысэр науэ
тшын щхъэкІэ, нэхъ угбъуауэ дыкъитеувыІэнц адыгэ ли-
тературэм ишкІэ хэмигта жанркІэ **Бештокъуэ Хъэбас** итха
«Сэлоробот»²⁵ тхыгъэ. Мыр ауаным зэрытеухуам шэч къы-
техъэгъуейш, аүэ, гъэшІэгъуэнц, езы Хъэбаси тхыгъэр жур-
налым къытезыдзахэми ар зэрытха жанрыр къагъэлтагъуэр-
кым. Мыбы щызэхэгъэуващ усэбзэкІэ тхари, прозэри,
эпосри, лирикэ Іыхъэ гуэрхэри. КъызэрыщЦидзэр эпос сю-
жетым тет усэш, «Сэлоробот» и псальцахъэу. Сатырих ап-
хуэдэу макІуэри, адэкІэ Іуэхум къыхохъэр робэтхэр. Абыхэм
яфІищащ «Ташибэ» (авторым етх: «Аппаратхэр, нэхъ тэмэму
жыпІэмэ, роботхэр къышІэзыгъеклар ди къералми ахърэтми
хуабжку цЭрэйІуэ щыхъуа «Ташибэ» фирмэш»). Роботхэр
бгъу мэхъур, гупым я нэхъыжыр «Ташибэ – 9» зыфІищащ.
Мыбыхэм «псэ яхельхъэ» усакІуэм. Ахэр экспертихэу хегъэувэ
ахърэтым кІуэжахэм я хъэкум щащІэм деж. Робот къескІэ къя-
лэн зырыз яІэш: Ташибэ 1-р, 3-р – «социально-политический

Роботхэри зопсальэ, зочэнджэшхэр, зи хъэкум яццэхэм зыхуагъазэр. (Драматургием и диалог Іэмалхэри тхакIуэм хельхъэр мыбдежым). Абыхэм зи хъэкум яццэ цыихухэм «дуней нэпццым» щалэжьа IуэхуфIхэри, Iуэху мыхъумышцэхэри, гуэнных къызэрахъахэри жаIэ, экранхэмийн къышлагъэльтагъуэ.

«Тэрээзэмэн» зыфийца Иыхэм деж Бештокуэм къретхэкI дунейм ехыжа тхакIуэхэм я псэхэр (абы япкъхэр «дуней нэпцЫм» къытенаш) зышIашэ зал абрағъуэр. Ар абджым къыхэпцЫкIаш, дэнэкИ гъуджэм хуэдэш, щхъэц нальи бгъэпцЫкIуфынукъым. Мы залым Японым кърашауэ «щIэтц аппарат мин», псоми пхырылтыыбу. Залым «къазльэры-

шэу» къышЦашэр дунейм ехыж адыгэ тхакЦуэхэм я псэхэр. ГъещЦэгъуэнц усакЦуэм абы яфЦища щЭхэр: Хэжь ПытЦакъ, ПытЦыш, КЦэтЦумаш, КЦэтоп, НэкЦэфий, Дахэуэс.

Залым и тептъэмрэ тхакЦуэхэм я псэхэр къышЦашэм зэрыщтахэмрэ усэбзэкЦэ тхащ, адэкЦэ Хъэбас прозэ-драмэ зэхэйуэнцам хуокЦуэ хъекум процессыр къышритхэкЦым деж. Хъекум процессхэр зэпигъэуурэ Бештожуэм дегъэувэ усэкЦэ тха Ыыхъэхэр: «Нарт ПытЦыш и пшынальэ» (Роботхэр къышгээпсалтьэ а пшынальэхэм), «Мыгужыхыж джэгу» поэмэр, «ПытЦыш-сан и лыгъэ пшыкЦутЦыр», «ИугъашЦэ Геракл! Плтъэгъуа, щЦалэ, адыгэ!», «КЦэтЦумасэ-сан и пшынальэ», «Сюжет», «ЕтЦуанэ сюжет. Разлив», «ФэрыЦужь и пшынальэ», «Коммунистхэм куэншыб даш. Репортаж», «Мышхъыджокъуэ НэкЦэфий Уэхий къизэрхуэкЦуар».

Бештожуэ Хъэбас адыгэ литературэм зэрихэтыр и лирикэ гъуээджэрш, ауэ гушыЦемрэ ауанымрэ зэбэкЦ «Сэророботри» зэбгъашцэ хъун хэту къышЦэкЦынукъым. Иужьрей зэманым критикэр жыджешу топсэльхых Хъэбас и усэкЦэ тха «Мывэ лъэхъэнэ» роману аллегориер псом хуэмыдэу къышцыгъэсэбэпам. Иджы зи гугъу тщы «Сэророботым» деж а Иэмалым нэгъуэцЦэкЦэ Иэзэу щигъэлэжьащ «пародия» жыхуяЦери, щЦагыбэз псэльэкЦэри, адыгэ менталитетым, лъэпкъ гушыЦэкЦэм тет «убэкЦэри», ныкъусаныгъэхэр сэтей къизрацЦ щЦэнэкЦалтьэхэри.

ГушыЦемрэ ауанымрэ нэхъыбэу зыгтраухуэ хабзэр цЫиху щхъэхуэхэм я ныкъусаныгъэ пыухыЦахэрш. Бештожуэ Хъэбас и «Сэророботым» щЦэнэкЦалтьэ щищЦыр ди къэралпсом и блэкЦамрэ адыгэ тхакЦуэхэм я зэхэтыкЦэ идеологии мыхъумыщЦэм ижь къизыщЦихуахэмрэш. А къалэн иныр зэфЦигъэкЦын щхъэкЦэ хуэфащэ сюжет гъещЦэгъуэн къигупсысащ, сюжетым хэт къэхъукъащЦэхэри къизериЦуэтэн псэльэкЦэрэ композицэ зэхэгъэувэкЦэ щЦэшыгъуэрэ дыщЦигъужащ. Къэтхыинц щапхъэхэр:

«Сэророботыр» къышЦедзэ тхакЦуэ гупзыр зым кЦэлтыкЦуэу дунейм зэрытекЦыжыр къигъэльягъуэу:

Уэих күэд къешихащ, псы күэд блэжащ,
ДухуэхукЦэ гвацЦэ дахэ.
Си ныбжьэгъуфЦхэри щЦэслхъэжащ –
Си «жэназым» хэтахэр²⁶.

Мыбдеч си «жэназым» жыхуи^лэр кавычкэм щыдигъэувам къикыу къыщ^лекынш; езы Іуэхур къэзы^луатэр псэу щык^лэ «дыуэ къытезыщ^лахэр» япэ зэришар. Дунейм ехыж тхак^луэхэм я гъаш^лэр зэрек^луэкл^ла гуэрхэми я щхъэфэ йо^лэбэ авторыр. Ахэр гугъу ехъами, зарегъапщэри зыбжанэрэ, рефрену къытрегъэзэж:

*Сыт хуэдэу Ѣитми, сэцху лей
Хэжь и къум къылъысакъым,
А лейм Ѣыгъуазэц Къэбэрдейр,
Ар зэик^л сыйзыщ^лакъым.*

Ет^луанэ къытегъээжыгъуэм деж Хэжым и п^лэк^лэ хегъэувэр Пыт^лыши. Щагыбээ щэльту, «щытхъуурэ» еуб п^лэгъуэр пасэу къызылтыса К^лэт^лумас: «Езэгтырт сыйти, псэми хуахът, статьями ек^лут. Уэрэду итхри пшальэт... и псальэ къэс шыгъупастэт... и пшальэт гъаш^лэм, пэжым, бзэм, райкомым, партым, властым». Щытхъум апхуэдизу ирэгъэлейри, уи ф^лещ хъужкъым псальэм къарыкыр Ѣытхъуу:

*Зы гүэгүгүэмылэ ухуемайт,
Къэпцищэхэм и тхылъыр.
Из ищ^лт уи ныби, укъэкъейрт,
Иущ уиш^лт, гъаш^лэгум уиплъэу...*

«Къэкъей» псальэм Ѣыщ^литхъэжаш Ѣытхъур ауаным зэрыхуэ^луар. Къык^лэлтык^луэ строфам^ли адыгэбзэр зи Иш^лагъэ тхак^луэхэр къабзэу зэрымы псальэр ауан еш^лыр:

*Процай, любимый К^лэт^лумас,
Оставил нас навеки...
Ди гүщ^лэ лъансэр маф^лэм къес,
Гухщ^лыр нэхъ къебэк^лыу.*

Зы тхак^луэ п^лэху хэц^лыныгъэшхуэ игъуэту же^лэр усак^луэм гушы^лэ псальэ «льагэк^лэ»: «Литературэр зэлымп^лат, Ѣытф^лэл^лэм К^лэт^лумасыр», «Нарт эпосыр къэсэхъжат, Ѣытф^лэл^лэм Хэжь Пыт^лакъыр», «Литературэр хисхъэжат Пыт^лышым и хъэдагъэм», «Литературэ къуэпсыр гъуат ди Нэк^лэфий Ѣисык^лым, зеиншэ къабзэ лъыхэр хъуат ди Дахэуэс «щынук^лым». Нэгъуэш^л зы тхак^луэ К^лэт^лоп^ли «т^ломп^л» ищ^лаш бамп^лэм, фыгъуэным.

Зытетхыхъ зэманыр къыдегъаш¹ Горбачев апхуэдиз тхак^Iуэ зэрэл^Iэм щхъэк^Iэ комиссэ къызэригъэк^Iуам, абы иужк^Iэ «чэфу зыри яхэтыхъакъым» тхак^Iуэхэм. Ет^Iуанэ Йыхъэм къыщыгъэльэгъуаш Ахърэт дыхъэл^Iэр, куэбжиц зыхэлтыр. Щиху мин бжыгъэхэр щызэтрихъаш абдеж. Хъумак^Iуэхэр абрагъуещ. Куэбжэ къеск^Iэ щытиц «ахърэтхэгъасэу» щалэ набдэгубдзашльэхэр, абыхэм «къызыф^Iамыгъэ^Iуэхуу» уаджыфыр зы щеху нальэ къэмынэу, «щым къышыгъэш^Iар зыхуэдэр» зыхаш^Iэу:

Зыхаш^Iэ, уи гур яу жеүүн,
Уац^I къапльэнэфи уаджыр.
(Ухуейм зыкытиц^Iэзыгъэк^Iуэн –
Уи к^Iэмсэмолым еджэ).

К^Iэмсэмолыр ауан папш^Iещ щыхигъэувар Іуэхум, ар щыгъетауэ партбилет лахэм здаштэну къащыгъупщахэри къащхъэпненутэкъым мыбдеж. Псэхэхыр щыг^Iэжтэкъым, ауэ псэхэр ешахъещ, я къек^Iуэнур ящ^Iэркъым, мэтхъэусыхэхэр: сыйт хъэршым щамышэжыр? Жэуап къратыр маҳуиш^Iк^Iэ посми я Іуэхухэр зэф^Iлахыну, щым щалэжъахэр зэпашечэну.

Куэбжэм нэса тхак^Iуэшхуэ Шыг^Iакъ зы хъельэ къыхохъэ, пшэнт^Iэпсыр къыхехур, къызэф^Iегъэмахэр, и нэгум къыш^Iлохъэ тептльэгъуэ:

Чекистхэм зы жылагыуэ
Къышахури, уафэм и фэр пок^I,
Зыкыхуегъэцхъ я лъагыуэм.
Мэтихъэ фызхэр, лыжь джэлам
И жыак^Iэр къесыр нэпсым.
Къенахэр к^Iэлтихъуансэу лам
Яху адэ – ищым и нээым²⁷.

Къык^Iэлтык^Iуэ сатырхэм къышыгъэльэгъуаш цыху лэжъак^Iуэшхуэхэр «кулак» флашу зэрагъэк^Iуэдар, «псэук^Iэ нэху» зыухуэхэм лейуэ зэрахъахэр, къэралыр Гулаг зэраш^Iар. Контраст Іэмалыр къегъесбэпри, усак^Iуэм къретхэк^I «гуф^Iэгъуэ» зэман колхозхэр къышежъяр, гуаш^Iэрыпсэухэм я бэракъхэр щыхэт^Iаш хъесэпэм:

Дунейр дыгъэпсиц, ищым тельц уэсэнс,
Гуф^Iэгъуэр ф^Iээц жыг ищхъэк^Iэм...

ПытIакъым къыфIыицIокIыр нэпс,
Зегжэпсчэуу – мэхъэкIэ.
И роман Iувыр къеңIыхуж,
ПиIы гүүцэр зи пIэцхъэгтыр...
Ахърэтхэгбасэм хуелъэкIыж
Ди Хэжь ПытIакъым магъыр.

Бештокъуэм къегъэуыр тхакIуэр гъапцIэм и пэжым текIын зэрыхуэмейр, абы текIмэ, и хъэкум зэращIэнкIэ хъунур. Ауан фашэм итми, ПытIакъ судым ирашалIэ и тхыльтым пIы зэрыщиупсам папцIэ. АдэкIэ сюжетым къышыхъум Хъэбас фIищащ «Тэрэзээман», тэрэзэкIэ хъэкум щашIэ зэман къикIыу.

ПытIакъ къышохутэр «Псэм и зал» абрагъуэм, къыттраубыдэр «Ташибэ-1» роботыр, къоур: «ФыкъэдаIуэ» жиIэу щэ къытезыгъазэ псальэр. КъизэрыщIэнкIымкIэ, зи хъэкум ящIэм и мызакIуэу, абы и адэшхуэми, и адэми теухуа информацэ яIещ. Утыкум къральхъэр и адэшхуэр ильэс куэдкIэ унэIуту зэрыштыгар, бэлыхь Гэджи зэрильэгъуар. ПиIылIыпIэм къикла нэужь, жэмыхъэтэм зыврэ зышрэ къыхуашщехуаш, ауэ гъэш къызыщIэкI жэм къишщэхуным хунэмису, дунейм ехыжащ 1907 гъэм.

Ахърэтым теухуахэри гъещIэгъуэнц: езанэ куей (зонэ), японыбзэкIэ «хеппи», адэкIэ квадрат здэштыIэр, машэм и номерыр (13), сатыр зыгтетыр, н.къ. Лыжь хъарзынауэ жаIэр ПытIакъ и адэр.

Хэжым и адэшхуэр зышщими и гугуу ешIыр Ташибэ-2-м. Ар къизыхэкIар алан лъэпкъырщ. Къэбэрдейхэр къекIуэтэхыурэ «жъантIэм» дагъэтIысхьат аланхэр. Скобкэм дэт псальэхэмкIэ ауан ешI авторым адигэхэр, къегъельлагъуэр пасэм «хамэктIу» хъэл зэрыдиIар: «Адыгэхэм абы щыгъуэ нэхь нэмыс яхэлт, иджыпсту хуэдэгэкъым. Езы алан лъэпкъым къыхэкIа шууейхэм, Иэмал иIэххэу, мы дунейм теткъым къизэрыуатын жъантIэмрэ дамэтельтымрэ... Күэд уи дамэ щыпцIэмьгэжым деж, нэгъуэнцI мыхъуми зы хъэльэ гуэр уи дамэ тельгинри зыкъом и уасэнц²⁸.

Адыгэ лIакъуэхэр (къэбэрдейхэр, шапсыгъхэр, бесльэнейхэр, бжъэдигъухэр, абазэхэхэр, н.къ.) ауан зэрыщIхэу, зэхъурджауэхэу къокIуэкIыр куэд щIауз. Апхуэдэш нэгъуэнцI лъэпкъэм къыхэкIыу адигэ хъуахэми гушыIэ Иыхъэ «щIальтыси».

Бештоказуэ Хъэбаси «Сэророботым» къышегъэсбэпыр а темэр. Хэжь Шыгылакъ и адэр алану щигтащ, аүэ ар езы Шыгылакъ нэхърэ нэхъ адыгэу ельтигэ. Шыгылакъ «адыгэ ныкъуэ» жыхуаIэм хуэдэт, апхуэдэу щигти, «и къулыкъукы, и паспортки «адыгэ дыдэу» лЭжащ. Ахъретым анализ щашЦам къигъельэгъумкы «аланти, алану къэнаш: нэшхуэу, и пэр хуэджыдэ машЦэрэ фыгуи шэшЦауэ, зэрыгбъакъэр и нэбжыщхэм къыбжайэу, дыхъэшхыну хуежъя нэужь хы ФыцЦэм и щЦэльэнныкъуэмрэ Каспий и толькъун къашхъуэхэмрэ гуфЦэгъуэшхуэм къыдриIэтейуэ, Псатхъэрэ Нептунрэ ильяс миниш хуэдизкы эзрымыльтагъуу зэхуэзэжаяуэ гуфЦэгъуэм зэргъэбэн жытЦэну... Мыйбы къикыркыым анализыр зейр Iейуэ е фыгуэ. Къикыр зыщ: мыйадыгэ тхакIуэр аланыпсэ зэрихъуэ дунейм тетауэ аращ»²⁹. (КъыжыIэгхъэц авторым нэгъуэщадыгэ тхакIуэр гуэрхэри къызыхэкла «льабжъэр къызэритIыр»).

Шыгылакъ и адэшхуэр унэутами, езыр лъхукъуэлI къабзэ хъуаш, «балигъ хъуным мацуиш нэхъ къэмынэжауэ» партым хыхъащ. Абы псэм гужьгъэжбу ильтар хунэсрэ къызэкъуихыфамэ итхыфынут авантюр роману 67-рэ, политикэ роману 33-рэ, рассказу 613-рэ, лирикэ усэу түурэ ныкъуэрэ. Иужьрей лирикэ жанрыр машЦэ дыдэу къыщЦигъельтагъуэм щхъэусыгъуэ иIэш: лирикэр цыихум и гум къыбгъэдокыр, мыйбы пцыр и хъэрэмщ.

Шыгылакъ и творчествэм топсэлтыхыыр абыкIэ эксперт Ташибэ-7-р. Абы къехыыр Шыгылакъ и роман «Жэццыг бу» жыхуиIэм щыщ пычыгъуэшхуэ. Персонажхэм я портретхэм, биографилем теухуахэр къышритхэкIкы, дыхъэшхэн зыщи егъеленигъэр къегъэсбэпыр. Шыгылакъ и романым и пычыгъуэм пародие хъэлри, егъеленигъэри щызэхэтиш. Романым и персонаж Астьэмэрэ Шухыиб «къэррапЦэм тесрэ, Роланд ешхуу къэмылэнджэжу куэцЦрыкыырт КъуэцЦырэ жыжъэм и мэз евро-вынцу зэшЦэкIэжам». КъэррапЦэр емылышджти, дзэпкъыкIэ шхуэIур ишЦытIырт, арщхъэкIэ Шухыиб и Iэбэлагъ гугъуеххымрэ пццэнтIэпсымрэ лэрьгъу ишЦам уIэшЦэкIыфынг». Шыр пхъашэнц. АдэкIэ къекIуэкIым егъеленигъэр йобэкI, идеологием щодыхъэшх усакIуэр. Шухыиб и шым и лъакъуипIыр тоуэр уэс щЦагтым щЦэлти мылтым, лъакъуэ къэскIэ мэзу: Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин. Етхуанэ лъакъуэ щЦэтамэ пэджэжынту: «Ты-роц-кИй». (Абыи

зремыгъэгусэ, сыйт ишцэн, ди щхъэшыгу итым нэгъуэшл лъакъуэ шым къритакъым).

Мэzym щэс хъэкIэкхъуэкIэхэр къиззещыут (мыр цыху жылагъуэм и пародиещ), мэzym газет къизэрыдэмыхIыжрэ абыхэм къеххухэр ящЭртэкъым. Шухьиб и ужь иту «Iэдэбрэ захуагъэрэкIэ гъэнщIа», «сэфсему» хъэрэм щамышх гъашIэ дахэ къакIуэми, мэzym щЭсхэр зэдауэхэрт гупитI хъуауэ, хъэкIэкхъуэкIэ-граждан зауэм пэгъунэгъу зэригъэхъуат.

Романыр «хъэм езыгъэхъ» Ташибэ-7-м жиIэр имыхуауз сюжетым зы хъэлэмэт хегъэувэ тхакIуэм – зэикI къэмыхъуауз «Псэм и залым» зы лыжъ губжья къышIольадэр, и пыIэр къуацэш, и гуэншэрыкъым шабий къолэлыр, еzym башыр егъэдальэр: «Сыгхъэнши, сэ Хэжь ПытIакъ и пщэм щыкъыкъыр жезмыгъяуэ сахушIэкIми». Роботхэр блыным кIэроувэр, мыбы цыху лахэм я псэ мыхъумэ, пщэ зэришымыIэр къижраIэ. Иубахъэм ешхуэ ПытIакъ и псэ къышылтъэтам худоуей, ауэ псэр Iоульэтри лыжъым и башыр Ташибэ-7-м тохуэ. Аппаратыр йотIысэх, адрей роботхэр японыбзэкIэ мэшхыдэ, мэпшIеу, зэризохъэр. Карабинер пльыжъкIэ хуэпахэр кИийуэ къышIольадэхэр: «Сыг зэхэпщIыхъахэр уэ гъуамэм?».

Лыжъым ПытIакъ и губжъыр трикъутэну къэкIуаш, езыр щымыIэжми, и псэм башкIэ хэуэн и мурадц. Абы къифIэуэхукъым мыбдеж хабзэ зэришыIери, я суд зэращIэнури. Лыжъым и губжъым лъабжъэ иIэш: «А гъуамэм (ПытIакъ) а роман жиIеу зэришулшам итыр пэж?». Ар пэжмэ, лыжъыр и жыпым из гуэдз щхъэкIэ ильэс 12-кIэ Соловки щхъэ ягъэкIуа? И ныуэжъыр бампIэм ирагъэхъа? И хъыджэбзыр щхъэ гъуэгум щыла? «Хэжкъым ар – Хэжкъщ». Лыжъым жиIэр яфIэзахуэш, ауэ ари и чэзум къэкIуэнщ мыбы, робот икъутари хуагъэгъунукъым. Лыжъыр щобзэхыкI. Абы и шабий къыкIэрыхуахэр ПытIакъ и псэм зэшIекъуэж. Псори зэтраухуэжри, процессым пащэр. Иджы зи чэзур къыкIэлтыкIуэу ла тхакIуэ ПытIыш и псэрщ. ГъэшIэгъуэнщ Бештокъуэм и тхыгъэм и сюжетым Лыжъым къалэну щыхуигъэувар: тхакIуэ пцIыупсхэм я хъэкъ щагъуэтын хуейщ ахърэтым. А пцIым зэхикъутащ цыху къизэригүэкI куэдым я гъашIэр, абы щхъэкIэ пшынэн хуейщ тхакIуэ пцIыупсхэр.

ПытIыш теухуа хъэкумыр зэрекIуэкIыр усэбзэм ирэгъэувэжыр Бештокъуэм. Мы Iыхъэм фIеш «Нарт ПытIыш и пшы-

налъэ». Роботхэр, щхъэж и Йуэхугъуэ зэрыэксперт ельытауэ, блынным кіЭрьшцә ПытЫш и псэм худэшлъейурэ и биографиер, дунейм щилэжъахэр, щигъэхъахэр утыкум къральхъэр. Псалтьэмакъыр къргъажъэр унагъуэ, лъэпкъ ЙуэхухэмкІэ экспертихэм ящыш Ташибэ-2-м:

*Къэсаци пІалъэр – зыңыхуж
ПытЫшиу хабзэр зи бэм.*

ПытЫш и адэшхуэм и адэр хъэмшэрийт, гугъу ехъу Персым щыпсэуаш. Абы и къуэм гугъуехъыр хуэмьшэчу КуржымкІэ къышхъэдэхри (куржыхэми, ермэлыхэми я зэран фІекIа я сэбэп къекIактым), Къэбэрдейм къэкIуаш «и Иэгур и тепщэчу» (тхъэмьшцІэу). Адыгэхэр «муслтымэны Йуэ хъуати, сэджытрэ бытыррэ зрамыт благъэкIыртэкъым». ПытЫш и адэшхуэ Мэшмула зыкъргъянэр Къэбэрдейм. (Усакуэм и щапхъэу къегъэльягъуэ мыадыгэм къыхэкIа адигэ тхакIуэ, пеңџдилъэпкъым и хъэл «хамэкIуту» зи сэбэп къыдэмьшцІыр):

*Чыржын хуаший, төпIэн ират,
ИрагъэтхъяшцІыр и пицэр.
Цей хуащI, гүүэншиэдж щлагъщIэльи хуад,
Къыхаху ипкъ ицизепицицэр.*

Курд щІалэжъым зыкърагъэ Іетыж, адигэ фыз къыхуашэ, и «гуэбэнэчъир зыщедзыжри» перс шынауэ къишшну хэтш, ауэ куржыхэмрэ ермэлыхэмрэ я удынхэр къоятэжри, си Мэшмула малIэ. Абы къышцІэна щІалэ щыкIур (ар ПытЫш и адэт аргуэрү адигэхэм:

*ЯпI, пицІэ къатемынэжу,
Хуея япIын, е хуэмэя?
Үэ егупсыс ПытЫшишыр.*

Ер тепщэ щыхъуа зэманым («лъэпкъ къыхэкIахэр ягъэкIуэду», «фыуэ лажъэхэр ягъэтIысу»), адигэхэм япIыжа ПытЫш и адэм и бзэгукIэ «и Йыхъэ» яригъэукIащ. Бешто-къуэм жыIэгъуэ гъэшцIэгъуэнхэр къегъэсэбэпыр унафрэшхэм цыхухэр щІагъэкIуэда щхъэусыгъуэхэр къышциуатекIэ: «ПыIэфI щхъэрыгъмэ – къуаншэш», хамэхъэ – щыкI, унхъэ – ЙукI!», н.къ.

ПытЫш усакIуэ зэрыхъуам («Уэ джэду бампIэм уигъэтха уи япэ усэ цыкIур уэсэпсу щылтъэм къитехъат, макъ псыгъуэ тIэкIу къыштыгIуу») къыштыщЭдзауэ и творчествэ псом зэрызижъам щодыхъешхыр, ауан ешЫр БештоКуэм. Джэду темэм куэдрэ текIыфакъым ПытЫш, абы итхахэм хуэфащэшмы строфахэр:

*Джэду дүэт, джэду квартирет,
Джэду сюитэ, соло!
Джэду мюзикл, джэду портрет,
Джэду симфоние... СолIэ!
Джэду стратег, джэду артист,
Джэду Iуэху бгъэдыхъэкIэ!
Джэду трагедие, джэду стих,
Джэдур зэпхъуену хъэкIэ.*

Мыпхуэдизрэ зы псалтьэр къытегъэзэжынымрэ абы и образы хуэмыфащэ мыхъэнэ лъагэ куэдымрэ дыхъешхэн ящЫр ПытЫш и тхыгъэр. Мыпхуэдэ Іэмалым флащац «комизм лэнистэ» («комические ножницы»), ар къагъэсэбэпыр къагъэ лъагъуэмрэ Iуэхур зытетымрэ щызэпэжыжъэм деж. Усэр усэ щыхъур «псэм къыхэкIа, гум и ныбжь зытришIэ» гупсысэкIэ тхамэш. Ар хабзэш сыйтшыгъуи, «ухуеймэ щхъэлым уэтхыхъ, АЭС ухуеймэ ухуэ», ПытЫш «и гур тыхъ хуишЫфакъым» итхам, къигъэшцащ и лъэпкъ зыпIар. Абы щхъэкIэ жыхъэнэмэ дыдэм мыкIуэми, хъэрши хуэфащэкъым. Абы и адэшхуэри, и адэри гугтуу ехъу псэуахэш, ауэ я бынным жраIэфакъым: «Фымыубзэ, фадэм зыдевмыгъэхъэх». ГушыIэмрэ ауанымрэ кыдэкIуэу БештоКуэм и «Сэророботым» щыкIуэцIреш зы гупсысэ: ди менталитетыр, ди хабзэ дахэхэр нэгъуещI лъэпкъхэм хуахъыр адыгэхэм, адрес лъэпкъхэм къыхэкIахэр абы пэшачэкъым:

*Менталитет къыфхуагъэхъар
Фхыжащ хъерытым, тыркум.
ИгъацIэм фи мыхъэлар
Хабзэжь щывоцI фи щыгум.*

Абы и щхъеусыгъуэр куэдщ, ахэр епхац цыху щхъэхуэхами, тхакIуэхами, жылагъуэ зэхэтыкIэ мыхъумышIэу къэralым щыIами. Жылагъуэ зэхэтыкIэу щыIам и ныкъусаныгъэхэр къышIигъэшыным и пIэкIэ, абы пшIэшхуэ хуэзыщIа

ПытЫш и «Мыужыхыж жъэгү» поэмэр къышЦедзэ мы псалтьэхэмкIэ:

*Хъяузэм жычу и зэмант,
Бгъесин къэгүустыгъуафIэ!
Хъэламэ плыжыр ди Йимант,
Ар икъукIэ лъагъугъуафIэт.*

Бештокъуэм и Іэзагъыр къегъэльагъуэ эпитет «хъэламэ плыжь» жыхуиэм – хъэламэр хужыщ, ауэ а земаныр «плыжьхэм» яйт, я бэракъри апхуэдэт, ягъажэ лыри арат, «хъэламэр Йиман зышЦари» большевикхэрт. Мы жыІэгъуэм ауан куу щIэлтыщ. Зэман докIри цыхухэм фIамыщI къаІэрыхъэу хуожьэ, ауэ ПытЫш пещэ:

*Сэ згъэкIуэднын сыхуэмей
Хъяузэ гъуам и фIышIэ!
Арауэ Ѣытми, Къэбэрдейм
Нэхъ фIэфIыр фIамыщI фIышIэ!*

Псоми фIамыщIыр ялтыымысми, гортопым тет лы фафIэм дунейр къиухуауэ яфIошIыр цыху цыкIум. Газыр къожъэри абы и Ѣытхъупсыр егъажэ тхакIуэм. Цыхур бэлхых хэзыгъета Іуэхухэм я гугуу ишIыркъым. Абы и девиз мэхъур: «БлэкIар – блэкIаш, къэкIуам – ура! Сыт мы дунейм и лажъэр?».

Поэмэр зериухыг Ташибэ-8 роботыр утыкум къоджалэ, къышЦолъадэ «Скороробот» ІэзакIуэр. Байронрэ Дантерэ я сурэтхэр нэхум къыхохъэри, я Ѣхъэр Іэтауэ блокIхэр. Байрон (усакIуэшхуэм и шыпху Августэ) ПытЫш и псэм пэгъунэгъу зэрыхъуу бэлтътоку хужь кърехри и гэм Іуельхъэ, и гур къызэрекIуэр къуигъашIэу. Уафэгъуагъуэ щIету ахэр мэбзэхыхж. ПытЫш и псэмий «зыкъызэшЦекъуэж», ар йожъэр... саугъэтыйм. Утыкум къохъэр Ташибэ-9, эстетикэмрэ философиемкIэ экспертыр, робот гупым я унафэшIыр. Ар япон акцент зышЦэт адыгэбзэкIэ мэпсалтьэ:

ПытЫш-сан и лыгъэ пиыкIутIыр

«Лыгъэ» зыфIища, пункт 12-у зэхэлтыр аллегориекIэ гъэнщIаш, ахэр ПытЫш и ныкъусаныгъэу къэббж хъунуш, абы и гъашIэр зэригъэкIуар, и хъэлхэр жыгъейщ. ПытЫш 1933 гъэ шынагъуэм къэхъуаш, абы хузэфIэкIаш «имыгъэзэжу»

дунейм къытхээн. Школым Іэдэбу щIэсац, зэикI тIурэ тхурэ къихакым. Ар къишиух ильэсэм я къуажэм щекIуэкIа шыдгъажэшхуэм япэ увыпIэр къишихри «Шыдуей» («Шууей» терминам ешхыц) цIэр къыфIащац. Университетым щIэсу ПытIыш новеллэ бгъузэрэ, рассказ ныбэфхэм нэмьщI, усэ бгъущIрэ бгъурэ итхааш. Абы щышу 33-р зэгуэр ІэшIЭкIыжа джэдум, 33-р фIыуэ ильягыу къыфIэшIа хъыдгэбзым, къэнэжахэр «щэхуу зыхуэзэш» Курдистаным («Афганистан», «Пакистан» жиIэу зэпхъуэкI хъунуш) хуитхааш. И «Лыгъэхэм» къыкIэльокIуэ ильэс тIоцIым партым зэрыхыхар, уставым зэикI зэремыджар, зы пивэ зэремыфар («къышхуищIэштэкъым», къышхуэзыщIэр нэгтүеэшIт), игъащIэ псом зы тхыльт зэремыджар (езым и шедеврхэмрэ редактору щылэжьам зыхэгтлахэмрэ хэмьтмэ). Иужьрей ильэс тIоцIрэ бlyм «литературэм и нэзыр гуэзыгъэфыкI микробхэр зи къалэым къышыльтээль жэхьилрэ гыимбууэ щIалэжь пищыкIуш адыгэбзэм и Iуфэм» щызэхуильэфэсын лъэкIащ ПытIыш, псыуэ ирифам нэхърэ «адрей къыхуэзыщIэр» ирифааш. ИужьреймкIи и цIэр Гиннес и тхыльтым ихуэн хуэфащэш ПытIыш-сан.

«ИугъащIэ Геракл! Плъэгъуа, щIалэ, Адыгэ!» фIэшIигъэцIэм къыкIэльокIуэ ауаныр пызыщэ гупсысэхэр. Ирамыгугъэ грекхэм я закъуэ лыхъужыр яйуэ, лъэпкъщ японхери, къэлэрхери (курдхэр), адыгэхери. ПытIыш и псэр мэгуфIащэ, къызэропици унашхьэм «баф» жиIэу къохуэхыр. Ар зытхуэ лъэгум псыифу ИегупIитI къытонэри, псэр мэбзэхыж. Зал абрағгуэм фадэмэр щIэз мэхьур, роботхэр а мэ гурымыхьым зэхэзеже ешIыр. «Тревогэ» жыхуаIэ макъ псыгъуэм къреджэ карабинер-робот зыбжанэ, Ахърэтэм и гимныр къоуэ, «Скоророботхэр» «С» зытедза залым зорох. Прожекторыр щIонэ, мэункыфIыж. Абдеж щеухыр ПытIыш теухуа Iыхъэр.

Зи Iуеху хэгтээнухэм яхэт КIэтIумэс чэзур къытхос. Ари тхакIуэт:

ЩэцIыгъуу щитхи къыхуихуац
Мы щIалэм, тIы төтлъхъэнкъым.
Зы зэман гуэр «къэунэхуат»,
Щыкъухъэжар къэтищIэнкъэ³⁰.

Ташибэ-1-р япэ къоцри КIэтIумэс зыхуегъазэ. Ари щыхъэт тохъуэ абы Алыхьым талант къызэроритам, ахэр и тхыльт-

хэм къызэраIуатэм, аүэ зэман гуэрим иужыкIэ «лIэжауэ» къигъешIу щIидзащ усэхэр. КIэтIумэс и псэм къыпоткIукIыр зы нэпс ткIуэps. Роботым псэльэн щегъетри, абы и натIэм къытредээ «КIэтIумэс-сан (Джэдухъэжы къуэгъу) и пшынальэ». КIэтIумэс и псэ щабэр псэжъажьэ мэхъу, зэми щIегъуэжу. Мэхъу тхъэрыIуэм и Iэдэж, ар и зэранищ усэм:

ТхъэрыIуэм лирикэр ефышиI,
Унэшихуэм ээ ужэхукIэ,
ЩIокI лирикэм и куцIым ишиш,
Кымыгъээж улIэхукIэ.

Бештокъуэ Хъэбас роботым и жъэкIэ ирегъэупшI и персонаж усакIуэм: «А узэубзэм сыт и дин? Хэт и Алыхыр, и Тхъэр?». Сыт зэрэн хуэмыхъуми (псэуным пышIа Iуэхухэри, щхъэгъусэр зыхуэныкъуэри, н.къ.), усакIуэр пэжым текIын хуейкъым. Зи гугъу ишI КIэтIумэс еzym и судыр гуашIэу ишIыжаш. Абы и щыхъету къехъыр зы поэмэ «Сюжет» и псалтьашхъэу.

Мыбдежми Бештокъуэм аллегорие къегъэсэбэп. Дыгъэр ешIыр идеология хэхауэ. Жыы хъуа, езэша, зэпкърыхуным нэса дунейм «бий фIыщIэр» йожэр дыгъэм, ар щыхупIэм щхъэшахуэу щIадзэ. Дыгъэншэу дунейр зэфIэтынукукъыми, лы Iущ гуп Серго я пашэу (Сергор хэту пIэрэ? Плтыжхэм я пашэн) зэхуос, унафэ ящIри, «хужьыдзэу» уэгум иужьгъар япIытI, зэб-графху, сэкъат зыгъуэта дыгъэр уафэм зэрыкIэрышIа klapcэр тIэкIу зэпылыкIати, ар «гъущI церп екIукIэ» зэрахъуэкI, дыгъэр быдэу кIэрашIэж. (Аргуэру щIагъыбзэ, дыгъэр церпым щхъэхуимыт ешI, ар уафэм быдэу ирапх). ТекIуахэр щIыр зэтес щIыжынным яужь йохъэ. Авторым къиIуэта Iуэхугъуэхэр щиухым, Ташибэ-3-р утыкум къохъэри КIэтIумэс игъэкъуаншэу жеIэ:

Мис а «зэтесым» мелуан блыциI
Зэрытрайхъар умышиIэу,
УщIэнсэуар сым илIэс хыицI,
ПицIым ручкэр хуэбгъэлIишиIэу.
Уэ у-ПытIышкым, доицIэ ар,
Щытами у-ПытIышиу,
Сэтей кэопицIынхээт къытищициIар,
ПхуэфацIэри бгъуэтыху.

ЕтIуанэ сюжет «Разлив» жыхуIэм аргуэрү Ташибэм псальэр Iахыжки авторым Iуэху екIуэклахэм щыщ зы кьеIуатэ (авторымрэ роботымрэ я зэхуаку диалог дэлтыц, аүэ зытеп-сэлтыхыр зырызьц, роботым КIэтIумэс и хъэкумым теухуаш зи гугьу ищыр, авторыр гъацIэм кыщыхуахэм, тхыдэм топсэлтых). «Разлив» псальэм зэуэ кыбгурегъяIуэ зи гугьу ящынту вождыр хэтми. Щэхъумакым абы и пшыэр гуэл Iуфэм зэрыIутри, мэкью Iэмбатэ и пIэшхъэгъыу, а вождь къэ-унехуар цыху цыкIухэм шхъекIэ гугьу зэрехьри, зигъэлIэжу зэрылажьэри. Зы деталь цыкIу хегъэувэ, мыхъэнэшхуэ иIэу, Iуэхур кыбгурыIуэн папшIэ, а цыхум и шыфэлIыфэр кыигъэльягъуэу: «Дунейр фаеIуэти, илтэжт. ДыгъэцIэ кыигъэ-блэнү». Псори наIуэш: цыхум, жылагъуэм я зэхэтыкIэр, иде-ология игъэувыр «дыгъэцIэм» пегъэувыр.

Щагыбызэ щIэлтыц «бегымбарыщиIэм» и пIэшхъэгъым кыщIэж цывхэми: «Кызызрыгуэкт а цывхэр! Налкъутнал-мэст, псэхэлтьхъэжт, жаIэфырт мыпсалтэфми». Цывхэр абы и «фицылагъэхэрт», и хъэрфхэрт, и дэтхэнэ гупсысами «я нэ-хум уdzхэр иузвэцIт». ЕгъелеиныгъекIэ гъэнща сатырхэр eух пшцIэIуантIэ езытыж сатырхэмкIэ:

*Зэхэсу Бүддэу зы табын
Уахэплъэу къитыхыунут.
(Цыв нэхухэм яхуэфацэ стхын
Насытим псэр ццIэкыунуц).*

Ташибэ-2-р утыкум къохъэжыр, абы пещэ КIэтIумэс зэ-рагъекъуаншэ Iуэхугъуэхэм. Роботым упшIэкт кыщIедзэ: «КызыыхэкIар сыйти уи псэр пшым и вакъэм ипкъузэнэйр? Пэж темытыжура мы щыим, хуэфацэу гу льыштэну?». Жэуапыр зытыжыр упшIэр зыгъэува езы роботырш. Щхъэусыгъуэ нэхъышхъэр усакIуэр тхъэгъэпшIхэм я Iиманым зэризэгъарш. Политикэ мыхъумышIэм зыдигъэзэху «и талантыр гъац, льэнтхъуй льэужж кыигъянэу».

Бештокъуэм (робот хъэкумым кыбгъэдэкIыу) КIэтIумэс и гъацIэр егъэбелджылы: абы и сабиигъуэр хиубыдащ ПацIэшхуэм и зэманым, «льэхъэнэ гъуанэм» (а гъуанэм шхъэ куэд ищэщац пагъэльятауэ я пшэм, Iэджэми «пшэуз» къаштат), Щхъэфэкъум и зэман «къэвэгъуэм шхъэр щикудам»

техуаш и щалэгъуэр, «зэман делэ» фещыр набдзэшхуэм и льхэхъэнэм. Хъэкумын къыжреэ зэманым таухуауэ Клэтгумэс зыгуэрхэри къизэрхуэгъунур, ауэ:

Сыт жыдмылами, адыгэл!
Иужажэр гуцыкыгъуэц,
И гъацлэр – ихалъэц, и псэр щлэльц,
И ужь къринэр – йугъуэц.

Мышхуэдэ зэгъэпщэнгъэ хъэлэмэтхэмкээ гъэнца сатыркээ Клэтгумэс и йуэхур яух. Чэзур къыльос «мэкъумэшым кууз тетхыхъя» Клэтоп (и псэр «нартыху бгъуэнльтам и жылэу» хузащ).

Ташибэ-1-р утыкум къохъэ, инатгээм къыгредээ: «Фэрыйуэжь Клэтоп и пшинальэ».

Зи хъэкум ящэну къыкгэлтыкыгъуэ усакгүэр 1934 гъэм къальхуаш, ауэ 1933 гъэм къальхуа Пыгыш и сабиигъуэ шынаргъуэм зыкхи ёшхъкъым Клэтоп ейр. Ар къышталхуа махуэм къэмыхъуауэ уэшхьшхуэ къизэрешхар мыхъумэ, зэраныгъэ щылакъым. Сабийр псынцээу хэхъуэу, нэжэгужэу къехъуац. Псэ зыгут псори фыгуэ ильагъуу, «жыг тхъэмпэ зыгх хъэплацгэхэмрэблэхэмрэ» къинэмьынца. Драмэми элемент гуэри хэтц хыбарым – Роботым и натгээм щагъэлтагъуэ Клэтоп Ѣцинэ цыкгум дэджэгүү. Ар къэзухъуреихь идиллиер Клэтоп иужькээ хегъэхъэ и усэхэми, ар матхэ:

Хүэусэу мэлым, чыцым, вым,
Жэгундэм, кхуейм, гүэд хъэсэм,
Кхуейлъалъем, ихупсым, щлэпым, щым,
Шыд пэхум, шы мыгъасэм.

Гушынэр щигэгъэхуабжьэ усакгүэр зытетхыхх йуэхугъуэхэм хэхъуэху, езы Клэтопи мэкъумэш вузыр къиухыху, лэжьапгэ зыбжанэ зэрихъуэкыгыху. Гъашгээм мыарэзынгъэ Ѣэуи, конфликти, зэфгэни, зэдауи гу льитгэкъым «щалэжым», «нащэм тетхыхымэ – ар гэдий хуэдизу» къегъэлтагъуэ, и шынцээр мажэ «дыхжын льагъуэм тельэту», колхоз къыкгэрыхухэри игъэтэмэмыйжт, «пхъэпс цыкгукээ» иупсырт и очеркхэм деж. Рассказри къигъэурышцащ Клэтоп, повестми ирикуаш, къэувылакъым и шхэгъусэ Чэбэхъан зэригъэпсэун газетым

махуэ къэс ирит сатыр щитЫмкІэ, гугъу зригъэхъаш, журналист щэджащэ, тхакІуэ уардэ хъуаш. Унафэнхэм я жэрдэмхэр жыджеу ядиыгъаш, парт организацэми хэгт, «химизацим хуэусаш», нартыхум и зэманным «дыгъэ къуэш» фИищащ нартыхум, бзий къэскІэ нартыхущхъэу плы «къыдигъэкІаш», «Генсекыр лІэмэ нахуэу гъаш». Авторым и цЭр къримыІуэ щхъэкІэ, зыхеппІэу ауан ешI соцреализмыр, литературэм конфликт къигъэльэгъуэн хуэмейуэ къэзыгъэувауэ щыта «теория бесконфликтности» зыфІашар, бзухэри, цыхухэри, хъэкІэххъуэкІэхэри «гуфІэу» партым щигъэпсэуа зэманыр.

ФэрыІужь КІэтоп итхахэр гум къызэрыбгъэдэмыкІым, тхакІуэм талант щлагъуэ зэrimыІэм и щыхъэту авторым къех «Коммунистхэм куэншыб даш» репортажыр. Бешто-къуэ Хъэбас пародие ишЫир КІэтоп и закъуэкъым, atІэ зытепсэлтихъ зэманным журналистхэм штамп яхуэхъуауэ щыта хъэтЫрщ, псоми яІэшІэужэгъуа псэлтэкІэрщ. Ахэр дэпсэль-еийуэ «жыІэкІэ лъагэкІэ» къагъэльтагъуэрт Іуэху жыгъей дыдэхэр. Жырыш лъэшхэр ахъырзэманду мавэхэр, «вагъэмбэкью бгъузэхэр сэхуран дагъэ дэклам хуэдэу дыгъэпсым полыд, жырышхэм я макъ гуашІэм къигъэуша къуалэбзухэр ІукIей-щыкIейуэ зэрызохъэ»³¹. Гъатхэр угъурлыщ, Генеральнэ тхъэмадэм «Къыумылэжъяуэ, сый пшхын» жыхуилар фIуэ къагуроІуэ колхозхэтхэм. Абыхэм я мурадщ мы гъэм гъавэ нэхъыбэ кърахъэлэн. Щапхъэ къагъэльтагъуэ коммунистхэм. Іуэхушхуэц куэншыб дэшынри («субботник» зыфІашарщ зи гугъу ишЫир).

Ташебэ-9-р нэшхъеийуэ къыхохъэжыр псальэмакъым (прозэр аргуэру усэм хуокІуэ). Ар къопсалтэ гуашІуэу, ауаным къышмынэу «сарказм» жыхуалэу пхъашагъэ зыхэльт псальэхэмкІэ игъэкъуанишэр КІэтоп и закъуэкъым, atІэ губжыр яльгъэсир усакІуэ, тхакІуэ зи къалэмыр идеологхэм «къапхъэнным» ирагъэтЫисхяа псоми, зи талантыр пэжым, напэм, щыхым тезымыгъэкІуэдахэм, къэкІуэну щIэблэм лъабжэ яхуэмыхъуахэм. Абыхэм яреутЫаш:

Шынагъэм, ахъишэм, партхуэусэм
ГүйтIицхытI фиищауэ ефхъэкІаш.
Фи гъацІэм нэх къызытирикъузэр
Нэнсейуэ фадэм хуеплъекІаш.

Работым «Іыхъэншэ» ищлкъым нэмьс зыфІэкІуэда бзыльхугъэхэри. Абыхэм ятеухуа строфар образ хъэлэмэтрэ зэгъэпщэнэгъэ щлэцьыгъуэкІэрэ гъэнщлаш:

Земаным къигъэпцла бзыльхугъэ
Зи мыІэнатІэ пэрытам,
Мис, и псэр нэпсүм хэццла ицыгъэу,
Щыгъэ шыугъэу икІутац.

Мы сатырым и усэбзэр къулейщ, макъ дэкІуашэ «гъ»-м къытгрегъэзэж, силлабо-тоникэм и хабзэ кІэух рифмэри адыгэ ІуэрыІуатэм и хабзэ рифмэ ухуэкІэри къышыгъэсэбэпащ; ешсанэ сатырыр зериух «щыгъэу» жыхуйІэм пэджэж псалтьэ «щыгъэ» жыхуйІэмкІэ къышцедзэ еплланэ сатырыр. Ар дыдэм и кІуэцЫм хэтщ нэгъуэщI рифми («шыгъэу»). МакъкІэ фІыуэ зэрыузэдам нэмьшцкІэ, нэпсыр щыгъэм зэрыригъапцэри щлэцьыгъуэщ. А нэпсыр зэрышыугъэр хэплхъэжмэ, образыр гукынэж мэхъур (дигу къэдгъэкІыжинц М.Ю. Лермонтовым «Кинжал» жыхуйІэ усэм къышцигъэсэбэпа образыр: «Слеза - жемчужина страданья»). НэгъуэщI зы псалтьэ шерууи зэгъэпщэнэгъэ ІэмалкІэ ѢыжеIэ Бешто-къуэм и къыкІэлтыкІуэ строфам: «Бзэр зыгъэпудыр ешхыщ дыгъуакІуэм, къару и лъэпкъым къыфІедыгъу».

ТхакІуэхэм я зэхэтыкІэ мышцлагуэр ауан ещыр Бешто-къуэм Тashiбэ-9-м Іурильхъя псалтьэхэмкІэ: ШытIакъ нэхъыжьт, тхъэмадэу хахати, абы щышигъиэрэ я жысхэм жъэ гшигъиэр кърахри «макъамэфI куэд» зэхрагъэхащ, КІэтIоп Союзым хагъэхъэн щхъэкІэ Ѣытхъу очеркышихуэ къытридзэгъяц Тхъэмадэм щхъэкІэ. (Абы щыщ пычыгъуэщ: «ШытIакъ и творчествэм хэль нурым литературэр къегъэнэху. ШытIакъ итхар мыкІуэдьыжину сэ тхъэ схуэгуэнущ, лъэпкъ Ѣыгъу»).

Псоми ящIэ тхакІуэхэм я Іуэхум зэхъэзэхуэр фыгъуэным куэдрэ зэрыхуэкІуэ хабзэр. А темэри къышцеIэт Хъэбасмы тхыгъэм. КІэтIумэс яIету щлэдзат, абы саугъэт къратати, Дахэуэс ШытIышыр здешэри Унэшхуэм макІуэ, къэзэуат къеIэтыр, мэтхъэусыхэ. Дахэуэс саугъэтыр ШытIышре езыимрэ нэхъ яхуэфащэу къельтытэ. ГъэццIэгъуэнщ Дахэуэс жиIэр КІэтIумэс щхъэкІэ: «Цыху пэжкъым ар. И адэращи, молэуэ къуажэм дэсигъащ». КъызэрышцІекІымкІэ,

фыуэ утхэми саугъэт пхуэфащэкъым, уи адэр молэмэ. А деталымкIэ усакIуэм ауан ешI зэман блэкIам щытепща идеологиер. Дахэуэс саугъетыр «щIыхуэфащэр» а дахэ цыкIур «и щIэцыгъуэу КIэтIумэсышхуэ дэуэршэр» зэрыштытарщ... Адрей тхакIуэ персонажхэм хуэдэу, Дахэуэс кьылтысакъым пшынальэ щхэхуэ, арк'удей кьилэжжауэ кьышIЭкIынкъым абы и гъашIЭмкIи, и литературэмкIи. Хьэкум зышIЭхэр кIыхуу кьытоувыIэ Сэром и «канцелярием». Роботым жеIэ: «НэкIэфий и гъашIЭмрэ и творчествэ уардэмрэ зэпкърыбгъэзгъэну мыбдеж щыт! Иэджи зэригъэзхуащ абы. Куэд зэридзэкIын хуей хъуащ»³².

Таблом хъэрфышхуэкIэ кытгредзэ Мышхъыджокъуэ НэкIэфий ухэйий кьызэрыхуэкIуар.

Мышхъыджокъуэ НэкIэфий критик хъунур кьышальхуа махуэри дыгъэпст, «щIы натIэм кьебзейт дыгъэ бзийр, Йуашхъэмахуэ зэшIЭпшIыпшIЭрт». Ар кьышыхуар «Дидэрэй» адыгэ кьуажэм пэгъунэгъу Мышхъыдж кьуажэрт, и адэшхуэ Хъэрэйт-Алий и унагъуэр кьызэшIекъуери адыгэ кьуажэм кыхотIысхъэ, лъабжэ щешI. Зи гъашIэр Ихъуэ-шыхъуэу зыхъа Огъурлузбек (Хъэрэйт-Алий и къуэ нэхъыжыщ) и къуэ закуэш НэкIэфий. Бештокъуэ Хъэбас адыгэ литературэр зезыхъэхэм «мыгадыгэ» кьуэпс зиIэ зэрахэтым и щыхъэту мы персонажри хегъэхъэ. НэкIэфий и лъэпкъыр жиIэкъым, ауэ и адэцIЭмкIэ кьеIуатэ усакIуэм. Критикым фIишца цIэми зыгуэр ЙупшI ешIыр – «НэкIэфий» (зэрышIыкIурэ Мышхъыджокъуэм и щхъэм бзу щиц щызэрыхъэрт, ари «щIэфиихъыжу»). Бзухэм я симфониер и щхъэм икIыртэкъым НэкIэфий, абы тригъэгушхуэрт тхэну. Еянэ классым щIэсу ар щхъэгъубжэм дэглъри гу лъитащ жыбгъэм Йущхъэ гъэгъар бжыхъым зэрыриудэкIым. Къыбгъэдэт шыпсыранэр хуэгъэхъейтэкъым жыбгъэм. Гу лъитащ ИэфIыр, дахэр, гуакIуэр тегушхуэгъуафIэ зэращIым. Ар дуней зэхэтыкIэ хъунт? Итхащ усэ:

*Ар дауэ, жыбгъэ, ар сыт напэ?
Йүүхъэ тхъэмьицкIэр ибогух.
Дахагъэр бөгъэлъэпэралэ,
Сыр бзаджэм кьыхуэблэжку щIыхъ.*

ГушыIэ щIэлтуу Бештокъуэм пещэ НэкIэфий литературэм зэрыхъяхам, и тхылтыыр кьызэрыдэкIам, усакIуэфI зэрыхъуам

и хыбыбарыр. АрщхъэкІэ усакIуэфIу күэдрэ ущагъетын: къо-жэ «kritikэмрэ кIритIмэритикэмрэ» (ауан зыкIуэцIыль мы терминыр къэзыгупсысар Бештокъуэрщ) и Iуфэльтафэм «цыпэцащэ тхакIуэ цыкIухэмрэ критикыу зи гутъэж цыкIунижыгъехэмрэ». УсакIуэ щалэм къежа критикхэм къыхужаIехэм щыщ гуэрхэр Роботым и натIэм къытредзэ:

«Бзу куэдыIуэ щофий НэкIэфий и усэхэм...»

«Сыту пIэрэ мы щалэм и нэр зыхэт гъашIэм щы-хуиуфIыцIыр?»

«Ярэби бзу совхоз ишIу, ишIу бзу мелуан 500 хуэдиз Китайм ярищэну пIэрэ?».

Егъэлеинигъэ зыхэль мы псальтэхэм дыхьешхэн ящIыр усакIуэм и гъашIэр, ар егъэбампIэ убэнэм. ЯшIокI посоми, НэкIэфий Питер макIуэ. Щэнэгъэ ишт (Англием и усакIуэшхуэ Джон Китс критикхэм зэрагъялIар ишIэрт), икИи еzym усэныр къегъанэри критикэм зрегъэз. Мыйдэж зы ре-пликтэ кIашIкIэ («Къахэжыжынкыым адрейхэм, – жаIэри, кан-дидат къащIри къаутIыпщыж») ауан ещIыр «еджагъешхуэ» нэшI зэрагъэхъэзыру щыта щыкIэр.

НэкIэфий и «дипломым ба хуещIри», критикэ къалэнным жыджеэр зret, статьяхэр етх. Япэу итха статьяхэм ящIыщ гуэ-рым КIэтIоп и «мэккуумэш творчествэм» (гушыIэшхуэ зыхэль эпитетиш) «хъэ бжьыдзи цыви къыхинэркыым». Роботыр псальтэмактым къыхохъэ: «Ар къыпхуадэнт пропагандэмкIэ от-делым!». НэкIэфий ираджэри къыжраIэ: «ЛШо, щалэ, уэ мэкку-мэшыр зыIэтхэр тIэкIу хэбутэмэ, уи ныбэр нэхь из хъууз ара?».

Критикым и жьеर Iурохур, жиIэн къыхуэгъуэтыркыым, и ныбэ лъящIэр «уафэгъуагъуэу къыхолтъадэ», «ТытIу Джэ-брэилович, сэ иджыпсту...» – жеIэри щIожыр. Бештокъуэм къегъэсэбэпыр унафэцIхэм щышынэу иджырей адыгэхэм я бзэм япэм хэмьыта псэлъэкIэ – цэм и гүсэу адэцIэри щыгъуу зэрызыхуагъязэр. «ТытIу Джэбрэилович», – щыжиIэкIэ, унафэцIыр треIэтыкI щыгум. НэкIэфий и ныбэр зэтес хъужыху унафэцIыр щIокIыжыр. Пейзажым, дунейм и щытыкIэм зыкIи зихъуэжакъым, ауэ НэкIэфий и гум гупсысэ Iэджи щызэблокIыр. Усэ етхри – критикхэр къожэ, критикэм зretтри – пропагандэр къожэ. ИкИи уимыкI, икИи уимыс.

Зэман докI. НэкIэфий мурад ешI Хэжым и «Жэццыг шу» романым теухуа лэжыгъэ итхыну. Хэжь ПытIакъ къулыкъушхуэ

Іэджи пэрыгат: джэд фермэм и директору, мэкъумэш факультетым щынг кафедрэм и унафрэшту, тхыльтедзаплэм и директору, ар тхаклуэшхуэ къудейтэкъым. Дэнэ щынэми – щапхъэт, ура! – зэрыжайзу, псом япэ зричирт («Дэнэу пэрэт апхуэдэ Ломоносовхэр щагъэхъэзыр цехыр?» – етх авторым). Апхуэдэ цыыхушхуэм и романыр «кърикъухыну» хуожъэ Нэклэфий Пытлакъ. Романым и лыхъужь нэхъышхъэ Асьэмэрызэ Шу-хьиб Восток Жыжъэм клауэ гъашцэшэ щиухуэрт. Нэклэфий ар игу ирихъакъым: пцы умыупсу мыхъумэ, уи унэ щыуп-сыж, сыйт Асьэмэрызэ а хэку жыжъэм щигъэжайуар? Апхуэдэ романым щретхъу Клэтоп, сэ сыкцэтопкъым, хээ бжыидзэр ли-тературэм и локомотиву къэстлыгтэу»³³.

Романыр щиуб статьям Нэклэфий къыхуоджэ адрей тхаклуэхэм. Пытлыш гуфлауэ, мыбауэу йодауэ, Дахэуэс лъэтэнэм нэсат, Клэтиумэс сакыу щыст, тэклу къыптыгуфыкыгу. Бештокъуэ Хъэбас мыйдеж нэхъ къытоувыиэ адыгэ «драмэзутх» (цэ щхъэпэ къыхуигъуэташ!) щалэшцэ Жьуд Мэмэт. Абы и портретыр, и сурэтыр ди пашхъэм нэрыльгъуу къргэгъувэ: «Жьуд Мэмэт апхуэдизу гуфыншауэ дыхъэшхырти, и пцэ псыгъуэм къыхэфыкыла льынтхуэм ислээмей ишыну кьеэхуэдэт». Тхаклуэхэр арэзыгуэ, уеблэмэ статьяр «яихъэшцауэ» зэбгрокырххэр.

Пцэддэжыжым Нэклэфий и кабинет телефонымкээ къоп-салтыэри аргуэру пропагандэ къудамэм ираджэ, зэрышцыхъэу и псэр Іузыуд псалтьэхэр къытрагъельтальэ: «По, ныбжъэгъу Мышхъыджокъуэ, уэ соцреализмэм и лъабжъэм раствор хъарзынэ Клэшцэзыупщэжка Хэжыр тегушхуэгъуафэ пцы хъуну къышцэплтыгтар? Къэвгъянэ ахэр. Фызезыхуэр сыйт? Зым Іэпыхур зым къиштэжу фызэхэтынумэ, хэт зэрэн къы-фхуэхъур?... Мы дийэ тэклур фэр-фэрурэ фызэрэгтхэлэж-мэ, сыйт итланэ – ди гүнэгъухэм я деж дыклюэу, – тхаклуэ дийэжкъыми къытхуэвгъяклюэ, – яжетлан хуейуэ ара?»³⁴.

Япэм щраджам Нэклэфий и ныбэр къыхэлъэдауэ щытамэ, иджы и щхъэр зэтреч. Гугуухыымрэ стипендиемрэ я зэхуа-кум дэту зи гъашцээр зыхъа щалэр директорхэмрэ парторг-хэмрэ чыну кърахуэкл! (Абы и гум щихъэр кыыху къретхэкл Бештокъуэм).

Іэджэми егупсысащ Нэклэфий, и статьями елэжыжащ. Романым хэт лыхъужьри «къэмэлындыжхэм» яхигъэхъаш, ауэ

тхакIуэ ныбжышицЭхэм я деж и авторитетыр щехуэхац (жалэт: шы къарэр пцЭгъуэпльу щызэрахъуэкаш унэшхуэм. Шым и пльыфэм Бещтокъуэм щагыбызэ щельхъэ, пцЭгъуэпльыр большевикхэм я пльыжыгъэм и нэцэнэц). НэкIэфий и псэр гугтуу йохь, и бампIэр щхъэшигъекIын папцЭ куажэм кIуэжырейш. И зы кIуэжыгъуэ гуэрым Iуэхугъуэ тельвиджэ къыхукъуэкаш НэкIэфий.

Хэуа къабзэм, пэ хуабэм, зыхуээша лъапсэм зи псэр ягъетынша НэкIэфий жеярэ мыжеярэ хузэхэмыхыу щылтыш, уэздыгъэр игъункIыфIыжауэ. Кыгурлыэркъым щхъэгъубжэм къыкIэрыт дахшхуэ, зи Iэр къэзыший къыфIэщIыр. ЗыкIиIэтыну щыхуежъэм, и пкыр хуэгъэхъеякъым; «Щыль умыгузавэу» - жыхуилэу и дамэр еIэт, къышцедээ: «Зи гъашцэр кIыхъ хъун адыгэ критикишхуэ Мыщхыгжокъуэ НэкIэфий. УмыгIейтейуэ зыгъепсэху, хуиту къызэдаIуэ. Уэхъий жыхуалэр сэращ. СыкъышцЭкIуари мыращ. Дэ дошцЭ уи гъашцэм и уасэр. Фыгуэ дышыгъуазэц бэлыхъу пшечми, уагъэшечами. Гугтуу урагъэхъа щхъэкIэ, уи гугтууехъыр псанэу къуитыжынущ. Хэжь ШытIакъ и роман гъумышцЭм тIЭкIу сигъельтэрэпац - жыгIэу, куэдрэ умынэшхъей. Апхуэдэ романым трактори хуэгъэлтэрэпэнущ. Мы зыри зыщумыгъегъупщэ. Уэ узыхальхуа лъэпкъым и лы нэхъыфIхэр бэлыхъхэмыхыу ягъепсэуну къахуиухаш»³⁵.

Иужьым Уэхъийм жилам и щапхъэу къыхуехъыр ХъэтIохууцокъуэ Къазий лъэпкъым тригъекIуэда гъашцЭри. Мылтыкури кърамыгдзэу, абы псэу щыкIэ урыс тхыльеджэхэм хужаIэрт «Къазий ухъуа» ауан псальэр. Щагьюэ Нурий и псэр Тыркум кърихыжри лъэпкъым хуэлIыщлаш, ауэ хэкум къэзыжыхъу ита машинэ закъуэр къыжъэхэуэри иукIаш. Езы Нурий «лажъэ зимыIэ» машинэм кIуэуэ натIЭкIэ еуауэ жызыIа къахэкIаш. ЩоджэнцIыкIу Алий гуузу нэмышцэ лагерым щилIыхъами, «фиIэфIу дэкIат» хужызыIаи къыкъуэкIат. Уэхъийм НэкIэфий зэрамыгъетыншынур къыжреIэ, чэнджэш, кърет езы дыдэм памятник (фээглъ) зыхуигъэувыжын хуейуэ.

Гугтуу ехъу, нэгъуэшцI зыгуэрхэри щхъэгъубжэм къышут къыштихъуу нэху егъец НэкIэфий. Гупсысэ хъэльтэхэр и щхъэм щызэрызохъэ. Шыкуэбыкъуэ Мысхууд и пхъур нысэ ишцIыну Огъурлуз-бек игъекIуа лъыхъум къихыжка жэуапыр

къуажэми, езы НэкІэфии ящыгъупщэжакъым. ЩыкъуадэкІэ зыщыгугъам къажриІэгъат: «Дэ усэ ттхыркъым. Лы гъэжварэ нащэ фІэурэ нэхь къыдоцтэ». Абы иужькІэ ильэситІкІэ зыЧуильхъатэкъым лы гъэжъарэ нащэ фІэурэ. НэкІэфий и адэ Огъурлуз-беки и къуэр къызээмшэсахэм я пасаль э мышущем я зэрэнкІэ куэд имыхыыжу дунейм ехыжац.

И унагъуэ Іуэхухэри, и усэри, и критикэм къыхуихъа хъэлэбэлыхъэри къытегуплат НэкІэфий. Къэтэджа нэужь, абы игу къохъэжыр Уэхийим и чэнджэшыр. Я гъунэгъу щалэ цыкІу Мыштракъ егъажэри шыдыгу къргэгъэху (хъэблэм дэс гуэрым ирэгъэльэури). Тури зэгъусэу псыхъуэм дохъэри, фэепль хъун хуэдэ мывэ къагъуэт. Мывэхэм лыххуэурэ, абы тетынум зэригъэгувавэм и щыхъэту, НэкІэфий игу къокIыж: «... И милость к падшим призывал...». Мы жыІэгъуэ кІэццым ауан ешцыр персонажым кърихъэжъа Іуэхур. Езы НэкІэфий зыхуишцыж уасэмрэ и фэепльым тритхэнумрэ (а пасаль эхэр зей А. Пушкинрэ) шумрэ лъэсымрэ хуэдэш. Бештоукъуэм къигъэсбэпа Іэмалым зэрэджэр «ауан лэнистэш» («комические ножницы»).

Егъэлеиныгъэ хэлтыц мывэр езымрэ щалэ цыкІумрэ гум зэрыральхъам теухуа сатырхэм: мывэр пхъэбгъуکІэ драмъэфейри, гум и пэр къыдопкІеј, шыдыр еїэт, гур мывэм зэтрекүтэри щым юхуэхыж, шыдри къохуэхри и лъакъуэр мэкъутэ. НэкІэфийри хокIуадэ мы хъэлэбэлыхъэмы. Мыр финалу къэлтийтэ хъунущ Бештоукъуэм и тхыгъэм, ауэ абы къыкІэлтыкІуэнущ сюжетыр зериух гуэрхэри. Зи Іуэху къикIар Шыдырш, абы и лъакъуэр къута щхъэкІэ игъашцэм имыльэгъуа пицэ къыхуашцаш «Дидэрей» къуажэдэсхэм. Щалэ цыкІу Мыштракъ гъуэгъу щолгхъуэри хъэблэр къежыхыр, дохутырхэр къосыр, ауэ ахэр дэІэптикъужыфыннутэкъым зызукъуэдия НэкІэфий. Шар дохутырхэм Іушри, КІэфий и гугъу ишцыжкъым авторым. Шыдыраш псоми къафІэуэхур, зытегузэвыхъыр.

ГушыІэрэ егъэлеиныгъэкІэ гъэнщаш шыдым щытепсэлтихъ эпизодыр. Шыдым и лъакъуэр гипсым дэлтүу сымаджэшым щіэлтьаш мацушицІкІэ, щІэушицІакІуэхэр хузэблэкІырт, щхъэгъубжэ ІухамкІэ удз ІэмышцІэхэр, нартыху бзийхэр къышратырт. Къуажэм къышыдыхъэжам цыхуу къипежъяр гъунэншэт, «литературэр фІыгуэ зыльбагъу псори къа-

нэ щымы!Эу шыдым Іуш!ат, я Іуэху къагъанэри... Жэмэр зи тхъэпэлтыг эндусхэм тек!уэжат «Дидэрэй» дэсхэр шыд гъэльэп!энэмк!э».

Иужьрэй эпизодым деж Мыштракъ щалэ ѵык!ум теухуа-уэ жи!эмк!э Бещтокъуэр тхак!уэхэм ящодыхъэш: «Псори хъарзынэ хуэдэт. Ауэ мы къек!уэк!ам яужък!э Мыштракъ литературэмк!э урок яхущ!ыхъэжыркынм. Апхуэдэр къызэ-рысу и фэр пыхъэ-пык! мэхъури, зегъэбзэх, и тхыльхэр къеп-хъуатэри».

Ик!э дыдэм деж к!эш!у тхак!уэ персонажу мы жанрым хэтахэм ахърэт хъэкумымк!э къальтысахэр макъ пхъашэк!э зыгуэрым къыже!э (уээдигъэри мэунк!ыф!ыр, псори я П!эм йодиихъ, блынхэр мэк!эзыз): «Хъэршым бгъак!уэ хъунукъым. Хъэмэшым саркофаг щахуэфш!, Чернобыль АЭС-м хуаш!ам хуэдэу». Таблор къызэш!онэри плтыжыбзэу къытредзэ: «Хъэмэшым саркофаг щыхуэфш!!».

Таблор мэунк!ыф!ыж. Нэм къыш!эл!эбэр плтыагъуркъым³⁶.

Зэрыйтльягъуци, саркофагыр символщ, абык!э ѵыхубэр, ѵыху дунейм ехыжам я псэхэр пшыупсу дунейм тета тхак!уэхэм щыхумэн хуейуэ авторым къегъэув.

Бещтокъуэм и тхыгъэм и жанрыр ди литературэм хэмитац. Йутыж Борис зэриш!у щытам ешхуу, мыбы усэри про-зэри къышгэгъэсбэп. Гушы!эрэ ауанк!э гъэнш!ац. Гушы!эм и Іэмал зэхуэмьдэхэмк!и (щагъыбзэ, аллегорие, пародие, егъэленигъэ, н.) узэдац. Усак!уэ-лирикым и зэф!эк!ыр къы-щигъэлтэгъуац жанр нэхъ инми, и сюжетыр узы!эпзышшэш, щ!эш!ыгъуэш. Драматургие пкъыгъуэри зыгуэрк!э пиш!ац мы зи ц!э къит!уахэм.

ЕтIуанэ Йыхъэ

АУАНЫМРЭ ГУШЫШЭМРЭ ЗИ ЛЬАБЖЬЭ
КЪЭБЭРДЕЙ-ШЭРДЖЭС ПРОЗЭР

Къэбэрдей-шэрджэс прозэм гъунэжу хэтцүү гушынэмрэ ауанымрэ. Ахэр щынэрьтъагъущ псалть шерүүэхэми, повестхэми, романхэми. Жанр псоми гушынэмрэ хэпхъами, ар зи льабжьэу нэхьыбэу къакIуэр анекдот, рассказ, новеллэ, басня жанрхэрц.

ТхакIуэхэм я рассказ щхъэхуэхэм фIэшыгъэцIэм иужькIэ скобкэм дэту «ауан» псалтьэр дышлагъур. Яхэтцүү гушынэмрэ ауан-рэ щызэхуэхьеса тхыльт псо къыдэзыгъэкIхэри. Ди жагъуэ зэрыхъунци, ди литературэдж щIэнэгъэлIхэм мы жанрым тухуяуэ лэжыгъэ гуэр ирагъэкIуэклай э жынэгъуейщ. Апхуэдэ щытыкIэм и щхъэусыгъэцIэ зи гугьу тIцы Совет нэүжье льехъэнэми абы итэ зэманми дгээзжэйнц.

Дызэрйт льэхъэнэм и гугьу тIцын ипэкIэ гушынэмрэ ауанымрэ и льабжьээр зыгъэтIылхам я цэ къитIуэнц. Псом япэ игъэшьшхъещ **Шортэн Аскэрбий** (1916-1985). ТхакIуэ гүүэзджэм, щIэнэгъэлI пашэм 1961 гъэм «Үэлэхьи, пэжтэмэ» зыфIища гушынэмрэ рассказхэр зэрэйт тхыльт щхъэхуэ къыдигъэкIаш (рассказ 33 итц). Шортэн Аскэрбий IуэрыIуатэр къихутэу еджагъэшхуэу щытащ, ар сэбэп къыхуэхьуащ гушынэмрэ рассказхэр щитхым. Къэзэнокьюэ Жэбаглы и жынэгъуэхэр, псалть шерүүэхэр я льабжьэуэу рассказ шишикIущ и Iедакъэм къышцIэцIаш (ахэр мы тхыльтым итц). Адыгэ IуэрыIуатэм, хъыбарыжхэм къыхиха сюжет зыбжанэ литературэм и фащэм иригъэувауэ ущыхуозэ зи цэ къитIуа тхыльтым, «Үэлэхьи, пэжтэмэ» жыхуйнэмрэ рассказын къышцIэдзауэ (зэныбжьэгъуитIым хъыджэбз къадыгъуу

жалэурэ, абы и анэ фызыгъыр шыплэкіэ къизэрахъам төүхуаш). Апхуэдэхэш: «Лы үйкіу къамэшхуэ», «Джыдэмрэ танэмрэ». «Къийцыкіурэ сохъустэрэ», «Блэгъур, пыжыгъыр, джэгуакіуэр», «Уи шыр бом щэтш», «Хэт нэхъ делэ?», «Шетірэ Шотірэ», н.к.в.

Езы Шортэнүм зэхилтъха сюжеткіэ тха рассказхэр зэриуухыр гъэццэгъуэнхэш. «Үэсмэн тутын зэрышгүйтэар» (мыгъасэ гуэр лыжым къольтэйур: тутын, кылтымыпіэ, мағіэдз... А псори иретыр чысери хэту. Ауэ кырыхыжыркым: «Тхъэр згъэпциаш а уэ пәшэгъуукысчуэзышта тутыным дяпекіэ сефэмэ), «Телефон» (бюрократ Мухъэмэд Астланович телефон псэльтэйшиш илэш: и къуажегъу езыгъеджа лыр имыццыхуж зещыр, и анэ сымаджэм дэлэпыхъум, и унафэм щэтым тогуауэр, и унафэш Иван Кузьмич щепсальтэкіэ и «бзэ дахэр къеутыпш», шэнтүм зытреэтыкі, и псэр иригъэшхынуш, щоупшіэ псоми, я хъэри хэту...), «Си Мурадин» (фызым и шхъэгъусэр қуулыкъум зэрышгүйтэкам төухуаш, къуулыкъум къытрагъекіри и зекіуэкли, и псэльтэкли, и хъэли зэрышытам хуэкіуэжащ, а маҳуэр фызым и маҳуэшхуэу къильтигааш).

«Лекцэ» рассказым деж Шортэн Аскэрбий ауан ешыр иджырей адыгэ щэнныгъэлхэм я адыгэбзэр гурыштуэгъуей зэрыхъуар. Лъагъуныгъэм төухуауэ лекцэ къеджэну къекіуати, зэрыкъуажэу зэхуэсаш, ауэ «кърауд» къагурышакым абы жилахэм щыщу. Лекторым къипсэлтыр кудат нэгъуэшшыбзэ псальтэкіэ: моногамия, канон, альфа-амега, стимулис, рефлекс, скреции, нэгъуэшкі куэд, еджагъэшхуэ ямыццыхухэм я унэццэхэри хэту. Лекцэм и кіэм зы хъиджэбз къамылыфэ щэупшіаш: «Сытыбзэ узэрышсэльтар, сыйт узытепсэлтыхъар?» Щалэжым и жэуапым пидзыжааш: «Узот уэ апхуэдэу лъагъуныгъэ». Псори дыхъэшхри зэбррыкылааш мыарэзыхэу. Новеллэ дыдэу къэлтыатапхъеш «Уборщицэ» жыхуиэр. Мыбы щекіуэкліуэхур щэ зэрхъуэклыр. Унафэшкі Кушыку деж лэжыапіэ хуейуэ зы хъиджэбз къокіуэр, Къас-болэт къигъекіуауэ жери. Лэжыапіэфі зыбжанэм хигъэда нэужь, и унэццэхэр зэры-Сэлмэныр къещээр (Сэлмэн куэдрэ зэрэн къыхуэхъуа гуэрт). Зышцельэфыжри ... уборщицэу къещтэр... Унэм къокіуэжри Кушыку и шхъэгъусэм къыжреі я къуэ закъуэм фыз къишэну мурад зэриэр. Икіэм-икіэжым

хъэгъуэлгыгъуэм деж Күшкү къещээр и нысэр ... а уборщицэрауэ зэрыштыр. Абы и нэр щоункыгыгыг...

Шхъэхуэу щигти фельетон жанрыр. Теорием елэжхэм мыр публицистикэм хабжэр, кызыгтадзэ хабзэри газетхэмрэ журналхэмрэц (жанрыр кыншежьяар 1800 гьэрц, зи Иэрыкыр франдхэрц, «фельетон» псальэри французыбзэм кынхэлаш). Шэнгээлхэм кыншералтыгэмкээ фельетонхэм гушыгэрэ ауанрэ хэзц. Адыгэ литературэр 1920 гъэхэм зэхэзышахэр журналисти шигтахэц, тхакгуэхэм я Идакьешгэхэри зытгадзэр газетхэрт. Нобэ фельетоныр литературэм хамыбжэжми (ижьеийт ильэсхэм мы жанрыр газетхэм, журналхэм къамыгъэсбэпиж хуаш), литературэр кыншыгунэхуа ильэсхэм ар литературэм пэгъунэгъу дыдэт. Псалтым папщэ, шэрджэс литературэм и льабжээр зыгтэгэлтэхэм яшыг, адыгэ псом япэ роман зытха **Абыкъу Хъалид** (1900–1938, и роман «Инжыдж и Йуфэхэм жыхуиээр» 1930 гъэм кыншэхе, 1934 гъэм СССР-м и Тхакгуэхэм я Ипэрей съездым хетащ, Тхакгуэхэм я Союзым абдэж щыхагъехащ). И фельетонхэр литературэми публицистикэми хэббэж хуунущ. Абыкъу Хъалид фельетонхэр ёндэлжырт «Хъалид тхъэмьшкээ» псевдонимкээ. Фельетоным хэт персонаж нэхьышхэм и цэри арат. Фельетонхэм я фиэшыгъэцэми хэтт «Хъалид тхъэмьшкээ» («Нобэ Хъалид тхъэмьшкээ жеэ», «Нобэ Хъалид тхъэмьшкээ магыр», н.к.). Абыкъу Хъалид цикл ишцащ зы персонажым егха фельетонхэр.

Анекдот жанрыр и сюжеткээ гушыгэрэ ауанымрэ пышлаш, и льабжэуи жыпэ хуунущ. Анекдотыр ижь-ижкыж льандэрэ йуэрыгутэм кыншогтуэгурлыгыг, литературэм еханэ лэшгыгъуэм къыхыхащ, терминри щигтуэтар ардыдэрц. Литературэм персонажхэм анекдот щигжаэу ушрохъэлгэр. Анекдотыр новеллэ гъэгэшцаа жызыги щигэш, анекдотхэр новеллэм и льабжэ щыхьуи ухуээнуущ. Анекдотхэр, гушыгэрэ жырыгутэм хыыбар кыншэхэр адыгэ тхакгуэ зыбжанэм зэхуахъес, литературэм и рассказ кыншыг фашэм ирагтэувэр, йолэжьри тхыльт щихъэхуэу кыншагтэгыгыр. Шэрджэс тхакгуэ **Къантемир Тыркубий**, псалтым папщэ, апхуэдэ тхыльтит кыншагтэгыг, «Сыгушыгыу си фиэшши» (Черкесск, 1997), «Кулизар мэгээзэф» (1989). Къантемирым и гушыгэрэ рассказ цыкхэм новеллэм и хъэл хэльщ: узэмийжээ жэуап е къуэхъукъащэ ушыхуозэр. «Пхъашээм и гукьеуэр»

жыхуи^Іэм хэт персонажыр пхъаш^І э Ізэу ильес қүэдк^І э лэжьаш, зыгъэл^Іну узыр кьеуэл^Іауэ хэлтэт. Къышхъэштыгхэр еупщ^Іаш: «Узыхуэмыарэзыгуэр щы^Іэ, умыущэхуу кыцдже^І». Къамбот (арат сымаджэм и цэр) и нэр ерагтыу кызэтрихири жэуап къаритащ: «Псей гуанэм нэхъ сзыхуэмыарэзы си гъаш^Іэм срихъэл^Іакъым».

Тыркубий и гушы^Іэ рассказхэм диалог Іэмалыр къыштэгъэсбэптыр. «Зэрыц^Іыхуаш» жыхуи^Іери апхуэдэш. Йуэхур щек^Іуэк^Іыр автобусырш. Пхъужь фызыр мэтэджри, фызыжь егъэт^Іис ил^Іэм. Фызыжьыр адыгагтьэ къезыхам фыщ^Іэ хуиш^Іын и мураду къопсалтьэр: «Дэнэ ущыщ, унагьюэ уис, т^Іасэ?» Жэуапым гушы^Іэ хъэлэмэт хэлтиш: «Алыхъ мыгъуэ, дисуи мэхъук^Іэ, дыкъик^Іыжауи мэхъук^Іэ»³⁷. Нэгъуэш^І рассказ «Халтыхъар къыхахыжакъым» жыхуи^Іэм Нэзар к^Іэрт^Іофф^І къет^Іыжыр. Нап^Іэ къэск^Іэ зык^Іэрт^Іофф^Ік^Іа къыш^Іэк^Ітэкъым, ар мэгубжьри йоупщ^Іыр къык^Іэлтыв^Ік^Іуэ к^Іэрт^Іофф^І зи закъум: «Т^Іурыт^Іурэ фыхэстльхати, дэнэ пхъа уи гъусар?» Мыбдеж жэуап хуэнык^Іуэкъым щ^Іэупщ^Іар.

Къантемыр Тыркубий балигъхэм щхъэк^Іэ итха гушы^Іэ рассказ к^Іэш^Іхэм я бжыгъэр нэхъ маш^Іэш сабийхэм теухуахэм нэхърэ. Мыбыхэм диалог псэлтээк^Іэр хэзтиш. Псоми зэращ^Іэши, сабийхэм я жэуапхэр щ^Іэшцыгъуэш, гушы^Іэк^Іэ гъэнщ^Іаш, парадокс (узэмъижъэ, гъэш^Іэгъуэн) гупсысэк^Іэ хабзэм теш^Іыхъаш. Къэтхъыниш^І щапхъэ зыбжанэ.

Сабийхэм щы яупс хабзэкъым, аращ абы ират упп^Іэхэм къратыж жэуапхэм гушы^Іэ къыш^Іишэри. «Дызоштэ» жыхуи^Іэ рассказын егъэджак^Іуэм еджак^Іуэм жре^Іэр: «Уи унэ лэжыгъэм нэхъ Іейуэ тха зэрыклассу къыхэк^Іакъым, уи адэм жес^Іэнүүш ар». Еджак^Іуэм: – Тэмэмш! Мыхъуми ар дяпэк^Іэ егугъунш^І³⁸. Нэгъуэш^І рассказын деж хъыджэбз цык^Іур и адэ къельэ^Іуам и дневникир иригъэлтэгъуакъым: «Сэ фыгуэ узольагту. Уи жагъуэ сц^Іыну сыхуейкъым».

Егъэджак^Іуэр мэупщ^Іэ: «Сэ сопчэ», «Уэ уопчэ», «Ар мапсчэ» псалтэухахэр сыйт хуэдэ зэманным ит? «Щымахуэ зэманным», – къитащ жэуап Вовэ (рассказ «Къыхэгүэукаш^І»). Нэгъуэш^І рассказхэми егъэджак^Іуэм упп^Іэ игъэувым цык^Іухэм кърат жэуапхэр гъэш^Іэгъуэнш^І: «Дауэ къэпщ^Іену жигым и ныбжьыр? – Ар зыгъэт^Іысам еупщ^І», – къыпидзыжащ Вовэ.

Адрей рассказын («Жэуап тэмэм») дэж егъэджакIуэм и ушцIэ «Электричествоэрэ уафэхъуэлскIымрэ сыйткIэ зэцхъэццыкIрэ» жыхуIэм жэуап хъэлэмэт ирет еджакIуэм – УафэхъуэлскIыр пшцэншэу маблэр, электричествоэрэ пшцIэ щцтын хуейшц³⁹. Анэр пхьум йоупшцIыр сыйт хуэдэ хъэлЭужыгъуэ фIыуэ ильягъур къиццIэну. Сабийм жеIэр: «Мыдзакъэрш».

ГушыIэ дахэ хэлтыц «Сэри пенсэм сывгъакIуэ» рассказ цIыкIуми. Хъээрэт и адэм йоупшцI: «Папэ, мо дадэр шхъэ мацуэ къэс тетIысхъэпIэм тес, лажъэкъэ?» – Ар пенсионерш, лажъэми мылажъэми хъунущ. Хъээрэт дыщIегъужыр: «АппыгъуэкIэ сэри сабий садым нэхърэ пенсэм сывгъакIуэ».

Кантемир Трыкубий и гушыIэ рассказ кIэццIхэм я темэхэр куэд мэхъур, ауз нэхъыбэр пышцIаш еджапIэм, ахэм къыщыгъэсэбэпари зы фащэш: егъэджакIуэр йоупшцIыр еджакIуэм, иужьырейм и жэуапыр гъэццэгъуэнщ, дыхъэшхэнщ. Апхуэдэш «ХушцIыхъэкъыми» (Сыйт уи пIэкIэ унэ лэжыгъэр уи адэм щцебгъэццIыр? – Мамэ хушцIыхъэтэкъыми). «Сыхъэтыраш» («Щхъэ укъыкIэрыхуа, ухэжея? – Хъэуэ, сыхъэтыраш хэжеяр»), «Кхъуейраш» («Тамарэ, «Къуаргыымрэ Бажэмрэ» басням сыйт нэхъ уигу ирихъар? – Кхъуейраш»), «Сынохъуапсэу» («Казбек, уэр хуэдэу мыIэрысэ сихъуэ фи пашхъэм сыкъиувэмэ, дауэ укъызэплтынүт? – Сынохъуапсэу»), н. къ.

Дуней псом щыццIэрыуэ хъуауз ЙуэрыIуатэми литературуэ зэхуэмыдэхэми хэтцI Хъуэжэ и образыр. Литературэ ныбжышихуэ зиIэхэри Хъуэжэ и таурыхъхэри КъухъэпIэ къэралхэм къыщежъаш. Хъуэжэ тухуа хъыбархэм, рассказхэм я сюжетым и ЙыхъэфIыр «зэIэпахыу» къагъэсэбэпир лъэпкь куэдым. Адыгэри «Йыхъэншэ» хъуауз къыццIэкIынкъым. Хъуэжэ и хъыбархэр гъунэжу хэтцI ди ЙуэрыIуатэм, литературэми щымащцIэкъым ахэр. Хъуэжэ и образхэр гъэншцIаш гушыIэрэ ауанрэкIэ. Абы ирапх Йуэхугъуэхэр, езы Хъуэжэ зыхэхуэ дыхъэшхэн къэхъукъашцIэхэр лъэпкь къэскIэ и фащэм ирэгъэувэр, и дунейеплтыкIэм трегъэхъэр.

Адыгэ ЙуэрыIуатэм къыхыха Хъуэжэ епха сюжетхэри, езы ЙуэрыIуатэм Хъуэжэ и образыр къигъэсэбэпу къигъэццIа хъыбархэри зэхуахъэсауэ тхыльт зыбжанэ щхъэхуэу къыдэкIашц⁴⁰. («Хъуэжэ и таурыхъицц», Налшыкэрэ Мейккуапэрэ). Хъуэжэ и образыр зыкIуэццIрыкI рассказхэри

иджырэй зэманым и къэхъукъашцэхэр зи лъабжьэ гушынэ рассказхэри щызэхуэхьесауэ Абытэлэ Владимир «Хъуэжэ и жылауэ» тхыльт къыдигъэклаш⁴¹. Абы ипэклэ Хъэнфэн Алим (1922 гь. кь., усаклуэц, тхаклуэц) гушынэ рассказхэр, очеркхэр, зэдзэклахэр щызэхуэхьесауэ «Хъуэжэ и хыыбархэр» зыфищар къыдигъэклаш⁴². Хъэнфэн Алим гушынэ темэм зэрыдихъэхрэ ильяс куэд щлаш. Абы 1969 гьэм къыгридауэ щыташ гушынэ рассказхэр щызэхуэхьеса тхыльт – «Мывэ къуэлэн цыклю».

«Хъуэжэ и хыыбарышцэхэр» тхыльтым ихуа рассказхэр я темэклэ зэхуэмыдэхэш, ауэ абыхэм я нэхъыбэм Хъуэжэ персонажу хэтш. Сюжетхэр къыхэхащ ди зэманым, адигэ гъашцэм. Пэжш, зэман блэклиам (Совет лъэхъэнэм) цыихухэм яфлэгъэшцэгъуэну щыта темэу, нобэ гультыгэ зыхуамышцыж гуэрхэм таухуа зыбжанэ итш Хъэнфэнэм и тхыльтым (Фадафэхэр ауан щиццыу: «Цырибоныкъуэ», «Бахырбэ», «Умышынэмэ еуэт...», «Хъуэжэрэ мыгукытитирэ», «Щыбклэ, Хъэжрэт, щыбклэ», «Нэчыхытх хыыбар», н.кь.). Щымащцэкъым ефэндым таухуа гушынэ рассказхери.

Псоми зэрашцэщи, Совет зэманым парт унафрэшцэхэм динным пшцэ хуашцу щытакъым. Ефэндым и образри литературам щиэнэклаль э ишцээ зэпытт, ар тхаклуэхэм нэпсейуэ, динми куэд хамышцыклю къагъельлагъуэрт.

Дызэрйт зэманым динзехъэнри хуит хъуаш. Ефэндыхэри адрей Ишлагъэлхэм хуэдэу литературэм хыхъэ хъуаш гъашцэм и диалектикэм тету: я Иерии щлахъумэкъым яфлри ягъэлтхахьшэркъым. Хъэнфэн Алим езыр тхаклуэ нэхъыжь дыдэхэм хабжэр (1922 гь. кь.), ар совет идеологием щлапыклаш, араш ми тхыльтым ихуа диним, ефэндым и образым ауаныр щлебэклыр. Апхуэдэш «Ефэндыр зэрагъэгуфлар», «Шыпсэ уедэлүенумэ къеблагъэ» рассказхэр.

Динир дакуузэу щышыта зэманым ефэнды Ишлагъэм щрагъаджэ щлагъуэ щылэтэкъыми, хэрын алыфбейр зээзыгъашцэф Иэджи ефэндьиуэ лажьэрт. Къеджэклэ ящцэми къызэджэм къиклыр я нэхъыбэм къагурыгэргэкъым. Апхуэдэхэм ящыц гуэрим триухуаш Алим и гушынэ рассказ «Ефэндыр зэрагъэгуфлар». Хъуэжэ жэназы кхъэм къыдэклыжа гуп игъэуэршэрт, ефэндым щлалтхам и кхъашхъэм «уэрэд» щыжи-Иэрт. Хъуэжэ зэрыхуигъэфащэмклэ ефэндым нэхъ мыкхъэмывэ щеджа школым къышцэмыклауэ къильтыгэрт. Хъуэжэ:

«Александр Македонскэр муслтымэн ефэндьиуэ щытауэ и фIэш пицЫфынуш иужь уихъэм».

Ефэндьир уэрамым къышытхъэм, Хъуэжэ абы зыхуегъазэр: «Бээзрым деж сысэмэркъиуэ узэрызгъэгубжъарси гум къэкъыжыху си фэм сопщIэнтIыхъ апхуэдизкIэ сышцегъуэжащи. Си къуэншагъэр уи пащхъэм щызэзгъэзэхуэжмэ, хъэж къесщIа къысщыхъунут». Ефэндым къэзыгъэзэжыр тхъэм ештгэж псальцIэ жэуап кърет.

Хъуэжэ екIужыпшIэу зы IуэхуфI бгъэдэлхъэ ефэндым. Са-маркъанд и ныбжъэгъум къыхуиггъэхъа хъэрып тхылтымкIэ игъэгүфIэнуш. Ефэндым пицыхъэшхъэм хуехъ тхылтыр. А тхылтыр зейр «ефэндышхуэ» Омар Хайаму и фIэш ешцЫф. Ефэндьир къогузавэр муслтымэн бегъымбар имыщIэу къызэрышIэкIам. Хъуэжэ жеIэр а бегъымбарыр щыпсэуар зэрыкъэрал жыжъэр, къуажэм хъыбар псори гувауэ къызэрынэсыр, хъэжыщI зэрыщымыIам и щхъэусыгъуэш. Хъуэжэ тхылтым ит сурэтым ба хуишцIыгу, Iэ дильэу зэрхъэ, тхылтыр и унэм иригъэцIыфынукъым. Ауэ Iэят зыбжанэ тригъэтхыкIым нэхъ къиштгэнуш.

ДыхъэшхэнцIефэндым Хъайам и сурэтым ба зэрыхуишцIыр, зэрыгүфIэр, псальэ дахэу жиIэхэр. И фызри къреджэри, абыи баштекъузэкIэ ба хурегъэшI («ХамэлI и сурэт дауэ хуесщIын?»). Хъуэжэ иригъэльтагъу Iэят зыбжанэ и блокнотым иретхэр. Ефэндым ишцIэркъым ахэр льагъуныгъэ гуашIэмрэ, динирылажьэхэр щауб усэхэу зэрыщытным.

Ефэндьир арэзы хъуауэ, фIышцIэшхуэ къыхуишцIу къыр-регъэжъэж Хъуэжэ. Хъуэжэ псэуху и ныбжъэгъухэр гушыIэ щыщIэнукъым.

1990 гъэхэм ди къэралым и политикэми экономикэми зихъуэжащ. Сондэджэрхэр куэд хъуаш, ахэр зыуб, ауан зыщI тхакIуэхэми я бжыгъэр хэхъуаш зыхэпшIэу. Нобэ сондэджэрхэр ауан ящIыжкъым, ахэм я фIещыгъэшIэр «бизнес-леди», «хъэрыгчэтыщI» псальэ гуапэхэм хуашаш, ауэ ильэс куэдкIэ «къэшэху-щэж» темэр литературэм, псом хуэмыдэу ауан жанрым жыджеzu къышагъэсэбэпащ. Хъэнфэн Алим и рассказхэми ушыхуоз абы. Ар ильабжъэш «Зэхэгъэлыбжъэ» рассказми. Мыбы и сюжетыр къызэрыгүэкIщ, авторым къегъэльтагъуэр япэу къежья кооперативхэм ящIыщ «Зэхэгъэлыбжъэ» шхапIэм щекIуэкI Iуэхухэр. Цыхухэм ахьшэ лей зэрыифIашх хабзэхэр.

Хъуэжэ зэ щэлтъат а шхапІэм, епсэлтыглат бысым гуашэм. Кооперативыр зыгъэлажъэр Мэрмэладэ цыхубз фэрышынрэ и щхъэгъусэмрэц. Ар къапожъэр псалть ИэфІкІэ, «зи хъэштэгъуэ ямыгъуэт» Хъуэжэрэ и гъусэмрэ. Хъуэжэ щыхуэ къитенэкъым: «Уэ Мэрмэладэ дахшхуэ, мы шхапІэр къэзыгъэнурыр, зыгъэбжыифІэр уеращ...»

Хъуэжэрэ Мэрмэладэрэ я диалогыр литературэбзэ дахэкІэ узэдащ, авторым и псэльэкІэри удээыхъэхш. Хъуэжэ и псалтьэхэр Мэрмэладэ «махъсимэ плащІэу пкъырыхъаш, и льым зихи-гуашэри, Мэрмэладу штагъур Хъуэжэ къеташ. Иупэ лахэр ину зытезыгъэж гуфІкІэ хэхакІэ, зэсэжари къыжъэдэуэрэдыхаш; «Къеблагъэ зи хъэштэгъуэт тхуэмыгъуэт, Хъуэжэ!

— Сыкъемыблэгъэн слыэкІыну уэ укъыздыштэруныкІ мышхуэдэ тхъапІэ!»⁴³. «СыбогъэукЫытэ... Хъэршым сипхай, псоми сыкъальтагъуу», — жери педзыж щхапІэм и унэгуашэ фэрышын. Мы түум я комплимент, я фэрыштэлэкІэр адекІи къретхэкІыр Хъэнфэнным.

Зэман текіа нэужь Хъуэжэ зылI и гъусэу трегъэзэж «Зыхэгъэлыбжъэ» шхапІэм. Хъуэжэ гу льетэр шхэн зууха гуэрхэр Мэрмэладэ къыхуридза ахьшэр зэ къибжыжыну зэрельэйхэм. «Нэштишхъуэ» зиIэ Мэрмэладэ зы шхыныгъуэр тIэу счётым къридзэ и хабзэт. Цыхухъухэр укЫытэти емыдауэу щэкІыж хабзэт.

Хъуэжэрэ и гъусэмрэ щысу къельтагъури, гуфІэу къабгъэдохъэр Мармэладэ хъужыр, шхыныгъуэ къыхахыну къажреIэр. Хэдэ-хэлтээ ящIыну зэман ямыIэми, мы түум нэIуасэ зыхуаштЫр «Зэхэлбжъэ» шхыныгъуэм (Мыр Мармэладэ и щхъэгъусэм къигупсысащ, Патент ИЭШ, къыкІэлтыкІуэ «ЗыкІэштэгъэштэ» жыхуиIэри араш зэхэзылхъар), «Гъуэлтэ» шайри фирмэм и IэрыкІщ, удз щхъэхуэхэм къыхэхаш. Япэрэйм зэрыхэIэбэу хъэштэхэр егъэдзыхэр, шыбжийм есхэр, етIуанэр «Казенаки» шхыныгъуэр езыхэм бэзэрым нэхь пуду къышащэхур, шейми ефэгъуейш. ГушыIэ хэлтыу Хъуэжэ шхыныгъуэр бдзэжьеяшэ здихыну жеIэр, ар и фIэш мэхъури Мармэладэ егъэлеяуэ щотхъур ерыскъыхэм.

Шэджэгъуашхэм и уасэр къибжыну щельэйкІэ Мармэладэ щыгъупшэжа зещI Хъуэжэ сымэ яшхахэр. Хъуэжэ тхыльтыгмПэ ирет, йользIу итхыну: «Дыкъыштэштэхъам итф пэта пивэ фальитIыр, «Зэхэгъэлыбжъэр, Къуэзэнакъэр, ар прунж шхы-

ныгъуэу къэвгупсыса жыхуэфІэраш, итланэ мис а бжын, къэбистэ, шыбжий, пІэтірэжан, ныбапхъэ здызэхэгъэлыбжья шхыныгъуэр, щІакхъуэ, нан, паин, кІакхъу, хлиб, шей хушхъуэ, уэ къэпшІэж Іэми хэгъэхъуэж»⁴⁴.

Апхуэдэу щыдыхъэшхыу иригъэтхар къигурымыІуэ зещыр, и ролым икЫифкъым Мармэладэ. Абы зыфІэхъэлэлщ, цЫихум яшххэм щыщ щыгъупшэу, езыр куэдрэ щыхильфафэу къышІригъэдзыну хэтщ. Хъуэжэ иригъэтхахэм Іэ щІидзу, езы Мармэлади щІригъэдзу, щыхъэт гуэри щІэсахэм щыщ ищыу кЫльтымпІэр иштгэжынэм щыхуэкІуэм щхапІэ гуашэр сину гъэжа мэхъур.

Хъуэжэ цЫихубэм я щхъэшыжакІуэу Хъэнфэн Алим къыщегъэльягъуэр нэгъуэшІ рассказми: «Зэ моуэ къэдауэт, Хъуэжэ», «УзэрышмыІэн щыІэ?..», «КъызэрыгуэкІ зэшІэ» н.къ.

ЦЫихум къадэгъуэгурыйкІуэ хъэл мыхъумышІэхэм ящыщ щунафэшІымеубзэнэыр, абыегъэлеяуэштыгхъуныр, зыхуэгъэльяхъшэнэыр. Хъэнфэн Алим и рассказ «Чемпион сызэрыхъуар» жыхуиІэм хэт Хъуэжэ а хъэлыр хэлькъым, сый щыгъуи пэжым и тельхъэш. Хъуэжэ къеуэтэжыр щылажьэ къулыкъущапІэм шахмат джэгу турнирым и щІалэгъуэу зэрыхтар, уеблэмэ чемпион зэрыхъуар. Шахмат джэгуным цЫихухэр хуабжью зыІепишэу щыщыта зэмант. Хъуэжэ къыдэлажьэ куэд а джэгукІэм дихъэхат, хэт дауэ джэгуми ящІэрт. Псоми я унафэшІ Лышхъэдин зытргэгъакІуэр и къуэдзэм. Къуэдзэм апхуэдэу щищакІэ абы и къуэдзэжми Лышхъэдин и хъэтыр ельагъур». Хъуэжэр Лышхъэдинрэ я зэхуэзэм мыхъэнэшхуэ иІэт. ТекІуэр чемпион хъунут. Псоми къаувыхъауэ еплтырт а т'уми я зэпэшІэтыныгъэм, зэшІущащэхэрт. УнафэшІыр зытезыгъакІуэхэр Хъуэжэ текІуэу щыщІидзэм хуэпсалтьэрт: «ИщІэр сый мы Хъуэжэ угъурсызым? – жиІэт зым, – адрейм дэшІигъут, – сый хуэдэ Іуэхуми араш зэрыштыр къапштэмэ, «Ди къулыкъущапІэм и машинэр Лышхъэдин еzym ейм хуэдэу къегъэсэбэпыр жиІэу утыкум къиувэнэыр хъэ цЫикІуу илтагъунукъым...»⁴⁵

Хъуэжэ ерьшу джэгuri текІуаш, очко нэхъыбэ къихъри чемпион хъуаш. Абы къару лей къезыт щхъэусыгъуи иІэт – Къатинэ зи цэ пщащэ къыдэлажьэ гуэр игу ирихьат, щыгугт ар гуфІэну. Ауэ Къатинэ зыги къридзакъым Хъуэжэ и ехъулІэныгъэр. Зэман дэкІри Хъуэжэ нэгъуэшІ псэуэгъу хуэ

хъуаш. Хъуэжэ мэльягуэр къедлухэм и щхъэгъусэ Къэшэн-дыгъэ Къатинэ и гугъу хуамыщыну. Хъуэжэ и щхъэгъусэм тхъэ хуиЦащ, еzym фIЭкIа зыри игу иримыхъауэ, psom нэхърэ нэхъ дахэри фIыри арауэ.

Мы рассказми адрейхэми Хъэнфэн Алим персонажхэм яфIиш цIэхэм мыхъэнэ къызэркIыр нэхъыбэш: Къавехъан, Фадэджэрий, МыЭмыкъ, Бажэнокъуэ, Пышхъэдин, НэIуцэ, ДахэтIей, Къашэндигъэ, Тлахъуэ, Мармэладэ н.къ. Хъэнфэн Алим и рассказхэм адыгэбзэр шэрыгуэ щегъелажъэр, aby къыхоцыр (psom хуэмидэу дунейм и пейзаж къыщицгэлъэгъуа щыпIэхэм) Алим усакIуэ-лирикуу зэрыштыр, щIэштигъуэш и эпитетхэр, зэгъэпшэнэгъэхэр, персонажхэр щызэпсалтькIэ яIурыль psелькIэхэр зэрызэмьшхъэр (абазэхэр адыгэбзэкIэ щыпсалтьэм я акцентыр, бесльэнейхэм я диалектым и нэпкъыжхъэр, урысыбээ фIыуэ зымыщIэ адыгэхэм бзитIыр зэрызэхатхъуэр). Алим psальэж куэд къыштегъесэбэп и рассказхэм, ахэр и чэзууэ къехъыр. Абы яхэтш нобэ ямыщIэж psальэжки, psальэм папшIэ, гугъэр щIэгъекууэнш.

Иджыри зы хъэлэмэтагь хэльщ Хъэнфэн Алим и гушыIэ рассказхэм. ТхакIуэм сурэт фIыуэ ешIыф, аращ абыхэм персонажхэм я тептээр psалькIи IупшIыу къыщIигъэлъэгъуэфыр. А psори сэбэп хуохъур ezym и хъэтI зэриIэжым. Пэжш, мы тхылтым рассказ psори узыгъэдыхъэшхын хуэдэктым. Мы жанр гугъум хуэIээ тхакIуэхэри куэд хъурктым. Алим усакIуэ хъарзынэш, и усэ тлошIым щIигъу уэрэд хъуахэш (Адыгэ нэмис, Лацэ, Анэбээ н.къ).

Къэбэрдей литературэм деж гушыIэмрэ ауанымрэ зи къалэмыр хуэзыгъэлэжья тхакIуэ нэхъыжхэм зи цэ япэ къиЦуапхъэр Дудар Хъэутийщ (1921–1994). ГушыIэ рассказхэр иту Хъэутий тхылтытху къыдигъекIаш: «Си пащIэр» – 1964, «Пэ вабдзэ» – 1968, «ГушыIэхэмрэ ауанхэмрэ» – 1977, «Гупсыси psальэ» – 1985, «ГуфIэгъуэ щащIэ» – 1992. ГушыIэрэ ауанрэ цытепшэу комедие зыбжани итхаш абы: «Нэчыхыгх» – 1963, мы пьесэр республикэ зыбжанэм щагъэлъэгъуаш, бзэ куэдкIи зэрадзэкIаш, «Пьесэхэр» – 1974 (Мыбы итш «Борэн» драмэр, комедиехэу: «ЗэгъунэгъуитI», «КъуийщыкIу»). НэгъуэшI комедие кIэшI зыкъоми (тептээгъуэ фащэм иту) Дудар Хъэутий и Iэдакъэм къыщIэкIаш.

Дудар Хъэутий и гушынэ рассказхэр тхыльтьеджэхэм ягу ирихьащ и япэрей тхыльт «Си паццээр» дунейм къызэритехъэххэу⁴⁶. Мыйбы рассказ пшыкыбл итиш, ахэр күэццэхэш, ауэ гъэшэгтэйзэнхэш я сюжетки зэрыгтха бзэмки. Психологием и хабзэхэр фыгуэ ищээрт тхакыуэм, ахэр А.Чеховым ешхыу къигъэсбэпырт и персонажхэм я щытыкыэр зэрахъуэжымкэ. Абы и япэ рассказхэм щыщ «Сынышыхъэ хъуну?» жыхуиээм хэт консерв заводым и директор Бэрокъуэ Хъэдин и образынкээ дэгъэлтагъу. Сюжетыр зыпыштар Бэрокъуэм-рэ «Восток» колхозим и тхъэмадэ Пшыхъэшцээрэ. А тур зэрышыхуркын, Бэрокъуэр районым къызэррагъакыуэрэ куэд шлакын. Пшыхъэшцээр телефонкээ йопсалть консерв заводым и директорым. Къэтхыинц абыхэм я диалогыр:

- Алло! Ныбжъэгъу Бэрокъуэра ар? Сэлам алайкум!
- Сложь, ныбжъэгъу, сэлам алайкум жыхуэпээр, сэ мэжджытым сыццэс уи гугъэрэ? Здрасти жыпээмэ зэфлэклакъэ?
- Къысхуэгъэгъу! Здрасти, ныбжъэгъу Бэрокъуэ!⁴⁷

Мы пасальэцээр дыхьэшхэнц, ауэ а зэмнаным къулыкъуущэхэм «сэлам алайкумри» кърамыдзэу, загъэурысу щытахэр машцэкын. Бэрокъуэм къепасальэри колхоз тхъэмадэу къызэришцэу и пээльэцээм зээу зехъуэжыр, Пшыхъэшцэми и колхозми и хыыбарыфхи ищээу жеэр, Йуухукэ хуейми зээу иригъэблэгъэну къользэур. Пшыхъэшцээр куэд дэмыкыгу макыуэри Бэрокъуэм и кабинетым и бжэр Йуехри лы абрагъуэ щысым йоупшыр: «Сынышыхъэ хъуну?» Телефонкээ пасальэ унафрэшцыр губжь хэлтүу Иэ къыхуещыр зэрыхуэмейр Йушц ищу. Колхоз тхъэмадэм бжэр хуещыжри секретаршэм деж дакыикъэ тюшцээ щысц. Аргуэру зэ бжэр Йуехри тхыльтымпэхэм хэплтээу щыс Бэрокъуэр къыхуогубжыр: «Ярэби, сыту убэмпэгъуэ уэ лыжь цыкыур! Си щхъэр мафцээм зэрыхэлтийр пльагъукеэ? Мафцээм къэмыхуамэ, зэ умышпашцэ». Пшыхъэшцээр зэпсэльта лыимрэ зыхуэзамрэ, зэрызиццымрэ къигурышэкын, шэч къитрехъэр къимышыхуауэ, «председателыфэ» къримыпльяуэ. Езы Пшыхъэшцээр гушынэ зыхэлт цыхуущ, и щхъэкэ зеумысыжыр зэрылышыкыур, Йуухум хүшчимыгъэхъэу дахэ-дахэу зызэри-мыхуэпар, и жъакэ упсыгъуэри зэрыблгъэклар. И дыхьэшхын къокуэр зыхэхуа щытыкыэм щхъэкэ. Зэикэ щыхъэу зэры-Пшыхъэшцээр къригъэшцэну йогупсыс. Ауэ щлогъуэжри

секретаршэм и телефонымкіэ жреіэр: «Ар жызыіэр «Восток» колхозым и председатель Пицыхъэшшерш. Къысхуэгъэгъу узэрызгъэпшайтаяр. Узыншшу ущыт. Сэ сокшыж». Бэрокауэм аргуэру зыкызызредзэкшыжыр, къольшур къыхуигъэгъуну, къицшыхуакым, къышшыхъэ, жи, ауэ ауан шшэлтуу Пицыхъэшшем педзыжыр: «Си хэхъуэн ирикъумэ, сиңышшыхъэнкъе!» Телефоныр тредзэри шшокшыжыр.

А маҳуэ дыдэм Пицыхъэшшіэр хуэзат партым и районым и секретарми, абы гушыізу жришаж Бэрокауэм зэрыгъэблэгъяр. Зэхэзыхыжахэм ягъэшаш: «И хэхъуэн иухмэ, мы Пицыхъэшшіэр цыкшур лышхуэ хъунуш» жыІэгъуэр. Езы Пицыхъэшшем и гутгъэр хихыжаш Бэрокауэм деж шшыхъену, сиңу жыІэмэ ильэс шшэ ныкъуэм нэсахэр хэхъуэж хабзэкъым.

Цыху мыхъэнэншэм иригузавэу, «Іэмбатэ зэрыльтым Іэтэ къизыххэм» яшшыц зыгуэрым триухуаш «Чиф Тхъэмьшшіэр» рассказ цыкшур Дудар Хъеутий. Заводым и директорыр (аращ къэзышшэлэгъяр хъыбарыр) отпуск күэри ишшэкшіэ къигъэна инженер нэхъышхъэ Къазджэрий Чиф директору лэжъаш мазэкшіэ. Отпускым къикшыжам къыгуршишшэ къигъэны Чиф гузавэу, гужьеяуэ зэрышштиш. Сыт къэхъуар жэуэ щеупшшым, узижгъуэн къэхъуауэ жеіэр. А тшур зэпсалшшээр шүэхум зыгъэгуэзэхэу щыІэ хабзэхэр (лэнэгъэ, сымаджэ, н.к.ч.). Икшіэр зериуухыр уи дыхъешхэн къэзыгъакшүэ шүэхуш апхуэдизу Чиф и тур изудыр. Ар къоупшшыр и унафэшшым: «Аббэч Іэдэм пицыхуркъэ? ... ЩыІэжкъэ? ... ЩыІэж нэхъэр щымышшэжащэрэт а гъуамэр, – педзыж Чиф. Къызэрышшэкшыжамкіэ Чиф совещанэ иригъэшшэшшиу Аббэч телефонкіэ Хъуэжэ тэуухуа анекдот къыжришэри, псори щысу Іейуэ игъэдыхъешхащ. Чиф и фшэш хъужаш унафэшшыр и лэжъакшүэхэм я пашхъэм дыхъешхуу исиншыр укшытгъуэшхуэу. Директорым фшэтихъэмьшшіэр хъуаш ишшэкшіэ къигъэнаар. Мы сборникым ит адреј рассказхэри гушыІэгъэ гъэншшаш, сюжетхэр гъашшіэм «къыхэхпхуэштыкш» ныкъусаныгъэхэрш. Апхуэдэш: «Жэм лъакшүэ шкшэ иукшрэ?», «Суд», «Дызэдишшэхуш», «Хъэгъуэлшшыум сыхэунэхъуаш», н.к.ч.

Ильэшил дэкшаш Дудар Хъеутий гушыІэ рассказхэр щызэхуэхъесауэ нэхъ тхылтыхшхуэ къыдигъэшшиаш («Пэ вабдзэ», 1968). Мыйбы и тематикэр нэхъ убгъуаш. А зэманым жылагыуэм шшыпшшхуэ щызубыда ныкъусаныгъэхэр сэтей къышшаш и тхыгъэхэм: ефнэым пышшахэр (мы темэм пышшахэм

удээмыхъэх, мышцэшыгъуэ сюжет зиШэхэри машцэкъым), тхакIуэхэм, журналистхэм я зэхуштыгkIэхэр, унагъуэ щхэхэм щыIэ зэгурмыIуэныгъэр, нэгъуэшI темэхэр.

Хуабжыу гъэшцэгъуэнц тхыльтым хэзыгтэгъуазэу «Сэр папццэ» жэуэ хуатха статьяр. Ар гушыIэ дахэкIэ гъэнщаш. ТхакIуэр 1921 гъэм «хъыдджэбз цыкIуу» къальхуауэ жеIэр. (Бынжэр пызупщла фызыжь набгъэм хъыдджэбз цыкIуу игъэIуат шыяхъэшхъэм, ауэ пшэддджыжым зэрышЦалэ цыкIур наIуэ хъужаш). И адэр Алыхым ельзIурейт къуэ къритыну, пхъу фIэкI къыхуэхъуртэкъым. Иджири пхъущ щыжаIэм, жэцц псом жеякъым адэр. Пшэддджыжым псори гуфIэжаш, мэжаджэкIэрышЦи ящIаш. (ТхакIуэр мэгушыIэ: «Си нэпIашхъитIыр тебэгэху сыйгуэга пэтми, а мэжаджэкIэрышЦэм сыхагтэгльякъым!»). Гушэм хэлтыху «Къулькъужын къуэ кIуэццым дыгъэ къызэрыдэмыгсэм гу льимыгами, абы къызэребакъуэу, «псыпццэ къамылу» дэжей-урэ къуажэ еджапIэр къиухаш». Абы иужькIэ университетыр, лэжьаш журналиstu («Командировкэ дэнэ сымыкIуами, си пкъым фIэкIа си щхъэр зыми имыльагъуу сикъэкIуэжаш». Дэнэ щалъагъунт: си щхъэр пшэм хэгт»). «МетритIкIэ дэклия» нэужь тхэн щидзаш Дудар Хъэтий. Хэхъуэн ирикъуами, абы и Iэзагъым хигъахъуэурэ екIуэкIаш илъэс куэдкIэ.

«Пэ вабдзэ» тхыльтым ит «Цы» жыхуиIэр щыхъэт тохъуэр тхакIуэм персонажхэм я хъэлыр псальэ машцэкIэ къигъэльзIуэф зэрыхъуар. Совет зэманым къулыкъущэхэм я зэхуштыгkIэтиймкIэ къуаншэм хуагъэгъу хабзэтэкъым. Мы рассказым къышыхъур пыщIаш щыхуитI зэдэшхэу щысхэм, зыр Профсоюз обкомым и тхъэмадэ ЩакIуэ Къарещ, адрейр «Дыгъэпс» зыгъэпсэхупIэ унэм и директор Джэдмыши Бэчш. Япэрейр зыгъэпсэхупIэ унэр щИппцыкIыну къэкIуаш, ар арэзыкъым ахэр зэрылажьэмкIэ, я шхапIэри игу ирихъыркъым. («Хъэ губзыгъэ щышхэнкъым, жи»), зыгъэпсэхупIэ унэми «Дыгъэмыхъуэ» фIашын хуеяуэ къельтыйтэр. Тури нэшхъей-уэ щысхэм джэдлбэжжээм хэIэбэу. ТөпщэчитIми шыпсым хэлтиш зэшхъыркъабзэу, утIэрэзауэ, щхъуэпсу цы зырыз. Директорым гуахъуэкIэ къиIэта Iульхъэм цы хэлтыр къельагъур. МэгужьеIр («къуйим и щыIуу мыри дэнэ къикIа»), игъэпшкIунущи Къарэ и щхъэ ехъэхар къиIэтыжаш, гу къылъитэмэ, унэхъуауэ бжы. Директорым и нэр зэтрепIэр, и жэр

еүщри Йулхъэр ирегъэлтэхыр. И гур мэпсэхүж, мэгуфIэр председателым хуэмзызү еzym къызэрхуузам щхъекIэ.

ТхакIуэм абдеж сюжетыр ехъуэжыр кIэнцIу: щакIуэ Къарэ и гуахъуэ къицтами апхуэдэ къабзэ фIэлтыу къельтагыр директорым, «абы и щыб хъэкхууафэм пшIэнтIэпсыр ежэхащ, цы жиIэу гуунуи и щхъэм къильтэдаш, ауэ ирикъухыжащ а гупсысэр. АдэкIэ Дудар Хъэтий А. Чехов и психология Iемал къигъесбэпу щытахэм ешхъу, директорым и щыгтыкIэр ещIыр фэ зэхъуэкI. Къарэм и гуахъуэр еIэтри жьэм зэрынэсу ирехъэхыжыр, псальэ гуэрхэр жеIэри - аргуэру Йулхъэр и жьэм хуехъыр. Апхуэдэу зыбжанэрэ ещIыр. Директорыр мэгуIэжыр, зэ хъэшIэм гу зыльимытэ цыр зыхэль Йулхъэр иригъэхатэмэ, и псэр къыхыхъэжынут. ИкIэм-икIэжым Къарэм гу льимытэу ешхъыр цыр. Директорым хуэмышчыжу «Ухухуху» жери хуиту мэштэжыр. Председателым и уппIэ «Ар сый? жыхуицIми жэуап къихуегуэтыжыр: «Уи гие псальэр сигу ирихъящ». Тури арэзы мэхъур, директорым жиIахэр, сэтей къицIа ныкъусаныгъэхэр зэрызагъэкIуэжыным щхъекIэкъым, Джэдмыших Бэч щIэгүфIэр - Председателым цыр имыльтагыуу зэрыригъэлтэхам папшIэш.

Сюжет хъэлэмэт яIещ Хъэтий и рассказхэу: «Сытыншыжажащ» (лым и фызым гурыщхъуэр зэригъэкIуэдар, пэж щыжкицIэм и фIэш зэрмыхъуар), «Дзэмыхэ» (ЛиппI шихапIэм щIэсхэм борщ къратхэм официанткэм и Iэпхъуамбэшхуэр хиIуурэ къихырт, хъэшIэр щэхуу щеупшIым къыжреIэр: «Си Iэпэр дзэмыхэ хъуащи, абыкIэ согъэхуабэ), «Зэ къэвгъазэ» (Университетыр къэзухауэ къулыкъу гуэр зиIэу Налшык къыдэнам и «Иыхълы» иимыцIыхухэр лъэгуакIуэкIэ зи щхъэ ирагъэужэгъуам «къыдэIэптикъуаш» я гүунэгъум я кхъуэшыр пшIэдджыжым къышIэлтээдар, абы паригъэчащ я къэкIуэнныр). НэгъуэшI зи рассказ гуэрым дэж зэхэгъэувэкIэ IемалыщIэ къегъесбээпыр Дударым. Мыр диалог фащэ хуэдэш, ауэ зи персонажыр зэхуэсым щIэсхэмрэ еzym и гумрэ епсалтьэу къызэкIэлтыхъящ. «Саугъэт» гушыIэ рассказыр теухуаш директор Кхъуэжь Нащхъуэ. Ильэсищ хъуауз лажъэм саугъэт иратыну гупыр зэхуэсащ. Завкомым къребжэкIыр абы Iуэху зэфиихаэр. Ахэр жеIэр и жъэкIэ, итIанэ игукIэ. Диалогыр мышхуэдэш: Күэд щIауз доцIыхур - дымыцIыхуам э нэхъыфIт; Заводыр къицIатащ - иригъэхуэхаш.

Цыхухэм гульйтэ яхуицЫарт – выгворкІэ щигъанэт, пенсэм догъакІуэ – хьэдрыхэ укІуэ, дыхуэрэзыш – ди фэм ипхар кыпхуимыгъэгъукІэ, н.къ. Саугъету щы ират: телефон (ящIахэр), приказхэм я копиехэр (зэхилэжыхъахэр), совещаниехэм кышибжахэр зытет кассетэ (и делагъэхэр). А псори игу къэкIыжу пенсэм щыIену, гупыр зыщимыгъэгъупщэну.

Дудар Хъэтий и кыкIэльтыкІуэ тхыт «ГушыIэхэмрэ ауанхэмрэ» зыфIишар кызыэIуехыр гушыIэ пэублэ писальэкІэ: «Хэхъуэн зэрышгъетыжрэ куэд щами», гушыIеныр кыгъэувыIэркъым⁴⁸. Тхыттыр напэкIуэцI щищым нызэрхъэсыр, ар Ыыхишу зэхэльщ: «ГушыIэ, ауан кIэщIхэр», «ГушыIэ, ауан рассказхэр», «ГушыIэ, ауан тепльэгъуэхэр». Иужьрейм зэкІэ и гугту тщIынкъым, ар драматургием и зы Ыыхъэш. Прозэм и фащэм ит япэрий гупитIым жанркІэ зырагъэхъ щыIэкъым я инағь мыхъумэ. Зэуэ кыижыIэхъэш тхыттыр «пшэр» зыщIар къуажэ-къуажэкІэ кърахъекІ IуэрыIуатэ гушыIэ хъыбархэрш («Дэнэ мы къомыр здэкIуэр?», «Үэ зы нэ, сэ зы пэ», «Джэдыра хъэмэ джэдыкIэра?», «Ди дежкІэ кытумыгъазэ» н.къ.), сюжет гъэшIэгъуэн яIэкъым икIи куэдыIуэш ефэным теухуа рассказхэр.

Зэрытха бзэмкIи зэрызэхэль сюжеткIи къихэбгъэцхъэхуКI хъунущ «Дауэ пхуэгъэгъуа?», «Пэм и нэццIэбжъэ», «Тхъэрразы кыпхухъу», «Зризгъэжайуэ зесхъэрт». Япэрий рассказым хэт Ахъмэд шыгукІэ бэзэрым къокIыжыр адыгэ уэрэдыхъ къришү. И шитIыр апхуэдизу уэдыхъуащи, абы жиIэ уэрэдым «и макъамэр кыпхуигъэIынут я дзажэнальхэм утеIбамэ». Гъуэгум зы щалэ мыщIыху къригъэтIысхам шитIыр зэппильыхъу щисти, Ахъмэд еупщIацI щеppтым папщIэ. Щалэм зыри жиIакъым, ауэ щикIыжым ауан къишIацI: «Бэзэр кIуам зы дзажэ къесцхуати, схуэмыгъэгъуу хъэпIацIэ хищIацI, е гъуэгу махуэрэ, хъэпIацIэ химышIэу мы шитIыр дауэ бгъэгъуа?» «Пэм и нэццIэбжъэ» рассказым тхакIуэм «емышIэ-ФымышIэ» пэм и зэран кызыэрекIынур дегъельтагъур колохоз тхъэмадэ ящIа Хъэпэжк Хъэпагуэ и образымкІэ. Ар зэрыхаху и пэр дэгъэзэяуэ нэху къекIацI. Уеблэм «уэшк кышхэу, дыгъэ къипсэу». Дауэ емыльтэIуами, и пэр ирихъэхакъым къулыкъум трахуху.

«Тхъэрразы кыпхухъу» жыхуиIэм хэт лыжжым и жъакIэр иригъэупсыну мэтIыс IуэхушIапIэм, ауэ жейм тIэкIу хилъафэурэ хъыджэбз зуупсым сэ дзагуэкІэ зэхеуIыхъир и напэр.

Пылжыыр гъуджэм йоптъэри, ахьшэ и уасэм нэхъыбэ ирет, фынци хуещыыр: «Ину берычэт бесьн сзызерыф! Умыгъэжыпам щхъэк!»⁴⁹.

Лъагъуныгъэ темэм теухуаш «Зризгъэжейуэ зесхъэрт» жыхуи! Э рассказ к!Эщыыр. Мусэрэ Іэсиятрэ фыгуэ зэрылъагъут, палтын зратат, ауз тхак!уэ ныбжыщ! Э Фэгъур Трон Іэсият къыдихъэхыну хэтт, зигъэтхак!уэшхуэт, псальэ дыгъэл жри!эрт. Хъыджэбз гъэсам «езэшым к!Эрыхужынц» – жи!эти и жагъуэ къиш!ыртэкым. Трон и япэ тхыльт «Уэраш си псэр зыхъэхуар» тыгъэ хуиш!аш хъыджэбзым мы псальхэр хутритхэри: «Си унагъуэ унышхъэну махуэ гуф!эгъуэм нэхъуеиншэу сыноптъэ, Іэсият». Іэсият унагъуэ ихъаш. Ауз зыдек!уар Мусэт. Тхак!уэм и тхыльтыр къышыгрихъжым Іэсият ауан къиш!аш: «Сыту Іейуэ си гум къыш!итхъэрэ мы уи тхыльтыр, зризгъэжейуэ зесхъэрт»⁵⁰.

1985 гъэм Дудар Хъэутий къыдигъэка «Гупсыси псальэ» тхыльтым итъим я нэхъыбэр итэки! итха «Гушы!эхэмрэ рассказхэмрэ» (1977) жыхуи! Эм «къи!эпхъук!аш», ауз мыйбы ушыхуозэр рассказ зыбжанэ «тепльэгъуэ» зыф!ища пъесэ цык!у къыгрищ!ык!уа. Къуажыхъ фашу иш!а жы!эгъуэ гуэрхэри итщ. Зы персонажым ныкъусаныгъэ цыхум хэльхэр къребжэк!ири, адрейм йоупц! – хэт ар? Ет!уанэм къуажэ псом яц!ыху гуэрым и ц!эр къре!уэр.

Дызыгтепсэлтыхъ лъэхъэнэм хуок!уэр, ит гушы!э рассказхэри нэхъ щ!эшыгъуэц Дудар Хъэутий иужьрейуэ къытридза «Гуф!эгъуэ щаш!э» тхыльтыр⁵¹. Адрей Хъэутий и рассказ тхыльтхэми хабзэ зэрыхуэхъуауз мыйбы гушы!э хэзыгъэгъуазэ хуиш!аш тхак!уэм «Къуийцык!урэ сэрэ» и ф!эшыгъэц!эу. Къуийцык!у хыилэштырэ Іушрэ зыщ!ар и цык!уагынрэ и къуиягтымрэ щхъек!э ауан къэзыш!хэм ену жэуап яритыжын хуейуэ зэрышыгтарщ. «Сэ Къуийцык!у Іушагък!э сыпеуэфынукым, – етхыр Хъэутий, – ауз «дзыбэ дзыус» иш!аш». Сэри си инагъыжым (сыкъызэралтхурэ си щхъэр пшэм хэтш) араш къызиш!ар»⁵². Хэзыгъэгъуазэм къык!эльок!уэр Дударым «Си иныжь» хъыбархэр зыф!ища езы тхак!уэм и нэгу щ!эка, и инагъым (Хъэутий и лъагагъыр метрит!ым щ!игъут) гушы!э щытык!эм изыгъэхуа гъаш!э эпизод т!ош!рэ блырэ. А псори щхъэусыгъуэ куэдым пыш!аш, персонажхэм я ц!эри зэхъуэклаш, ауз къэгупсысахэкым, езы гъаш!эм къышыхъуаш. Рассказыр

зыгха Дудар Хъэутии адрей эпизодхэм хэт персонажхэри фы дыдэу гушыгэ кызыгтурыш, арагьэнц ахэр щэцьгъуэ, нэгъесауэ дыхэшхэн зыгыр. Дэтхэнэ цыхури, писом хуэмыдэу тхакшуэр, уи гум кээропшиэр езым ауан зишгыжмэ. А хъэл дахэр кынчегъэльтагуэр Хъэутий и гушыгэ рассказхэм деж. Ахэм яхэтц гушыгэ дахи, ауан «Пласкую». Иужыреир кынчоцыр автобусым деж адигагъэ хабзэкиэр зрата лыжным пышца сюжетым. Хъыбарыр зыгээтэжыр (Хъэутий) радикулитым идейгээдзыхэу къалэ автобусым ихьаш. Щалэ гуэр ерагыгу тыйса къудейуэ, зы лыжь цыкту кынгуроувэр. Адигагъэм радикулит ишцэркын, нэхъыжыр гъэтгысын хуеийц. Ерагь-псэрагыкэ тыйсар къэтэджыну щедзэр, хуэм дыдэурэ, узым игъэдзыхэурэ зиукъуэдииин иргэгъажьэр. Лыжь лъахьшэ цыкум и нэр кынгриубыдауэ къоптыр, щалэр дэкиутеиху и щхьэр дришнейурэ пыгэр щихуным нэсаш. Сынаджэм «къэтэджын зериухыу» лыжным зридзыхаш, фыщэ псалтьэу жаэ хабзэм и пэкиэр къещаш: «Ялыхъ, уи шыкурц щалэ, зэ зукъуэдииин бухамэ!»

Щалэм и жагьуэ мыхъуу къэнакым а псалтьэ мышур, ауэ ирикъухаш – «Шхъэктуэ зышеч щхъэ шхыгэ йохуэ!» Күэд дэмыгыу лыжыр къоупширы: «Мусэм и уэрамыр дэндэй?» – жери. Кынгэлтыктуэ къэувыгэпшерауэ жэуап иретыр, а зышгэупшилам иджыри Гэджи илэ пэтрэ. Рассказыр еухыр: «Арап, лыжь цыкту, уэ пхуэфашэр! Зэгъашэ: ин псори на-дэкъым»⁵³.

Гушыгэкээ гъэнцлаш щалэ лъагэм и благъэм пышца хъыбарри. И щыкъу анэм малъхьиц илэ: нэхъыжыр лъагэ дыдэрэ, куритыр абы и дамэм нэс къудейт, нэхъышээр нэхъ цыктухж. Дауэ ушыт, жаэу къеупшилэ, жэуап яритырт: «Сынасыгыфэц, срагъэзэшкым си малъхъэ нэхъыжым уафэм, нэхъышээр щыльтээм, ику итым уафэмрэ щыльтээмрэ щектуэк хъыбархэр къысхуахь». Фызыжым я гъунэгъу нысащээр къалэм куауэ ялэ дыдэ ильэгъуат малъхъэ нэхъыжри, ар кынзэрьшхъуам и жэуап итыфактым, «сыту жыгээмэ ильэгъуакым и щхъэр пшэм хэгти». Фызыжым щыкъуэ кызыгтуринакым: «Уи щхъэр пшэм хэтыгэуэми нэхъыгыц, уи щабапшэмкэ щы щхъэфэр тупхъэнкыкыту къэпктухь нэхърэ»⁵⁴. Гъунэгъум «дзэхупс Гурылтадэри зыри кынжъэдэкынжакым езыр быхьутэ лъахьшэж цыкту.

Хъэутий и лъагагъым гъэшЦэгъуэн куэд къыдэкIуэрт ар троллейбусым, автобусым, машинэ псынщIэм щитысхъэхэм деж, унэ лъахьшэ щрагъблагъэм. Ар зэрийнүү сэбэп къызихъри машЦэтэкъым. Псалтьэм папшIэ, ар и ныбжъэгъу Астемир и гъусэу завод гуэрым и директорым деж хъэшЦалIэ зидишар унэ лъахьшэт (унэшIэр зыкъом щауэ щыгт ямыухауэ). Абдеж директорыр ауан ящIа иужь куэд дэмийкIуу унэшIэр иухаш.

Цыхуу нэхъ зыхуэнныкъуэ дыдэхэм ящIищ щытхъур. А Иэмалтыр зыбжанэрэ лъабжъэ хуещIыр Хъэутий и гушыIэ рассказхэм. Абы хуэдэш ар Шэрджеэсүм къэрал IуэхукIэ къэбэрдэй лъыкIуищ хъууэ зэрышыла хъыбарыр. Цыри лъышхуэ зыIэшЦэлхъэт, инхэт Хъэутий я пашэу. Зы унагъуэ «ехъэжъя» гуэрым щагъэхъэшIэт. Унэгуашэ Мусльимэт къайупшIаш: «НтIэ, къэбэрдэй щЦалэхэр фэ фхуэдэу гъумыщIэ зашIэ?» Хъэутий жэуап иретыжгушыIэу: «Псоридэ тхуэдэ зашIэш, ауэ, сэр дыдэм си жагъуэ зэрыхъунши, Къэбэрдэй псом къыхъагъкIэ бжыпэр зыIыгъыр сэраш». Цыхубзыр гушыIэрейти, къэбэрдэй я нэхъ лъышхуэр къандескIэ къимыгъапшIэмэ дунейм темытыну псацэ иташ. Хъэутий еупшIаш, щемыгъуэжыну пIэрэ, и гъусэхэм къыжраIаш Хъэутий «иныжъ щхъэкIэ» зэрыбзаджэр, ауэ фызыр икIуэтакъым: «Шэрджеэсүм къамэ кърихауэ ирильхъэжкъым». Къандес зэпихъаш, ауэ Хъэутий щэхуу, зэхэуауз щыс зицшIаш. Нэхъыжым гу къыльтитэри къышцеупшIым хъуэхъум зыхуигъэхъэзыру жреIэ. Псалтьэ къышцратым, Щам и бжыхъу ирекүйтэI, бысым гуашэм Ѣотхъу, ар ирегъапшIэр Мэлэчышхъум. Лашын. Псалтьэ гуапэхэр, шэрыуэхэр жеIэр. Псори зэшЦиIетауэ хъуэхъу дахэм йодэIу, Мусльимэт и тхъэкIумэр тригъэлIаш щытхъум. Абдеж: «Мэ, Мусльимэт уи бжъэри», – жери зэрымыщIэу румкэр ИшЦегуэр, къандес сысейр дэшЦыгъуу.

Мусльимэт щытхъум и пшЦыхъэпшIэм къыхокIыж, румкэр ИшЦохури мэшашэ, тэлай докIри зыкъешишЦэжри дышЦегуу: «Фэ быдэу фыкызыогъэгугъэр, сэ сыпсэуху дяпэкIэ Къэбэрдэйм къикIа щЦалэ къыхъ къандес сыйдэмыджэгужыну!»⁵⁵. Псори мэдыхъэшхъир.

«ГуфIэгъуэ щашIэ» тхылтым ит рассказхэр Хъэутий япэм итхахэм йофIэкIыр. Мыбдеж ушыхуэзэкъым «къыдрагъэжеижрэ» яуэтэж цыхубэм кърахъэкI IуэрыIуатэ сюжетхэм.

Езы авторым и гупсысэр, и гум къриха, и щхъэм зэригъэззеха гушыIэ зыптыль Iуэхугъуэхэр щытепщэц. Ахэм я къэгъельэгъуэкIэми щIэ гуэрхэр хэлтиц. Псалтьэм папщIэ, «Мэджэдэж», «ИкIыжац» рассказхэр глагол защIэкIэ тхахуэ къэптыйтэ хъунущ. Япэрай рассказыр ефакIуэм и зы мацуэм теухуац: «Пщэдджыжыц. Къэушац... Чэфыжыпкъэш. КъоIэ. Къэтэджыфкъым... Мэгурым. МэнцIу. Зехуапэр. КъышIокIуэссыI. Дэнэ? Унэм. КъещIэ. Хэт? Фызым. КIэльобгэ». АдэкIэ зэрэфэр, гугьу зэрхьыр, зэрысымаджэр, унэмрэ чэф щIэхужыпIемрэ я кум и гъашIэр къызэрыдэнар. Глагол защIэкIэ гъэшIэгъуэну ди нэгу къышIегъэувэр тхакIуэм. Иеи фыги жиIэми, зыри къритхэкIыркъым, ауэ псори гурыIуэгъуэш. ТхъэмьшцIэгъуэш.

Ауанышхуз хэлтиц апхуэдэ IемалкIэ тха «ИкIыжац» рассказми. «Паркырщ. Мазэгъуэш. Уэмщ. КъызокIухь. Зызоптыыхь. Солтыхъуэ. Ахья! Къэстэгъуац. Сехъуэпсаш. Къызэптицац. Септъыжац... ДызэрыцIыхуац. – Хъэсэнбий. – Хъэбибэ! УкъыздэкIуэрэ? – СыбдокIуэ... Дефащ. Дешхащ. Дыкъэфащ... ДынасыпыфIеш. Пщэдджыжыц. Нэцхъеийц. Сынэцхъеийц... Дызэшыхъац. ДэзэфIэнаш. Гъуэгащ. Сышыдыхъэшхащ. ИкIыжац»⁵⁶. А псальэ зыбжанэм куэд жаIэр, цIыхуитIым я гъашIэр якъутэ.

Дунейим и зэхэлтыкIэм тотхыхь ижь-ижыж льандэрэ философхэр, тхыдэм пышца щIэнныгъэлIхэр, астрономхэр. Мы темэм теухуа гушыIэ зыбжанэм къыщегъэлтьагъуэр «Дунейим и зэхэлтыкIэ» рассказым. Тельтиджэц щIымахуэ, гъатхэ, бжыхыхьэ, гъэмахуэ жэуэ ильэсир зэрыгуэшар, ильэскIери зэманыр зэрызэпаудри. ТхакIуэм чэндджэц етыр щIымахуэм хуэсакын хуейуэ (цIэнтхуэрыгъуэш), гъатхэм «бынхэр IункIыбээ етакIэ Iыгъын хуейщ» (льагъуныгъэм и зэманиц, и нэшэнэхэр хъэрхуупыр къыщиджэрщ), гъэмахуэм жьеуэм ущIесмэ, нэхьыфIщ. Бжыхыхьэр фыги дыдэш. Лъагъуныгъэр нэхь «щIоужыхъэж», дунейр бэвщ, дыгъэр щабэш.

Маззхэм теухуауз: декабрым Мухъэмэд бегъымбарыр къальхуац, январым Iиблис Iлащ, февралым Хъуэжэ хъэдрихэ къикIыжац. Гъатхэ мазищым апхуэдэ къэхъукъацI щыIахэкъым. «Е щIалэгъуэ симыIауэ пIэрэ?» – жеIэр тхакIуэм. Гъэмахуэр угъурылт, «фыз къесшац июным, июлым къуитI къысхуильхуац си щхъэгъусэм», ауэ ещенэ ильэсым и авгу-

стым ефэрей сыхъури си фызыр икЫыжац». АдэкІэ кыпешэ тхакIуэм: «Иджы сиIэ щхъэгъусэр хэмьту, бжыхъэ мазищым мазэ къескІэ зы фыз къасшэурэ изгъэкIыжац».

Мазэр тхъемахуэкІэ зэптиудац. Тхъемахуэм махуил хе-убыдэр, махуитIыр зыгъэпсэхугъуэц, ауэ «коммунизмыр къесмэ, а махуитIым дылажьэу, адрей тхум зыдгъэпсэхуу ящыну жари согуфIэ». Жэцэрэ махуэрэ щыгуэшами гушыIэ хэльщ. Махуэр къышЦагупсыар «лЫхэм жэц къэт ящы нэ-ужь, махуэкІэ нэху яльтагъуу кIуэжын папшIэц. Щыхубзхэм жэцкIэрэ унагъуэ Iуэху ящIэми зэрэнкым - махуэкІэ лэжьапIэм кIуэнщи загъэпсэхужынц»⁵⁷. Щыгур зы жэц-махуэм зэрыджэрэзым нэмышI зэрыхъурейм шеч къытрехъэр хыбыарыр жызыIэм: «Щхъэ чэф зиIэхэм щыщ зы емыхуэхрэ?» Рассказым и кIэм деж авторыр «йопIэскIур» диссертаци мыхъэнэншэ зытххэм: «Щхъэкъэб Щхъэгъавэ кандидат диссер-тацим кърагъэгъээжу хэлэжыхъа нэужь мырац къэнэжар».

Псоми зеращIэщи, новеллэр рассказым къышхъэшокIыр и композицэ, сюжет ухуэкIэкІэ. Мыбы зи гугъу ищI Iуэхухэр къыгуэудауэ яхъуэж хабзэц. Апхуэдэ новеллэ хъэл хэльщ Дудар Хъяутий и гушыIэ рассказ зыбжанэм: «Сэджыт», «Зэ-къуэшхэр». н.къ. Япэрей рассказым деж лы гуэрым и гуэ-щым птулькIэ нэшI куэд зэтрихъати ахэр тыкуэнным ири-щэжыну мурад ешIыр. ПтулькIэхэр егъэкъабзэр, къута химыгъэхъэу зэхедзри ешэр зы тыкуэнным. Тыкуэнтетым плы къэс етхуанэр «бракщ» жери къихегъевыкI (ахэр къри-тыжынуу жиIэкъым), адрейхэм техуэ ахьшэр кърет. Брак ящIахэр лым къещтэжки ешэр къыкIэлтыкIуэ тыкуэнным. (Япэрейм щеупшIым: «Дауэ зэрыбракыр?», къытегуэуац. - Уэ нэхъыифIу пшIэмэ мыбдеж къэуви сату щIэ»). ЕтIуанэм деж «брак хъур» щы къэс епIланэрщ, лы быхъутIэр къыхуэ-тхъэусыхащ (Уи жагъуэ зэрыхъунци, иужь зэманым птулькIэ заводым ищIхэм брак куэд къахокIыр). Тыкуэнниплым дежи псалтьэ дахэ къижралакым, «upsихологияу къышЦЭкIынц», «Къэзанокум и щIэблэм уашыщ, дауэ къэпшIа жэуап уэсты-жынур?» (Езыри къегубжьри Къэзанокуэ Жэбагьы и къуэу жриIэжаш). ИкIэ дыдэ тыкуэнным тетым птулькIэ пшыкIузыр брак имышIу Iихаш. Ауэ ефакIуэжым и фэ къриплъаш: «Ей, тхъэмьщIэжь мыгъуэ, мыхэр къышыпшыпа пабжьэр алыхьым ешIэ. Какрасу зы шмурдяк уасэ къыпхуущокI».

Иужьрэйм къэгубжьауэ педзыж: «СытхъэмьшцЛэкъым, сыпсихологщ, Жэбагты срикууэц, ахьшэ сыхуейкъым, мыр унэм щЭзмыгъэлтын папщЛэ къесаш. Ахьшэ къизольэльэх».

А. Чехов и новеллэхэм хуэдэу персонажым жиЛэр кЛэнцыу зэрхьуэкЫыр: «Уэ узэрыщЛиху къулейр, узэрыгубзыгъэр, хыилмышхуэ зэрыббгъэдэлтыр нурыр къызыщЛих уи нэгум занщЛэу ислъэгъуат», – жи щЛалэ къуэгъу цЛыкЛум, и Йупэмрэ и пащЛэмрэ зэтемыхъэжу»⁵⁸. Мы рассказыр новеллэ нэгъэса ешЫир икЛэ дыдэм «къыкъуэкЫыж» щэхуу Йуэхур зыхъуэжым. Тыкуэнтетхэм ящЛэтэкъым мы птулькЛэ зытыжыр маҳуиш ипекЛэ сату щашЛэ тыкуэн псоми я директору къызэррагъякЛуар.

«Зэкъуэшхэр» рассказым и конфликтыр совхозым и директор Хъэжырокъуэмрэ и бухгалтер нэхъышхъэмрэ епхащ. А тЛур тхъэжу зэдолажъэр, совхозым хотхыкЫыр, уеблэмэ «къуэш» зэрыгъещЛаш. ЛэжъапщЛэр бухгалтерым и зранкЛэ цЛыхухэм яримытауэ хъэлэбэлыкъ къохъур, ар директорым иреджэри къыхуогубжыр, приказ секретаршэм ирегъэтхыр зэрыЛуихумкЛэ, ауэ главбухым я щэхухэр сэтей къицЛыу щЛедзэри, директорыр йокЛуэтыхыр. Зэкъуэшхэр зэбий мэхъур, итЛанэ аргуэру зэкъуэш мэхъужхэр. Мы рассказым хэльщ драмэм и хъэли (персонажхэм маскэ яЛульщ, ар тхакЛуэм трехыр щызэфЛэкЛуэдым, ауэ аргуэру яЛуельхъэжри зэкъуэш ешЛыжыр), новеллэм и хабзи.

Дудар Хъэтий и рассказ «Нэцхъеягъэшхуэ» жыхуЛэри новеллэ нэгъэсауэ къэлтыгапхъэц. Хъыбарыр зыЛуэтэжыр автобусым ису здекЛуэм зы фыз фыщЛэ защЛэкЛэ хуэпаяуэ къыбгъургыЛысхьаш. А тЛур зэрыщЛихуа нэужь Клуринэ (аращ гукьеуэшхуэ зиЛэр) и щхъэгъусэ фЛэкЛуэдам щхъекЛэ зэрыгулэзыр гур икъутэу къребжкЫыр. Маринэми Клуринэ фыз тхъэмьшцЛэм гушЛэгъу зэрыхуэхъур, зэрыхуэгузавэр жреЛэр, псальэгъуэ къышылтыс зэээмэйзэм.

Клуринэ и щхъэгъусэм и ныкъусаныгъэхэр щЛихъумэкъым, ауэ и лъагъуныгъэм псори егъэткЛур, абы нэхъ гущабэ, цЛыхуфL, тынш дунейм темытауэ къильтигъэрт. Лым и лажъэхэр: бзэгурэфт, мазищ-плым зэ фЛэкЛа зигъэпскЛыртэкъым, аркъафэт, тутинафаэ бзаджэт, лажъэтэкъым, бынибл иЛэт, и жъакЛэр бацэт, ИфЛейтъэфЛейт, пырхът..., ауэ лъагъуныгъэм уимыгъэшЛэн щыЛэ!? Маринэ икЛыжын щыхъум хуэмьшечы-

жу фыз нэшхъеягъуэ щыгъынкээ хуэпам ириутыппэ жэуапри нэхъ пхышажт:

– Уэ уи лыр лэн зэрыхуейрэ куэд щат, Күринэ!

– Ар зэрыжыла уи жэр укуутэ, хъэбыршыбыр! Си лыр лакъым, си лыр псэущ. Ауэ тхъемахуэ и пэкээ, бинуна гауэм къытхээухыри, щэпхъуэжати, иджы сэ и лыххуакиэс сыкъежауэ араш⁵⁹.

Тхакиэм и машцэхъым гъэсэнгъэ мыхъумыщиэм бинир зэригъэсэхъуджэм теухуа рассказхэр. Апхуэдэш «Нэхунэ» зи фиэшгъэцээр. Зэшхэгъуситым я къуэ закъуэм зереджэр Нэхунэц. Зэрышыкайурэ ар щагъэкийурэ къохьур, и анэм сабийм сыйт жиэми хуещиэр, и адэр зэнэзэкъуэм япэльэшкъым, цыху щабэщи, лыгъэншэзи. Щалэ цыхкайум къэтэджынуши, школым киуэнуши, еджэнуми адэ-анэм «уасэ ятын» хуэйш. Школым япэ щыхиэм къышибуыдри сыхъэт къыхуищхуаш, «Ту» къихъахэр зэрихъуэкийжин щхъэкиэ – лъакъуэрыгъажэ, епланэ классым тутын ефэу щидзати, ар щигъетыжин щхъэкиэ – мотоцикл, итланэ – Жигули. Мотоциклири икъуташ, «Жигулийр» зэрыэрихъэу мазишчиэ ягъуэтыхажкъым, и лъакъухэм фэбжышхуэ тельту, и машинэри имыэжу къыкъуэкийжааш. Зэрихъужу «Волгэ» къысхуэвмышихумэ, зызукайжынуш, жери къапибуыдааш. Ауэ Волгэ къыхуашэхуакъым, щалэми зиукайжакъым – щэкири ежэжаш. Зыгуэрым и Волгэ ирихужжэри зэхикъуташ, езыми зэхижшыхъахэм пэкайеу ильэсипши къыгтральхуаэ тутнакъым исц. Тхакиэм пэшээуантэ иретыж рассказым, адэ-анэм я къуэ закъуэри тыншыгъуэ ихуэжаша къыщэкийнуш.

Мылэжжын дунейм теткъым. Цыхур ахърэтим зэрикайен темэр киуэцрохи литературами. Псэхэх персонажыр гушыиэ жанрым къыщагъэсэбэпааш Дудар Хъэтий, Иутыж Борис сымэ. Хъэтий и рассказым а фиэшгъэцээ дыдэр иэш – «Псэхэх». Тхакиэм зи йупльэгъуэй гуэр къыхуокайеури сэлам кърех, зэрыпсэхэхыр, и псэр хихыну къызэркайяар къыжреэ. А тэум я зэпсэльэнгъэрэц рассказым и лъабжээр. Тхакиээр йольэйур, сышщалэш, дунейм гу щысхуакъым, гушщэгъу къысхуэши, жиэурэ, ауэ Псэхэхым жэуап къритхэм науэ ящыр дунейм гу щихуаэ зыри зэрытэмыкайжар, лэнэгъэр ныбжым зэремылтытар, гушщэгъум и мыхъэнэр къызэрхурмыиуэххэр.

ТхакIуэ гужьеяр хэкIыпIэ мэлтыхъуэр, абы щЭпсэун хуей щхъеусыгъуэу къегъеувыр зэрытхакIуэшхуэр, дунейпсом зэрыщцIэрыIуэр, ар лЭмэ псори зэрыпыхъэнур, дунейр къутэжынкIэ зэрыхъунур. Псэхэхым жеIэ: «Насыпыншэ! Сыту Iеийуэ зыкъышфIЭщIыжрэ кIуэрэ пэт... Дунейр къызэри-ухуэрэ уэр нэхърэ нэхъ тхакIуэшхуэ куэд зыIЭщIэстльаш, ауэ ар къутэжакъым». ТхакIуэр абыхэм хуэмыдэу зэрыфIЭщIым Псэхэхыр егъэдыхъэшхыр. Ар магь. Аргуэру къоупщиr: «Убзэгузехъэ? УпцIыупс? УдыгъуакIуэ?» Апхуэдэ зэрыхэ-мыльыр къышцищIэм Псэхэхыр хогупсысихъыр, хъэл да-хищым я хъетыркIэ гугъэ гуэр кърет, ар щэхущ, тхакIуэм къышцищIынур ильэсищэ дэкIмэш. ТхакIуэр мэгуфIэр апхуэдизкIэ псэун фIoшIри, ауэ... и псэр хехыр. Ильэсищэ докIри, тхакIуэр къохъужыр. Дунейр дахэш, нэхъ бжыыфIэ хъуаш, езы тхакIуэри мэгуфIэ. Псэхэхыр аргуэру къыбгъэдо-хъэр: «Уэрэдэкъэ, ильэсищэ япкIэ уэ улIэмэ дунейр къутэ-жыну жызыIар, насыпыншэ?» – теплъэж иджы»⁶⁰.

ТхакIуэр аргуэру зэ йольэЦужыр гущIэгъу къыхуищIыну, псэууэ къигъэнэну. Псэхэхыр мэдыхъэшх, зэи и щхъэ щымыт-хъужыну чэнджещ къретри, аргуэру ахърэтым негъэсүж.

Мы рассказри новеллэу къэптыгъэ хъунущ. Дудар Хъэутий и гушыIэхэр рассказхэм къышувыIакъым. Ар къыщыгъэ-сэбэпащ драматургием.

Нало Ахъмэдхъян (1921-2010) адыгэ прозаикхэм щышу гушыIэмрэ ауанымрэ хэлтхъэнэгъэ япэу хуэзышIахэм хаб-жэр. Ахъмэдхъян тхыльт щхъэхуэ гушыIэ рассказхэр иту 1963 гъэм къыдигъекIаш⁶¹. «ГушыIальэ» тхыльтым гушыIэ рассказхэм нэмьшIу «ГушыIальэ» псальтельэ кIэцли иригъэуващ. Ар щIэт ди литературэм. ТхакIуэм и гушыIэ рассказхэри повести зэгъусэу итш «Бжъэр къепшIаш» тхыльтышхуэм⁶²

ГушыIальэ псальтельэм алфавитым и хъэрф къэс хуэзэу псальэ гуэр къехъыр дэ дызэса мыхъэнэм гушыIэ гupsысэ дышIигъуу, уеблэмэ междометиери IещIыб ищIыркъым. «A-a-a!» междометиер куэдым пцIы зэраупсу къагъэсэбэ-пу жеIэр, цIыхум ямышIэ яжепIэмэ, ар къащIэжа хуэдэу къышфIагъэшIу. «Адыгэбзэ» псальэм къикIыр ар къызэрагъ-эсэбэпыр тхакIуэм къеIуатэ гушыIэ хэлтыу: хъуэхъум хуэ-дэш, дахэу жыIэ закъуэ, жыпIэм узэрытрамыгъуэтэжынур псоми ящIэр, ауэ адыгэбзэщи юдаIуэр; иджырей адыгэбзэм

зиужащ: псы ІәфІ стәчанрә морожнә Йыхъэрә кызызэришәхүн урысыбзә зыңғыз япә урысыбзәкІә кыбыжаіәри адыгәбзәкІә пхузәрадзәкІыж. Щапхъә: «Я Вовика адела, абула и в парк павела - Сә Вовик адиват сцЫш, абуват сцЫри паркым сшащ гуляйт езгъәшІынну»⁶³. ГъәшІәгъуену кызызәкІуәцІехыр тхакІуәм мы псальәхәр: «Начальник» (Куәдрә убгъәдәт-мә, тІэу сәлам епхынкІә хъунущ. Езым сәлам лей зэрихъэр-кым - кыуихыжыркым). «Щопш» (ЩыІәцІәш. Ауэ щыІәжкым...), «Цыху» (Номиным къикІыту тхъэм хуәкІуә псәущүхъәш. Абы и кІәр къышыкІәжам хиругрг нәхъ лъапІә ІәшІагъә щыІәнтәкым.

Нало Ахымәдхъан и япәрей гушыІә рассказхәм щышу сю- жет гъәшІәгъуенкІә гъепсащ «КхъуәІәнәшІ Исхъэкъ кызыз- ралтъхаар» зығИишар. ТхакІуәм и биографиим щыш гуэрхәр «нәгъуәцІынәкІә» къытхуелуатәр гушыІәшхүә хәльтүу. Псом хуәмыдәу хъеләметтә езым и къекІуәкІыкIам зәрүтепсәльти- хыр. Удиҳъэхүу укъоджәр хъэ цыкIу «Уркә» теухуа хъыба- рым.

ТхакІуәм и етІуанә тхылтышхүә «Бжъэр къәпшIаш» жыхуиІәми итш гушыІә зыбжанә: Нет; Ди зэхуәдә щәхүүш; Хъыжъә; Кәму; Тезыр; Сом; Зэгурыйаш; Къаләжъ н.къ. Иужъ- рейр зытеухуар Къәбәрдейм и гъунапкъэм щыс адыгә къуа- жә «Къаләжъ» жыхуаіәрш. Абы и пәкІә тептъэу илар, унә дәтхәр, щыпсәүхәр, нобә зерыхъуар къышеуатә хъыбарыр къызыбгъәдәкIым и псальәкІә. Къуажәм нобә дәсщ адыгә- хәри, нэгъуәшІ гъунәгъуу щыпсәу лъәпкъхәм къыхәкIари. Цыху къескIә гъәшІәгъуенщ я тептъәкли, я хъелкIи. Къуажәм дәс псори пцыхуми, Къаләжъым ущыбләжкIә зәбгъәцІыхун хуейш «зыкъомкIә адрейхәм емышхү» лыжъ Джәдырә Хъәмел.

ЩауәкІыхъ Мәчрәил курс гуэр къиухати, хъеблә лыжъхәр зэхуешәсүр иғъәхъуэхъуену. Ахэр къригъәбләгъәну къекІухыр Хъәлий гуэрым. Ирагъәблагъәр Джәдырә Хъәме- ли. Абы кІәльтағъәкІуа Хъәлий и псальәкІә тхакІуәм нэуасә дыхуешшыр лыжъ «псоми емышхым». Хъыбарегъащәм сә- лам кърех, егъэтпсыри езы Хъәмел къурІэн еджәу мәтпсыжыр. ГъәшІәгъуенщ абы и тептъэр: «УпшІә пыІә фыңғыз и пIәкІә жәшпүэцІыкIу щхъэрьгүт. Иупэр щигъәпІәжъажъәкІә, брул хъуа и пашІә къуацәшхуитІыр уфафәрт, и Иупә щIагъым цыв гъуабжәшхуәу кIәрыс хъәбзышә щыкIу жъэм жъедәпкIапІә

имыгъуэту къижыхырт. Гурышэгъуэт Хъэлий и Йуэху лъэпкъ зэрэзэримыхуэжыр»⁶⁴.

Налом и персонажхэр Іэзэу зэшхъэшгээжыр я тептльэкІэ, я псэльэкІэ, я гупсысэкІэ. Мы зи гутгу ишц лыжыр зыми зэремыдауэр, зэрызальмыр Йупцыу динэгү къышгэгэувэр и унагуэм щэсхэр шынэу зэрышгытгыкІи: ахэм лъапэпцИийуэ къакIухыр, унэм зыри щыхъейкым Хъэмэл «и нэкIум къышызыкIух Йупэ, пашцэ, жъакIэм я нэмьшцаяуэ». Ар къурIэн щеджэкІэ мэйушащэр, итланэ макъ щхъэхуэхэр къыжъэдокIыр, кIийм, уэрэдым и кIэм хуокIуэжыр. Унэм щэлт хъэшшихэми къауатэр лым и хъэлтыр, ахэми «зэш хъэлтээ къатеуаш, е нэшхъейш...» Хъэмэл шэнтжьеим зыкъышыгтийэтийкIым «Уэ-ху-ху-ху, – жиIэжри щеташ, зытетысхья шэнт цыкIур гухэшцыу кыргъац». КъурIэн еджэн зериухыг, унагуэр къызшцЭрыггуаш пэшым, яыгыц къубгъан, напэлтэшц. Хъэмэл и къуэ Щобэз япэ ишри адэм и лъахъстэн местиир щи-хыну иубыдаш, абы псальтий къыттысац: «Домышей! Домышей, жысIакъэ!» Сытми лыжым зихуапэри къэкIуаш зи гъусэми зы псальтэ жrimышэу тхъэлтэйу щашц унэм. Мыбы и дежи Хъэлым и ткIииным щыпищац. Иэнэ къыщагэувам и унэ гуашэ Аминат таухуаэ хъуэхъу щыжакIэм, ар адигэ хабзэкIи дин хабзэкIи къемыкIуу жери псоми едауэу къэуваш, Иэнэм къраджа Аминат укытэри адрес пэшымкIэ щЭувэжауэ къэдауэрт. Хъэшцэу щыс щалэ гуэр къыттэуври Хъэлымым акылкIи, псэльэкІэкIи къытекIуаш. ТхакIум а зэдауэр гушышхуэкІэ гъэшцЭрэшцаяуэ къретхэкI, зериух псальэмкIи къытгрегъэзэж Къалэж къуажэм ублэкI зэрымыхъунумкIэ, абы щыпциЭни, шыпшихи бгъуэтынущ. «Сывдэгүэшэнущ» яжепIэрэ, пльэкI къумыгъанэ, я пыIэр къыпхуэгъэтысац»⁶⁵.

Къэрмокъуэ Мухъэмэд (1929 г.к., къэбэрдей тхакIуэш) нэхъыбэу къызэрацIыхур и рассказхэрш, повестхэрш, романхэрш. КъызэрыггуэкI рассказхэр куэд дыдэу и Иэдакъэм къышгэкIами, абы къидэкIуэу иIэшц гушышэ, ауан рассказхэу и тхыттишым къышыхигтэшхъэхукIахэр: Зэманым и лъэужь – 1974, Дыщэм ефIэкIыу – 1977, Лъагъуныгъэм и хъэтыркIэ – 1981 (мы тхыттыими и фIэшыгъэцIэ хъуа рассказын телеспектакль хъарзынэ къыттрацIыкIаш).

Гушышэмрэ ауанымрэ елэжья тхакIуэ куэдым я рассказхэр нобэрэй адигэ Йуэрышатэм къыхахыурэ зэхуахъэсир, лите-

ратурэм и хабзэм ирагъэувэри кындаагъэкыр. Ахэм я Йыхъэр зы тхыльтым икыурэ адрейм «щагъэлэпхъуэри» машэкьым. Къэрмокъуэ Мухъэмэд и рассказхэм я сюжетыр литература «къабзэу» щытц, ахэр езым зэхельхъэжыр. Апхуэдээш «Земаным и лъэужь» тхыльтым итхэу: «Нысапхъэ», «Времэ», «Щхъэлтет» рассказхэр⁶⁶.

«Нысапхъэ» рассказым деж Йүэхур щекиуэкыр автобусырш. Хъыджаэбз дахэ къихъар яхуэттысыркым. Щыху исхэм къащохъур ар гъэса дыдэу, нэмисышихуэ хэлтуу, уеблэмэ лъяжытгээбгээдэсхэр я къуэхэм щхъэкэй йохъуасэр нысапхъэу. Аүэ Йүэхур нэгъуэштиу къыштедзыр икээм. Щалэ гуэр щикыжым еупшыт хъыджаэбзыр Ѣзмыгтысымкэй, жэуап хъэлэмэт къриаташ къэфакиуэ паркым күүэ пщащэм: «и босцейкэ гафреуэдар» упышкунути Тысакым. Лыжытгээштиу зэглтийжри, зым, адрейм жираш: «Уи нысэм и хъер ульагьу!»⁶⁷

«Времэ» жыхуиэ рассказым къышыхъуагъэшхуэ хэткъым, аүэ персонажыр зэрыштиху шэчигьеийр тхакиуэм сэтэй къещири зы телефон зэпсэлтэгъуэкэй. Кабинетым Ѣзэс къулыккуушгээ гуэрым и телефонымкэй къыштоупшыт Хъэклиашэ жари. Хъэклиашэ отпуск зэрыктиар жэуапу ирет, адрейми «Къысхуэгъэгъу»-кэе еухыр, аүэ мыдрейм губжьауэ сыхьэт ныккуэкэй трекъутэр «времэ» лей зэрыгырихым, Хъэклиашэ зэрыштымыэр «ищээ» къизэрыпсэльям щхъэкэй, зэманыр зэрытгээр, абы пшээ хуимыштгээмэ Л. Толстойм и романыр итхыфиинтэкьым, жи. Къэпсэльям хуэмышчыжу: «Уэ пхуштохъэ», – жери трубкэр трельхъэж.

Гээштэгъуэнц «Щхъэлтет» рассказри. Къуажэм собранэшхуэ Ѣзокиуэкыр, Ѣзэсц колхозым хэтхэр, районым, Налшык къиклахэри. Колхоз зи Йүэхур мышлагъуэми, председатель мыхьуми тепсэлтихь щыгэкьым, къэпсалтэхэм яубыр щхъэлтет Сулимэнц. Езы яубыр Ѣзэскуым. Къызэрыщэкыимкэй, щхъэлтетыр трагъэкыу, абы и пшээ Хъэмээрзэ, Мырзэкъян е Елмырзэ языхээ трагъэувэну мурад яшыт зы гуп цыкгум. Йүэхур гуашгээ щыхьум, хъэшгээ къагъэктиам унафэ ишцаш щхъэлтетыр къашэну. Сулимэн хъэжигъэм исеяр къызэрыщыхъэу къалашхъэм къикла лыктиум къицыхужааш, ар къэтгэджри сэлам гуапэ ирихааш, Іэплэ хуишцаш (унафэццири цыкгуу Ѣеджа школым и директору лэжьат зэгуэр Сулимэн, ар нэгъуэшгээ къуажэ къиклами, псоми фыгуэ

къальгъурт, шылэ къыхуашырт). А дакъикъэм собранэм къышысалъэ Къанцауэ жиIэхэр фылкIэ зэридзэклаш: «Суллимэн гугъу ехъа цыхуц, хети сыйти жреIэ, апхуэдэ щхэлтетди Хэкум имыскIэ тхээ пхуэсГуэнц. Пэжкъэ жысIэр, Хъэмымрэз?»⁶⁸ Иджыри къес зыубахэр псори щыхъэт хъуаш абыкIэ.

КъыжыIэпхээц Къэрмокъэм и ялэ тхылтым ит рассказхэм гушыIэ къызэрыгуэкI, сюжет мышцIэшцыгъуэ, удэзымыхъэх Гуэхугъуэ зэрыххэтыр (Кыгуугумрэ адакъэмрэ; Лы мышцIыхуушхуэ; усакIуэ къудей; мебель н.къ.). Ауэ тхакIуэм и Iэзагыр зэрыххэхъуам, и хъэтIыр нэхь льагэ зэрыххъуам и щыхъэтц абы 1977 гъэм къыдигъэкIа тхыльт «Дыщэм ефIэкIыу» жыхуиIэм ит гушыIэ рассказхэр⁶⁹. Къэтштэнц, «Фыщымысх гъунэгъум!» рассказыр. Мыр ешхъкъым зы гушыIэ закъуэ е Гуэхугъуэ закъуэ къэзыгъэльгъуэ рассказ кIэшIхэу анекдотым ешхъхэм. Мыбдеж цыхум и хъэл-щэнхэр, и дунейтетыкIэр убгъуауэ къышыгъэльгъуаш.

Рассказым и персонаж нэхъышхъэу хэтым еzym и писальхэмкIэ и мыхъумышлагъэхэр къегъэльгъуэжыр, имышцIэурэ дыхъешхэн зещыжыр. Лым и гъунэгъу псори мыхъумышцIэу, шэчыгъуейуэ, имылажъэ къытранхъэу егъэувыр. Гъунэгъухэр апхуэдизу еzym гугъу ирэгъэхъэри, ар къуажэм дэхун хуейуэ къагъэувыр. Дотыкъуэ «къуаншэц», и мэктур гъунэгъу жэмым зэришхым щхэкIэ, абы и къуэ закъуэр мыдрейм и къуибл мыгъасэм зэракъуам щхэкIи къуаншэц. (Щалашхуэц, сый а щалэ гъур цыкIуиблым зышцIригъэкъуар, куэди ирашцIакъым, «и дзитI Iуаудаш, и Iэпхъуамбэр зэращцIауэ араш...» Мазиц иримыкъущ сымаджэцым зэрышцIэльяри»). Еzym яришцIэхэр мыхъэнэншэу къельтыгэр, Мацыкъ жэуэ зыгуэр и гъусэу зэрэгъэфауэ фочкIэ Дотыкъуэ и хъэри, джэди, бабыши, гуэгушки зэраукIари зырикIщ («СыхулIэ апхуэдэ гъунэгъу, езыри кърекIуи си джэди, адакъи, гуэгушки, фызи иреукI, ар мылицэм езгъэшэнкъым, сэ къызишцIам хуэдэу»). «Гъунэгъурэ гъүэншэджэр жаIэ, уэлэхъи гъүэншэджыншэу укъагъэнэнкIэ мы си гъунэгъухэм.

СэмэгумкIэ къышыс Хъесанш инвалидц, зауэм хэташ. («Сошцэр абы и орденхэр къыздикIар, зы шэ иригъэклакъым, сэ къуажэм сидэхун хуейуэ жеIэ, сэ сыдахумэ и лъакъуэ Iушэр захуэ хъужыну?»). Езыр зауэм кIуакъым (июным и 22-м 1941 гъэм уз бзаджэ къышкърхъэри и «ныбажэм» гугъу иригъэ-

хъаш 1945 гъэм майм и 9-м хъуху). Лажъэкъым, кладовщикуу Йутти къыттрахуаш. Лажъэкъым, пщIантIЭкъым («ИльэсихкI Э Каменкэ сахуауэ пщIэнтIЭпсыу къызэхар ирикъунц, итIанэ закон щыIЭкъым, цыхур пщIантIЭкъым жэуэ ирибгъэкъуэншэну»).

ЖэцкI Э Йуэху мыхъумышI э зэрехъэр, и щхъэми щотхъужыр хъыбарыр къэзыIуатэр: «Езы Толстой дыдэ и актылыр зыхунэмисам, сэсейр куэд щIауэ нэсамэ-щэ?.. Сэ Аннэ Воскресенскэр мафIЭгу лъабжъэм щыIЭхуам зэзгъэзэхуэжу сыщытами ящIэркъым, а къысцыдыхъэшхэм. Ар езы Толстой дыдэми ищIэркъым... Зыгхыжын щыIЭкъым нэхъ Штирлиц хуэдэ тIошI измыгъэкIуэттэм»⁷⁰. Апхуэдэ «Лы Йущыр» и гъунэгъухэм якIэлтюплтыр, сыйт къахэхъуэми, ящIэми топсэлтыыхъ махуиплI хъуауэ «сынным хуэдэу бжыхым деж щытиц. Чэнджэц етыр: «гъунэгъухэм феуэ, зауэ ефщIылI».

«Уа, уадыгэкъэ уэ?» рассказым къыщыгъэльэгъуар адыгэ хабзэм «хаухуэн» зэхуэшI егъелеям, я мыблагъэ, йыхыльхэм хуалэ фэрыщIыгъэхэм цыхум псэупIэ ирамыттыж зыщI ЙуэхузехъекIэхэм. Ахэр нэхъыбэу къызыпкърыкIхэр иджырэй цыхубзхэрщ (мы рассказым хэт Лалуцэ хуэдэхэрщ).

Адыгагъэмрэ адыгэ хабзэмрэ «ягъэпщылI» ди зэманым ефэн зимыжагъуэ хъуа цыху куэдым. Ахэр ауан щещIыр Къэрмокъуэм и рассказхэу: «Отпуск», «Сефэн хъэмэрэ семыфэн», «Зыбубогъэхри, къуэш», н.къ.

«Лъагъуныгъэм и хъэтыркIэ» Къэрмокъуэм и тхыльтми гушыIэ рассказ тIошщым нэс итщ⁷¹. Къэрмокъуэр драматургыу зыщIхур машIэш, пьесэу тIу итхами, ауэ а жанрми хэзэгъэнут зэман нэхъыбэ тригъэкIуэдамэ. Мы тхыльтым итщ зы рассказ «Үэуэу» междометиер цIэ хуишIауэ. ФэщыгъэцIэм щIэтхаш: зы тептэгъуэрэ гузэвэгъуибгъуу зэхэлтэй рассказ. Мыр и фащэкIэ гъещIэгъуэнц, фызымрэ лыимрэ я диалог зэпсэлтэныгъэ фIэкIа зыри хэткъым, ауэ лыим ильэс минкIэ бгъэдэлъя унафр, и псэльэкIэр фызым лъегъэсир, лыим ейр фызым и ЙуэхухэмкIэ екъутэжыр. Мы рассказыр гъэнщIаш гушыIэрэ ауанрэкIэ. Тептэгъуэр щIедзэр фызым и псальэкIэ:

– Ей, бетэмал, сыйту леишхуэ къытлъыса дэ фызхэм япэм. Иджы тIуэтэжащ. ФыщIэри щытхъури уэращ зейр Алыхъ. Фызыр ефауэ, зригъэлтуу къоクIуэжыр, лыим къытогууауэр бжэр зэрыIуимыхым щхъекIэ. Лыир мэубзэр, зегъэлъахъшэр, «си

нэ фынцэ цыкlu» дыщлегъур сый жиlэми, ауэ абы и фызыр кьеgъэгубжыр: иджыри къэс и нэр зыхуэдэр щхъэ имышцIэрэ. Шыр хоззрыхыр, зэм нагууэу, зэм нэкьюэлэну, морэу жеlэр и щхъэгъусэм и нэр. Фызыр къоупшыр: «Сабийр бгъэшха, бгъэжеиж, си кIэм ету тебдза, хъэкъущыкъу птхъэцIа н.кь. фыз IуэхухэмкIэ. Псори игъээшцIауэ къышцокIыр. Фызыр нэхъ щабэ мэхъури, мы зэм «и лыр иримыгъэкIыжну» кьеgъэгугъэр. А тIум адэкIэ жалэхэм наIуэ къыштохъур пасэм цыихубзым бэлыхъу тельяхэр (А бэлыхъэм фызыр щигъуа-зэкъым: фащэ дынми, гуэншерыкъ жыхуIэми, пхъэхъкIэ псы къэхъини, яжъэ ихынми н.кь., ауэ бэлыхъ иджыри ятельу жеIэ зэпйт). Нобэ цыихухъури цыихубзри зэхуэдэ хъуаш, ауэ цыихубзым бэлыхъ ин дыдэ къылтыысащ... фадэ ефэ-ныр, аращ тхакIуэм «уэуэу» жыхуIэри. Рассказым и кIэм деж авторым лыхэм чэнджэц зыбжанэ ярет, «къуажэ псори уи бийми, уи фызыр бий пхуэхъуныр щыжалар зыхэпшцIэн папшцI: уи щыкъу анэм, благъэхэм ушымысху уи дзэлыфэ яхуэтI (уи гум ильым зыри илтээфынукъым), уи улахуэр фызым ети, абы щыщ кыломыхыж, уи фызыр къэбгъанэу санаторэ умыкIуэ, мыхъужмэ, уэ къани, ар гъакIуэ. Фызыр пшцIыхъэпшцIэ гымэ, зыгуэр къыхуэшху (ар зэйкI ири-къунукъым), зыхуей псори фызым яхуэфшцI, ауэ жэшхесу сондэджэракIуэ фымыгъакIуэ⁷².

ГъэшцIэгъуэну я сюжетыр гъэпсаш Къэрмокъуэм и рас-сказхэу «Мусэ фыз къешэ» (Мусэ ныбжъэгъу къыхуэхъуа, санаторэм и гъуса Хээмид и фызыр имышцIеу къишэну хуожъэр, Iуэхур къызэрекIуэклар гушыIэ хэлтүу къретхэкI авторым, псори IупшцI щыхъум, Мусэ сымаджэ ирохъукI щIэшхъу къышыщIам щхъэкIэ), «Щалэжь и Iэмал» (нысэмрэ гуашэм-рэ зэзгтэкъыми, Щалэжым и анэр щхъэхуэ ишщащ, ауэ и фызым щыIэ хуэхъуаш. Нысэр куэдрэ бэмпаш, щымыхъу-жым «СигъэкIыж, ди деж сышэж» жишащ, ауэ лым идакъым, езыри къеупшцащ: «Сыт къыздэбгъуэр?» Фылуэ сыйкъэплья-гъужкъым щыжиIэм, аргуэру Щалэжым гуригъэIуаш: «Ди лъагъуныгъэр си анэм и жытый ильү здихъыжащ». Нысэми къигурыIуаш и щигуагъэр. Гуашэр къашэжащ, зэлIзэфыизри тэмэму зэхуущыт хъужаш). Иужьрей ильэсхеми Къэрмокъуэ Мухъэмэд гушыIэ, рассказ щхъэхуэхэр къигредзэр газетым, «Iуашхъэмахуэ» журналын.

Къэбэрдей-шэрджэс прозэм гушыгээр ауанрэ хэзынцаа тхаклуэ пажэхэр къышитгээцээ къытшигьуущэ хүнүнкүм Шэджыхъэццэ Хъэмьщэ (1932–1999). Хъэмьщэ и Идакъэ къышцэхэш рассказхэр, повестхэр, роман зыбжанэ. Абы и тхылтыхэу «Мазизэ»⁷³, «Лыщцэж»⁷⁴, зыфтицахэм гушыгэрасказ гупышхуэ зырыз итхэш. Хъэмьщэ и гушыгэхэр къитехуэрт газетхэм, «Гуашхъемахуэ» журналын. Гушыгэ рассказхэр хэтцэ Шэджыхъэццэ и япэрий тхыльт «Уи пщэдджыжь фыгуэ, Тэрч» зыфтицам⁷⁵.

Къэбэрдей критик Шэвлокъуэ Петр итхыгъац Шэджыхъэццэ Хъэмьщэ и рассказхэм төхөннүү: «А зэманым абы и сатирэ образ зыбжанэ цыихум гушыгэу къахуэнац. Алхүэдэш Чоп, Блашэ, Катрин, нэгьюэццэхери... Гульумытэнкээ Иэмал и Экынам абы и персонажхэр я хъэл-щэнкээ, я гушыгэкэццэ нэгьюэццэ льэпкъхэм хэгьеуещэнкээ. Ахэр зэрыадыгэ гушыгэкээр дэтхэнэ персонажми и гупсысэкээми и гушыгэкээми хэгъэпсихъац»⁷⁶.

Шэджыхъэццэ Хъэмьщэ и гушыгэ рассказхэр я темэкээ зэхүэмыддэхэш, абы щэнэкайтэе ешцыр бюрократхэр, цыху мыктуэмийтэхэр, Йужажэхэр, Йэпашихэлтээпашхэхэр. Хъэмьщэ нэхъ къехульгэ темэу къышцэкынц ижъ-ижыж льандэрэ льэпкэ цыктухэм Ыыхылырэ благьэрэ зэрагъэльгэээм имызакъуэу абы зэрэн къызэрыхуих щыхьури. Къэтштэнц Хъэмьщэ и рассказ «Хъэрэмьшх» жыхуйгээр. Заводын и директорын къреджэр «Снабжение» къудамэм щылажьэ Мэзан узыгъуэ иритьну: абы ильэсэм и кээм къишэхури складын щилхъац щхъэ иришцашац машинэ щит (заводын щылажьэхэм зыщагъэпсэху базэ тенджээз Йүфэм деж я щхъэр щышцашацну), гүүщ церпу метрэ щиш, гүүщүнэу тонрэ ныкъуэрэ, тебэ убыду щитху... Директорыр къоупщыр, сыйт абыхэм Мэзан иришцэнур? Заводын щылажьэм я нэхъыбэм щхъэц ятетыжкын (машинэ щит!), гүүщүнэр сыйтгээ сэбэп, зы шхапгээ цыктуум тебэ убыду түү нэхъыбэ хуейкын, адрей щитхур дэнэ ихын. Мэзан гушыгэ щэлтүүрэ жэуап етыр, абы дыщцегъужыр заводын ильэсэм и кээм къыхуэна ахьшэр къамыгъэсэбэпмэ, Йахыжынущ, ауэ аракын нэхъын щхъэр – хъэрэмьшхц Мэзан. Шитгээм зэдэуэн ямыухауэ телефоныр къоузэр. Директорын и пасальэкээмкээ Йупщц ар унафэшцыхуэ зэрепсалтээр: «Мухъэрбий Сэфэрбиевич...

дэгъуэц... дгъэзэцІэнц... мэлажъэр, умыгузавэ, чыр къытес-хынкым, сэ ар мылажъэм си Іуэхущ»⁷⁷.

Псалтьэн зэриухыу директорым Мэлан зэцІеубыдэр, фыпцІешхуэ хуещыр ахьшэр зэрыхримыгъэсхам папцІэ. Іуихужыну зыхумурада Мэланыр приказкІэ ар щылажъэ къудамэм и тхъэмадэ ещыр... Директорыр зэпсэльяр Мэлан и щыкъу адэрят, ар заводхэр зи ІэмьшІ иль министрыт.

ГушыІэ рассказхэм куэдрэ егъэлеинигъэ Іэмалыр къы-щагъэсбэп хабзэц, Хъэмьши хуэІэзэу хегъэувэр и сюжетхэм, ауз «егъэлеинигъэм щригъэлейри» машцІэкым. Ар щыбо-льагъу мы рассказхэм: «Моцэ», «Хъэлламэ къакІуэм», «Лъэсу къэфкЦухъ», нэгъуэцІхэми. Пэжымрэ тхакІуэм и фантазием-рэ я зэхуакур жыжъэІуэ хъумэ, тхыльеджэм и фІэшхъуныгъэр мэкІуэдтыр, Іуэхур фІэдыхъэшхэнжкын.

ШэджыхъэцІэ Хъэмьшэ и гушыІэ рассказ кІэцІхэм я нэхъыифу ябжыр «Анэдэлтхубзэ» жыхуїэр. Мыр хъуэхъу фащэм итш. Гуп зэхэсым хъуэхъу зыльтысам къеІэтыр проблемэ ин - адыгэбзэм и къабзагъэр хъумэн зэрыхуейр. Ар яху-шхыдэ урыс псальэ имыгчэзууэ адыгэбзэм хэзыгъэмбруухэм. Мыбдеж тхакІуэм къегъэсбэптыр «комизм зыщI лэнистэ» (ко-мические ножницы) Іэмалыр - цыихум жиІэмрэ езыр зэрышы-тымрэ шумрэ лъэсымрэ зэрыхуэдэр. Хъуахъуэм иубхэм езыр зыкIи къакІэрыхукын, къакІэрыху щызогъэтри, я пашэн адыгэбзэр зыуцІэпхэм: «Ладнэ, ладнэ, хъэрэшо, зы псальти вжесІэнц. Пэжалыстэ, тхъэмадэ, сэ пагэу си жизым зы минут сышыгакъым. Тем болэ, адыгэ сема уису, адыгэ блудэ пшхыуэ анэдэлтхубзэкІэ зы тостыжыифI къышыпхуэмыІэтынум деж, я извиняюсь, уи лъэпкъими уи родми ухуэмыфащэу араш! Аракъэ? Точнэ!»⁷⁸. Адэкли ирекъутэкл адыгэбзэ «ІашырыІкІэ» и хъуэхъур.

Журт Биберд (1937–2003) езыми гушыІешхуэ хэлтуу щы-тащ, и творчествэми гушыІэмрэ ауанымрэ щыпцІ щхъэхуи щеубыдтыр. ГушыІэр хэпхъащ и рассказхэм, повестхэм, романхэм, ауз нэхъыбэу гушыІэрэ ауанрэ зыхэтхэр и пьесэхэрш (абы и гугъу тицЫинущ нэхъ иужышүэкІэ). ГушыІэ рассказ фІэкIа имыту Журт Биберд зы тхыльт щхъэхуэ къыдигъэкIаш «Си унэцІэ дыдэр» и фІэшгъэцІэу (рассказипцI итш)⁷⁹.

Адрей адыгэ тхакІуэхэм къащхъэшыкIыу Журти Биберд и гушыІэ рассказхэм егъэлеинигъэ (гиперболизация) Іэмалыр

машЦэ дыдэц къышигъесбэпыр, абы и сюжетхэр адигэ гъашЦэм къыхэхаш, арац ахэм фIещхуныгъэ ин щЦахэлтири. Къэтщтэнц «Зэныбжъэгъуиц» рассказыр. Псоми ящЦэр земан блэклам адигэхэм къышалху мацуэхэр, ублэмэ ильэсыр щЦагжъуэ кърамыцзэу зэрыштытар. Тхыбзэ пасэм зэрыдимылам пыщЦаш ар. Апхуэдэу щытми, адигэ хабзэм, псом хуэмыйдэу Iэнэм щыгIыскIэ, цыхум и ныбжым пыщЦэшхуэ хуашЦырт. Гугъут зэхэбгъэкIыну цыхур къышалхуар. «Зэныбжъэгъуиц» рассказым хэтхэри а проблемэм хэхуаш. Зым и анэм и щЦалэр хадэ пыщЦэгъуэм къальхуаэ жиэрт, адрейм и адэм «и тхъэкIумэр щауэнтIам» (къуэ къызыхуэхъум гушыIэурэ и тхъэкIумэр ягуантIэу щыгаш) зэрыкъуажэу мэкъу еуэрт, ещенэр къышалхуам лэжьыгъэр кърахъэлIэжат. Щыми я анэхэм я къуэр нэхъыщЦу къышЦрагъэдзырт, ауэ ящЦэжырт щыри зы ильэсым (къуажэм зэхуэсыххуэ щыщылам) къызэралхуар, ауэ ар зи хуэдэ ильэсыр куэи къашЦэ. Щалищыр зэгурыIуаш, Iэнэм хэт яш къесми нэхъыжьыщЦэм тъысынхэу. Абы я кум гушыIэшхуэ дэлхээт. Щими фыз къызэдашэну я мурадш, ауэ къайхъулIэркын, къэшэн зым къигъуэтар яшэр, адрейхэр льыхъуэху. ЗэрымыщЦу цыхубзхэм я мацуэм хъуэхъу телеграммэ къахуокIуэ щыми, ари ябзыщЦыжыр псоми.

Рассказыр къызыбгъэдэкI щЦалэр командировкэ къиклыжауэ унэ нэшЦым щЦэст, щЦыэт, зэшыгъуэт, ерыскын лъэпкэ унэм щЦэлтэкъым. Телефоныр къещтэри и ныбжъэгъуитIым я деж мэпсалтьэ. Зым жреIэ: «Си шыпхъум хъыдджэбз дахитI и гъусэу хъэшЦапIэ къысхуэкIуаши си унэм фадэ щЦэлтэш, ауэ ерыскын лъэпкэ сиIэкъым, къакIуэ». Адрейм жреIэ ерыскын щЦыIэу, ауэ фадэ щЦэмьту. Къэшэныгу ныбжъэгъухэм псори жыджэрү къахыр, Iэнэр яузэд, бысымым хъыдджэбзхэр дакъикытиI-щыкIэ щЦэклияуэ яжреIэр. Зыкъомрэ щыса нэужь зэныбжъэгъухэм къагуроIуэр къызэрагъэпЦар, псори мэдыхъэшхыр, IэфIыгу зэбгъэдэсц. Щими бидэу унафэ ящЦыр цыхубзхэм я мацуэр къэмису фыз къашэну, армырамэ хамэхэми а мацуэм хъуэхъу телеграммэ къыхуагъэкIуэнкIэ шынагъуэш⁸⁰. Мы тхыгъэ цыхуум итиш нобэрэй зэманым цыхухэм яфIэмьгъэшЦэгъуеных Iуэхухэм, темэхэм теухуа рассказ гуэрхэри: «Алыхыр къеуаш» (диным, нэшЦым), «Сумкэшхуэ» (сондэджэрхэм), ауэ нэхъыбэр ди зэманым зи пыщЦэр мыкIуэда

сюжетхэрц. «Ещхыижкъым» жыхуи^Іэм тхакIуэм ауан ешЦыр пьесэ зытха драматург щалэ гуэрым итхар «чэнджэш» Йущхэм зэрызэлгэхъам. Режиссерым пьесэр игу ирихъаш, ауэ зэриух сценэр зэхъуэкЫн хуейуэ къигъэуващ (фыгуэ зэрыльгэхъэр пьесэм и кІэм деж гуузу зэфIо^Куэдэйж), режиссер нэхъышхэм зэрыргэхъуэкIаш пьесэм и пэшЦэдзэр, директорым пцыкIэ къришэкIаш Иэджэрэ, нэгъуэшI гуэрым дагъуэ зыбжанэ къыхуицIаш текстым. Унафэ зыщIхэм ящыщ гуэрыжым щалэм и пьесэр псоми ягу ирихъауэ икИ ягъэувыну щыжи^Іэм гуфIаш, ауэ... нэгъуэшI гуэрым драматург щалэр хигъэзэрыхъауэ къышЦэкIыжащ. Псоми я чэнджэшкIэ пьесэр зерагъэзэхуэжри, япэу къеджа, тезигъэгушхуам и деж къигъэзэжащ. Абы къыхуэшЦэжакъым пьесэр, апхуэдизу зэхъуэкIати. Авторыр зыми хуэмеиж ящIат⁸¹.

И ухуэкIэкIэ хъэлэмэтщ «Ари езы Жансурэтт» рассказыр. Жансурэтым и къуэ закъуэ Мэчрэйил фыз къешэр. Ар хъэбли, къуажи, псоми ягу ирихъат, щыгуфIыкIат, зы цыху закъуэ къинэмьшI... Ар езы Жансурэтт. Нысэр цыху хъарзынэт, псори щыгуфIыкIырт зы закъуэр мыхъум... Ар езы Жансурэтт. Жанусрэт и къуэм ириуэкIыу щидзащ нысэр мыхъуну, иужь икIакъым сабий зыгъуэтар ирагъэкIыжыху. Щалэм нэгъуэшI къригъэшащ и къуэм къишам зы закъуэт игу ири-мыхъыр... ар езы Жанусрэтт. ЕтIуанэ нысэм Мэчрэйил къи-хуигъэуващ: «Е щхъэхуэу допсзу, е сокIыж». Щалэр и анэм хокIри нысащЦэм я унагъуэм пэмыхъяэу мэлэпхъуэ. Ар псоми ягу ирихъакъым зы закъуэм мыхъумэ – ар езы нысащЦэрт. КъетхэкI щагъуэ хэмьту апхуэдэу цыху зэхуштыкIэр гла-голыр щебэкI пасальзуха кIещкIэ къегъэлтагъуэр персонаж-хэм я психологиер, я гупсысэкIэр.

Зи гугъу тща рассказхэми, 1997 гъэм къыдэкIа тхыльтым итхэми⁸², журналым къытхехуа «Дауз ущыт?», «Щхъэгъусэ жыгьеий» жыхуи^Іхэмии⁸³ къыхощыр персонажхэм я тептъэр, я псэльзекIэр гъэшЦэгъуэну Журт Биберд зэриухуар. Образ къигъэшIхэр гъашЦэм узыхуээ цыхухэм ешхыщ. «Дауз ущыт?» жыхуи^Іэ рассказым хэт ХъэтIохъущыкIуэм хуэдэ машЦэкъым сый хуэдэ зэманими. Рассказыр къэзыIуэтэжым а ХъэтIохъущыкIуэр зэээмьизэ ильгэхъу къудейт, щыблэкIкIэ укIытэрти сэлам ирихырт. Зэгуэрым ар блэкIыу йоупшIыр: «Дауз ущыт?» – жери. ХъэтIохъущыкIуэр зэшэр арагъэнти,

къоувыІэри унафэшл къыхуагъэкIуар иубу щледэр. ЛэжьапIэм кIуэ лIыр мэгувавэр, къыбгъэдэкIыжыфкъым, зэрытIысхъену автобусхэр блигъэкIын хуей мэхъур. ХъэтIохъущыкъуэм ирекъутэкI, мыдрейм пасаль э зытIуц мыхъум дигъэувэфыркъым. ГушыIэшхуэ хэльу тхакIуэм къеIуатэр а тIум я диалогыр. Шыр ерагьыу къыIэшIокIри лэжьапIэ кIуэн ипIэкIэ... поликлиникэм макIуэр.

Сюжет хъэлэмэт и лъабжъещ «Щхъэгъусэ жьеий» жыхуиIэ Биберд и рассказми. Ислтам жэуэ зы щалэжь лэжьакIуэшхуэ и унагъуэ Iуэхур хъуртэкъым. Фызищ иригъэкIыжауэ ар зы зэман Джылахъстэнейм и ныбжъэгъу Исмел деж макIуэр хъэшIапIэ. И ныбжъэгъур щыIэтэкъым, ауэ и фызым къигъэхъещащ хабзэм тету. Ар Ислтам игу ирихъаш. Исмелри къэсыжри нэхъыфIыжу къагъэхъещащ. Къежъэжын щыхъум Ислтам и ныбжъэгъум хуэтхъэусыхащ и унагъуэ Iуэхур зэрымыхъумкIэ икИи ельзIуаш адрейм и фызыр игу ирихъаши къритыну. Исмел арэзы хъуаш, ауэ мыдрейм иригъэкIыжа фызищыр хуишэну къыхуигъэуващ. Ислтам гуфIэ къакIуэри иришэжъаш. Тэрч шыплIэм дэсу зырызу зэприхт фызищри, япэм еупшIащ: «Уи лIым щхъэ укъригъэкIыжат?» Жэуап къитащ: «ЩасэлI сиIэти». Ар зэприхри бжъэпэм тригъэуващ, ар зэрышагъэт Iэмал ищIэти. ЕтIуанэр щIригъэкIыжар куэд ишхуу арати, ари къигъэнаш, Iэмал иЭш жери. Ещанэр щIрагъэкIыжар и жъэр Iеити, ар псым иригъэтхъэлащ: «Уэлэхьи, фыз жьеийр зэрагъясэ Iэмал иджыри цыкIум къимыгupsысыфа», – жиIэри⁸⁴.

Журт Биберд и гушыIэкIэ дахэр къышигъэльэгъуаш и комедиехэм дежи.

ГушыIэрэ ауанрэ зи творчествоэм къышызыгъэсбэпахэм яшышщ Хъэх Сэфарбий (1938 г.кь.) ТхакIуэм иуж зэманым къыдигъэкIа тхыльт «Си хъуреягъкIэ»⁸⁵ жыхуиIэм итхэр псори зэрыгхар прозэш, ауэ псори зэхуэдэш, рассказкъым, ахэр «миниатюрэ» фащэ цыкIум итш. ГушыIэ къудейкъым абы я лъабжъэр, уеблэмэ нэхъыбэр философием епхащ. Хъэх Сэфарбий иджыреи цыкхубэ IуэрыIуатэм щызекIуэ гушыIэхэр зэхуэзыхъесу, литературэ фащэм изыгъэувэхэм щышкъым. Абы и рассказхэм, миниатюрэхэм я сюжетхэр, щIэль гупсысэхэр еzym къыбгъэдокIыр, и дунейептыкIэм пышIахэш.

Басня, притча, сонет жыхуаIэхэм зы хабзэ я зэхудэү къадогууэгүүркIуэр, ахэр резюме хьисэпу, тхыгъэм «пэшIэIуантIэ иритыжу» гупсысэ нэхъышхъэкIэ яухыр. Апхуэдэ Iэмал Хъэх Сэфарбий и рассказ цыкIухэм къышегъэсэбэпыр. Къэтхыинц щапхъэ (рассказхэм фIэшыгъэцIэ яIэкъыми, щхъэж зэрэгт напэкIуэцIыр дгъэльэгъуэнцзи гугьу тицIы тхылтымкIэ). Зы рассказым (124) щыжеIэр ар Iуш дыдэ гуэрим хуомыгъэгъуэщэну делагъэ гуэр зэришIар. Цыху щыIэу къышIэкIынкъым машIэ-куэдми делагъэ гуэр зыхэмийт. ИкIэм деж мы гупсысэмкIэ еух, армырамэ... цыхур «губзыгъэ дыдэмэ, ар цыхукъым, цыхумэ - губзыгъэ дыдэкъым». Адрей рассказым (62) унафэцI гуэр цыхухэм я пашхъэм пцIы щиупсырт, мор фхуэсцIэнти, мыр фхуэсцIэнти, хуабжыу зригъэIэтырт, цыху зэгуэпхэм ягукIэ жаIэрт, пшIэнумэ щIэ, умыгуоу. ТхакIуэм и гупсысэр ехъыр мы пасаль э пэжымкIэ: «Джэдрэ пэт щыкъакъэр кIэцIа нэужьш!»

Ауан хэлтүу Хъэхым къегъэльягъуэр цыху къизэрыггуэкIхэр зээмыгэссыжхэм ящынц зы - «Шэрэздин» и щЭу. Мы щЦалэм Алыхым ахьшэ тIэкIу къышритым, чырбыш завод «Шэрэздин» къизэIуехыр, цыху гупи егъелажъэр. Заводым зеужь, докIуей, нэхь иныжу и пэр дрешей Шэрэздинми. Пэр льагэ хъуху, цыху цыкIухэр имылтагъуж мэхъур. Цыхухэр фIокIуэд, и Iуэхухэри хокIуэдэжыр. ТхакIуэм рассказыр еух гупсысэ купшIафIэкIэ: «Я нэхь льагэу Iэта щхъэр ятIэр иутэу щIым хэт льэм зэрхьэ!»

Парадокс гупсысэкIэ къышегъэльягъуэ Хъэхым и рассказ цыкIухэм, зым деж игу щIогъур лэжъэним, мыльку къэу-гъуеним зи гъашIэ псор тезигъэкIуадэр («Нэпсейр, мыльку нэхтыбэ иIэху, нэхь тхъэмьшкIэ мэхъу!» (60), адрейм щIэнэгьи, быни, уни, мылькуи зыIэригъэхъаш, ауэ «жыгым пхъэшхъэмьшхъэ нэхтыбэ пытыху, щIэгъэкIуэн нэхь хуэ-ныкьюещ» (68), адрей фIы зыхуашIэхэр Iеийуэ къышIокIыжыр - «Цыхур Iеий зыхузоцI... фIы яхуэсцIэурэ!» (83).

ГъэшIэгъуэнц тхакIуэм гушыIэмрэ губжымрэ яхужиIэр, а тIур зэтеплэх хъуркъым, хъэмрэ джэдумрэ хуэдэу, ауэ зыр зым дунейм хутехужынукъым (132). Ауан хэлтүу Хъэх Сэфарбий къегъэльягъуэр ди нобэрэй щIэнэгъэм и ныкъусаныгъэхэр, диссертацигъэ гуэрхэм щIэуэ зыри къизэрызIуамыхыр. Му-зэчыр доктор хъуауэ ягъэхъыбар, абы къихутащ: «Уесу къес

псор щыым къэсыркъым, атлэ и ныкъуэр унэхэм, псэуальхэм нэгъуэшхэми я щхэм къытонэ» (66).

Хъэх Сэфарбий адыгэбзэм и щытыкъэм, абы и къэкъуэнум тегузэвыххэм яцьщц, абы щытопсэльхыр и публицистикъэм. А темэр къыхоцыр зи гугъу тцы тхыльтым ит рассказ зыбжанэм: «Рейхстагым адыгэбзэ тетцц» (ауэ ди уэрамхэм теткъым, н. 128), троллейбусым итъисхъя адыгэ щалэгъуалэ гупым адыгэбзэ яццэкъым – «Ди лъэпкъым къыхэкъами, Алыхым абыхэм яурильхъатэкъым ди бзэр... яхуэфащэтэкъым» (н. 172), суд щащцэм щцэс псори адыгэш, урысыбзэ зымыщцээр зи хъэкум яццэ фызыжъ закъуэрщ, ауэ тэрмэш къагъуэтри, гурыуахэш... «Къэзыльхуа анэжым тэрмэшкъэ» (н. 179), адыгэ тхакъуэ Теунэ Хъэчим ильэс 80 зэрырикъуар адыгэбзэкъэ ирагъэкъуэлакъым, щцэсхэр адыгэми, Хъэх Сэфарбий гу лъетэр – «Адыгэбзэр къальщахъэм дахуаш... адыгэбзэкъэ упсалти хъунущ» жыхуалами арэзы къищцыркъым – «Уи бзэкъэ упсэлтээн щхъэкъэ хуитынгъэ ущцэлтэйун хуей» (н. 181). Адыгэбзэр Іумпэм зыщц гуэр тхакъуэм ауан ешцыр зыри зыхужимылэ диалог цыкъукилэ:

- Дауэ фышыт?
- Спасибо, хорошо.
- Фи адэм дыхуейт...
- Перезвоните!⁸⁶

Философиери гушылэри щызэхэлхъаш Сэфэрбий и нэгъуэшцдиалог, еzym зыхужицжыр къызэгъэлтагъуэм:

- Сэ сыллэмэ, си кхъашхъэм син папщцэу уппцэ нагъышэ тебгъэувэныр нэхъ тэмэму къышцэклинуущ...
- Но, щхъэ сыла жыхуэлэ?
- Хъэуэ. Щхъэ сыпсэуа?⁸⁷

Гушылэ щцэлтэш нэгъуэшцдиалог рассказ цыкъум къышцылутами, цыхухэр персонаж зи гугъу ишцым къыхуопсалтэр, и нэр зэвти, и пллэ йушти, и нэклур дахэкъыми... жари, ар еzym и лажъэ хуэдэу. Икъэм деж жэуап иретыр: «Зэшцэфкъуэ фи жъэр – сыкъэзыгъэшцам нэхъэрэ фэ фынэхъ Иэзэкъым, мы дунайр сэ схуэдэ хуэмэямэ сыкъыгригъэхъянтэкъым!»⁸⁸

Сюжет цыкъу дыдэм Хъэхым гупсысэ узэмыхъа къыхих хабзэш. Апхуэдэш рассказ «Зы бзуужь цыкъу» жыхуицж. Бзу цыкъур шэд ятцэм хэхуауз къыхэкъыжыфыртэкъым, клаццэт. Ар джэдум блэклрэ пэт зэхихаш, къыхильэфри иш-

хаш. Тхак्यуэм мы Йүэхум дерситл къыхэхын хуейту э къегъэув: «ЯтIэм ухэльбу ушцIЭкIЭкIэн щыЭкъым. Уи мыйгутъэ ятIэм ухэхуамэ, абы укъыхэзыхыж псоми уифI зэрахуэу»⁸⁹.

Адыгэ литературэм гъунэжу хэтц зи къешгъуэ блэзыгъяла щЦалэжъхэм я образыр. Хъэх Сэфарбий и гушыIЭхэм ушрохъэлIэ апхуэдэ зым. Апхуэдэ зы щЦалэжь автобусым итиш. Пэмыжъяжъеу щысщ хъыдгэбз щЦалэ дыдэ дахэкIей. ЩЦалэжъым и нэр «ІэцЦЭкIауэ» йоптль тхъэIуудым, адрейми гу къыльтетэри, емыкIу къихыну къышохъури къышольэтыр адыгагъэ зрихъену. Нэхъяжъыр игъэтIысыну: «КъакIуэ, мыйдежым тыс»... ЩЦалэм и жэуаптым щагыыбзэ хэлтыш «Щыс, щыс тхъэм щхъэкIэ, укъэмыйтэдж... Аратэкъым сэ уэ синищЦоптлыр»⁹⁰.

ГушыIЭхэмрэ ауанымрэ теухуа тхыль щхъэхуэ къыдагъякIахэш **Мысачэ Петр** (1930–1988, «Гъуэгуанэ» – 1965), **Мэзыхъэ Борис** (1940 г.к., «Жэц закъуэрэ гъашЦэ псомрэ – 2003), **Жылауэ Нурбий** (1931–2004, «сатыр пласкIуэхэр» – 1965, «Дизкъуажэ» – 1976, «Дизкъуажэ къуажэхэр къекIухь – 1983, «Дизкъуажэрэ Хъуэжэрэ» – 2001), **Джэтокъуэ Юрэ** («Аркъэн» – 2001), **Кумыш Абдул** («НэхъыфIыжкIэ дызэхуэз» – 1997), нэгъуэшIхэми.

ГушыIЭхэмрэ ауанхэмрэ хуэхэхауэ тхыль щхъэхуэ къыдамыгъякIами я рассказхэр газетхэм, «Іуашхъемахуэ» журналым мыйзэ-мыйгIэу къытградзэ иужьрэй лъэхъэнэм тхакIуэ зыбжанэм: Елгъэр Кашиф (и тхыгъэхэм ящыщ зыбжанэм къышгэгъесбээп «Щакъуэ Мыхъэмэт» псевдонимыр), Нало Заур, КIуантIэ Іэзид, Лыгъур Чэрим, Іещыжь Борис сымэ.

Нало Заур (1928–2012) – щIэнныгъэлIщ, усакIуэц тхакIуэц, абы и рассказхэр, новеллэхэр бзэ шэрыуэкIэ тхахэш, сюжет хъэлэмэткIэ узэдахэш. ГушыIэ рассказхэр щхъэхуэу къатштэмэ, ахэр къанэ имыIэу ІуэрыIуатэм къүэпскIэ пышЦаш, ахэр нэхъыбэу къызыгъирдзар «Іуашхъемахуэ» журналырщ. Ильэс куэд щЦауэ журналым «Хъуэжэ и күэбжэ» жэуэ рубрикэ иIэц ауанымрэ гушыIЭхэмрэ хуэхэхауэ. Мис абы къытехуахэц Налом и рассказхэу: «Ныр Мыйзэ и хъыбаритI»⁹¹ (Ныр Мыйзэ Хэку Зауэшхуэм теухуауэ ягъахъэхэр гъэбэгъуауэ жызыIэж, «кIэрэзгъасхъэ» персонажу хэтц тхакIуэм и рассказ зыбжанэм), «Ныр Мыйзэ и хъыбариш»⁹² «БетПрожь Хъэмел и хъыбаришI»⁹³, «Нэвагъуэ»⁹⁴, «ХъээрэИил и хъыбаришI»⁹⁵.

Цыху къызэрыгуэкІхэм яку къыдыхъэ гушыІэ Іүэхугъуэхэм теухуаш **КиуантІэ** Иэзид (1930–2008) и гушыІэ рассказ зыбжанэ: «Баз»⁹⁶, «Модэр дэни щынэсүм деж»⁹⁷. «Баз» жыхуїэм щыхъэлтет Щыхъымрэ хъарбыз хадэм и хъумакІуэ Темыррэ баз щызэпихъам и гугуу щещІыр тхакІуэм. Щыхъым гушыІэрейт, хъуэрыбзэ Іуритт, хъыбар гъэцІэгъуэнхэр къыдекІуэлЫрт. Темыр щыху ткИйт. Щыхъым зы махуэ гуэрым, хъарбызым и фыгъуэ зэманду Темыр деж макІуэ губгъуэм зы къэпи иыгъыу. Абы зы хъарбыз нэхъ къримытынуи и щхъэ къихъэхакъым (езыри имыгчэзуу хуэхъэжэт, фыгуэ зэхушытхэт лИтири). Темыр гуапэу къыуошІэр, зы хъарбыз зэдашхыр, ауэ зы хъарбыз фІекІа къызэрыримытынур зэуэ къыжреІэр. Щыхъым ар и жагъуэ мэхъур, ауэ баз пихъэну къегъэувыр: «Апхуэдэмэ, уи хъарбызри уеблэмэ уи гъуэншэджри здыгъунущ», ар схузэфІэмымкІмэ ильэс псокІэ пшцІэншэуу сипхуэхъэжэнщ, Иэни пхутезгъэувэнщ, ауэ уи гъуэншэджыр къэздыгъумэ хъарбыз гульэ нысхубгъашэ». Арэзыуэ баз зэпохъэр. Мыхъэмэт къамыл баш гъумыфІ къыпеупшІ, и кумылэр кърех, фошыгъу ирекІутэри и зы кІапэр егъэбыдэ, хъумпІэцІэдж къандзэгум хельхъэри, хъумпІэцІэджыр из мэхъур. Къамылыр иыгъыу хадэм макІуэр. Жей Іувым хэт Щыхъым и гъуэншэдж лъапэм иреутІыпшхъэри, зегъэпшкІур. ХъумпІэцІэджыр едзакъэу щадзэр. Жейбашхъуэм и гъуэншэджыр щехри лъэнныкъуэкІэ Іуедз. Темыр къуагъым къыктуокІыр, гъуэншэджыр къещтэри, и ныбжъэгъур къегъэушыр. Базыр апхуэдэу къехъыр. ЕтІуанэ пшыхъэшхъэм зыгу из хъарбыз хуешэр и ныбжъэгъум, езыри къагъэхъэшІэр, а хъыбарыр къуажэм хоІуэр, колхоз унафэшІми «уз къретыр» Темыр нэпсеигъэм текІуэдам.

Къэралым щекІуэкІ мыльку зэбгырыхъуэкІэм теухуаш **Мыгъур Чэrim** и рассказ «Чубайс къигъепшІа Угъурлыжыр»⁹⁸, адрес рассказри («Здравья желаю, товарищ»)⁹⁹ зытеухуар ГАИ-м и лэжъакІуэ мыхъумышІэрщ (къагъэувылауэ «ахъшэ къызыгтраудыну хэтыр депутату къышокІыр, корей къафІэшІари адыгэбзэ къабзэкІэ къошхыдэр. Я щэхухэр нахуэ мэхъур).

Елгъэр Кашиф нэхъ гуашІафІэ адыгэ тхакІуэхэм ящышщ, журналист Иээшщ. ГушыІэрэ ауанрэ щытепшэу Кашиф иужьрей ильэсхэм итхааш рассказ зыбжанэ «Ахъшэ дохутыр», «ХъэшІэшхуэм дызэригъэтхъэпар», «Хъуэхъуу къыхъ»,

нэгъуэцхэри. Гъэшцэгъуэнц «Ахьшэ дохутырим»¹⁰⁰ (мы рассказыр Елгъэр Кашиф кытгридащ «Щакьюэ Мыхъэмэт» псевдонимкIэ) и сюжетыр. Йуэхур щекIуэкIыр ди бэзэрырщ. Исуф (аращ хъыбарыр зыгээтэжыр) и къуажэгъу, и цыыхугэ гуэрым ахьшэ куэд щыихуэу Iехыр, зэман докIри щыихуэр хъуржынышхуэм ильтуу къехъыжыр конъяк лъапIэрэ кIэнфет гурыхърэ и гъусэу, ауэ хуеысэхыркым. А щалэмрэ и щхъэгъусэмрэ игъэхъэццIэн мураду Исуф бэзэрым тохъэр «ахьшэ къэп» ийгытуу, Iэнэм тельян зыгуэрхэр къиццэхуну. Бэзэрым ар хуозэр псоми я чэнджэцэгъу цыихубз «НинушшэкIэ» зэджэм. Абы къиццIэрт цыихухэм зэIэпах ахьшэхэр пэжрэ нэпцIрэ (Iэпэм щигъэкIырт, дыгъэм хуигъазэти IэдакъэжжауэкIэ ептьырт). Исуф цыихубзым дахэу догушыIэри къещIэр – ар зэрыахьшэ дохутырьр, ахьшэр узыншэрэ сымаджэрэ зэрызэхигъэкIыр. И Iэмалхэр къижриIэркым, «дохутыр щэхуу» къельтыгэри, ахьшэ къэпьр цыихубзым и пащхъэм ирегъэувэри хъуэрыбзэкIэ гурегъяуэр фIыццIашцIэ гуэри зэrimытынур. «Нинуши» къидогушыIэр: «Дохутыр ахьшэ зыфIэмыйфI щыIэ?» – жери. Цыихубз гушыIэрейм ахьшэ къомыр щепщыкIри псори узыншэу къельтыгэри зы сом мин зытет закъуэм къинэмыщIкIэ. Исуф иужьрэй мацуэ гуэрым банкым ехьри, ар пэжу къиццIокIыр, бэзэрым егъээжри IэфIыкIэ сыйт фIыццIашцIэу хуехыр «Нинушшэм», зэрыIэзэм щхъэкIэ щытхъу псальти жреIэр цыихухэм я пащхъэм деж. А мацуэм щыццIэдзауэ Исуф къещIэр – цыиху дохутырхэм, Iэшц дохутырхэм хуэдэу «ахьшэ дохутыр» зэрышыIэр.

Хъэлэмэту, Iэзагъэ хэлтүү, хъуэхъу къыхыIуэ ерыскыы Iэнэм деж щыжызыIэхэм ящыццI гуэрым и образыр къыщегъэльтагъуэ «Хъуэхъу къыхы» зыфIища Елгъэрим и рассказым. Мысхьуд хъуэхъуэн къыхым и мызакъуэу, хэт сыйфIефэн, сыйфIешхэн жиIеу къикIухырт. Цыихухэр укытэрти ягъэхъэццIэрт, яшэчырт, куэд щIауэ яужэгъуами. Нысэ къыздаша унагъуэ гуэрым хъуэхъуакIуэ къахуэкIуэри, Мысхьуд «итIысыкIри» бысымыр псальтэ фэрьщым иригъэукIаш. Зэман дэкIри абы къытгригъэзауэ щильтагъум, фыз къэзышаш щалэр хылтагъ хуекIуаш: ар нэшхъеийуэ пщIантIэм дэуващ. Нысэм щхъэкIэ хъуэхъуэн зи мурадым жриIаш нысэр зэрикIыжар. Абдежми Мысхьуд хэкIыпIэ къигъуэтащ: «Уэлэхыи, абы сизэреплтыу цыиху

зэрымыхъунур си псэм ишЦатэм. А бзаджэнаджэр фхэкIыжу унэм исхэм фи лъакъуэм банэр зэрыхэхужам щхъэкIэ зы хъуэхъу псальэжызыгауэ...» щалэм иадэми къышЦэупцIащ. Абы къигурыгащ нысэ къышаша къудейм апхуэдиз хъуэхъу щыжиIакIэ, «я лъакъуэм банэ зэрыхэхужам» абы къихъуэхъу-num ущГэмыупцIэ»¹⁰¹.

Ауанымрэ гушыIэмрэ теухуа прозэм увышIэ щхъэхуэ щеу-быдыр **ИутIыж Борис** и «Гуашэпэж»¹⁰² зыфIища произведение гъэшЦэгъуэн дыдэр. Мыбы и жанрыр повестым ешхьщ, комедиими трагедиими уезыгъэгупсыс Йыхъэу зэхэтщ. ГушыIэр ебэкIыу къышЦэкIынци, мы дызытепсэлтыххэм яхету анализ щын хуейуэ къидолтыгтэр. ЗанщIэу жытIэнци, и композицэ зэхэгъэувэкIэкIи мыбы хуэдэ ди литературэм иIакъым. Йэху екIуэкIхэр къэзыгаутэр сымаджэцым щIэль авторырц. Абы и псальэгъур ... «Гуашэпэж» зыфIища псэхэхырц. А түм я кум щекIуэкI псальэмакъыр Йыхъэ-Йыхъэурэ, темэ зыбжанэнкIэ гуэшауэ кIуэцIрокI повестым (апхуэдэ жанрыр нэхъ хуэкIуэу къышЦэкIынци, пыухыгауэ зыгуэрым къитеувыIэну езы ИутIыжыр темыгушхуами).

Псэхэхыр Хъэршым къокIри сымаджэм деж къокIуэ, и Иэр къыхуещI, къоджэ, къоупцI къицыхурэ къимыщIыхурэ. Сымаджэм жэуап ирет: «Къеблагъэ! «Си цIэр пшЦэрэ?» – жыпIа? ПфIэзыщар сэра хуэдэ, соцIэ, уэлэхьи. Ауэ. «ды-дыд!» сэ апхуэдизкIэ сыцомэхъашэ а уэ къыпфIаща цIэми, цIэфIэш джанэ къыспумыубыдьинумэ, сеуэнурэ нэгъуэщI цIэ пфIэсцынугт. ПфIэсцынури? Гуашэпэж! КыфIыгъэм дыхэ-зышэж Гуашэпэж...» И пэ дыдэм щегъэжьяуэ тхакIуэм мы сюжет гуузым зргъэужь гушыIэ хъэлэмэт щIэльту.

Псом япэу сымаджэм Гуашэпэж и тепльэр къышцеIаутэ «Пу-пу-пу» зыфIища Йыхъэ щыкIум. Абы егъэшЦагъуэ цIыхухэм а Гуашэпэж ажалыфэ щIраптывр. Ар «куэпч нэшЦэпкIэм» ирегъэшхь: «Фыккысхуептывт, кхъа, мыбы: и нэхэр нэпIытIщ, и Йупэхэр фопIытIщ, теппIытIэмэ, мэгуэ-мэгуэ, фомрэ шэм-рэ къышЦэмыувэну зы IэпапIэ иIэктым: пу-пу-пу!!!». Сымаджэм (абы Гуашэпэж къыфIищац «Хъэжмухъэмэд») «дуней нэшЦыим» щигъэшЦар, щилэжъар «инвентаризацэ» хуешI хъэшЦэ къэкIуам. Ар къышЦедзэ «Си хъэрисхъуэрисхэр» ЙыхъэмкIэ. КъыкIэлтывкIуэ Йыхъэм, «Хъэл мыгъуэ» зыфIищам, ИутIыжым гушыIэшхуэ щIэльту и гугуу щещI тхакIуэ IэшЦагъэр

«хъэл мыгъуэ» зэрыхуэхъуам. А Іәш҃лагъэм фэ щлагъуэ зэрырамыштыжым, фейдэ кызэрсымыкыым...

Авторыр Гуашэпэж гуроуэ «дуней пэжым» ишэжын итэкІэ хүиүэтэнухэм мылашІэу къедэгуэну, ахэр иухыху е иужэгъуху къежъену. Хъыбархэр «Бисмилахы» жеїри къргъажъэ, ауэ йоупши: парт щыІэ а дуней пэжым? Егъэш҃лагъуэ хъэдрыхэ парт зэрышмыІэр...¹⁰³

Дуней нэпциым щыІа, щыІэну партхэм я хъыбар хъэлэмэтхэр Псэхэхым хуиүэтэн итэ къихуэу, езы Хъэжмухъэмэд (аращ авторым Псэхэхыр кызэрэдэжэр) еzym теухуа, къышалхуа, илэжъя, хэкум хуишІаҳэм гушыІэ хэлтүу хутопсэлтихъыр. И лъэпкыым хуишІэну хузэфІэкдар бын зыбжанэ зэригъуэтарш, ари фэмашІэкьым, «а Йүэхур бдэзыыгъыну зы фыз закъуэ фІэкІа уимыІэрэ лэжъапшиэм я нэхъ гъурым утесмэ».

ГъэшІэгъуэнц пасэм щыІа парт закъуэм теухуа хъыбархэу «Къулыкъу дэвай», «Щалэ сабыр», «ЕпциыжакІуэ», «Чэми-сар», «АдэшІэхъуэж», «Лы зэраукІ щэху», «Жэш собранэхэр», «Партым и хъэтыркІэ» зыфІищахэр. Зы зэман щыІаш Коммунист Партийн ухыхъэныр тугтуу хъуауэ, а лъэхъэнэм Хъэжумар гуэр къуажэм дэст, «Тыгурывэ», «хъэрэмыйж» хужаІэу. Йутыжым абы и образыр къышегъэлтагъуэр япрай хъыбарым. Хъэжумар яхуэлажъэтэкьым, уэгъуи чыхуи хэзагъэртэкьым, уеблэмэ ади тхыдэм ІейкІэ къыхэнэ бригадир залымхэри къыпэлтэцьыртэкьым. «Сэбэпыншэ дыдэу» унэм дэсауз хужышІэ хъунутэкьым Хъэжумар, абы «и хъэрэчэт лъэпкъ хэмийтүү фыз Іэхульэху цыкІу къыхуашааш, сабий зыщыпл шашІантІэм къыдигъеуващ: пэшхыныхъурэ нэхъурей зашІэу Іэ плащ-лъэ плащэхэрэ натІэшІэпль хъужахэу, куэаракъэ, псори Хъэжумар пыдзахуэт»¹⁰⁴.

Зы махуэ гуэрүүм Хъэжумар хъэмфІанэ къиштэри губгъуэм дэклаш шашІакІуэ. Псоми ягъэшІэгъуащ, бригадирми зыхуей дыдэ хъэсэр къыхихыну хуит къишиаш, ауэ еzym къиштар нэхъ шашІэгъуей дыдэ гъуэгубгъу псоми зызыщадзейрш. КъэувыІэ имыІэу шашІэт, туршахъуэ хуашырт мыкъабзэу Йүэхур илэжъыу, ауэ къапшыгати, и хъэсэхэр къабзэт. Хъэжумар и лэжъэкІэр ягъэвуэ хуежъащ, радиори газетхэри тепсэлтихъырт, Генеральнэм хужаІэмрэ Хъэжумар и щигхъухэмрэ зэхээрыхъат. Гу къыльтатэри, Хъэжумар КПСС, псори зыщІэхъуэпсым, хагъэхъэр, ауэ... махуитхукІэ лэжъапІэ дэклыжкьым, унэм

Щэснэгийн зэрэгсальэр ихьуэжаа, галстук дэлтүү щэснэг, физын щепсальэр урысынбээ гуэрхэри кыхохуэр. Апхуэдизкээ прессэм Хээжумар и щигихъур яэтэши, колхоз тхэмадэри, бригадирри, парткомри мэшүнэр звено пашэ ящам кыншлэгчийн эзы Хээжумар маклуэр колхоз тхэмадэм дэж, парткомри кыргэгъаджри, гуашлэу йопсальэр: ахэр зыхуейм хуейкээ Хээжумар, аракъэ партым щыхыхъар? Къулыкъу кызызэфт, жи. Апхуэдэу зы къулыкъу гуэр кыхуагъуэтэш, адэкиэ драгъэгчийн эзлэхэд партым яхухэмыхъа гуэрым и хыбар хэлэмээт Гуашлэгж хуицуйтэну.

Гуашлэгж гъэшлэгчийн кыншлэгчийн имышлэ «дуней нэпцэлийн» щекийүэкээ Иүэхухэр. Абы кыхэккээ Хээжмухъэмэд кьеэгъэгүгчээр кыншлэгчийн эзлэхэд партым яхухэмыхъа гуэрым и хыбар хэлэмээт Гуашлэгж хуицуйтэну.

Кыншлэгчийн хыбарыр («Шалэ сабыр», «Сабыршлэгчийн», «Жагъуэгъугчийн») теухуаш партым гуашлэгчийн щекийүэкээ Иүэхухэр. Абы кыхэккээ Хээжмухъэмэд кьеэгъэгүгчээр кыншлэгчийн эзлэхэд партым яхухэмыхъа гуэрым и хыбар хэлэмээт Гуашлэгж хуицуйтэну. Къулыкъу щилжэхэмээр интеллигентээр куэдэйүэ щыхъуат партым. Къуажэм я председатель, «тхээ пэлтыгчийн» къальтыг Выпшэ Мухъэжид (Лутыжым хабзэ хуэхъуаш и персонажхэм зыгуэр кызызэрийн цээ, унэцэ яфчишу. «Выпшэ» пасльэм мыбы и хээл кьеэгъэльгчийн) мурад ешчыр и шофер Аулэдин хуэупсэу партым хигжэхъяну. Выпшэ колхозыр ишхырт, абы и «шхальэм» кыншлэгчийн хэпсэүкырт и шофер дзыхь зыхицэри. Шофер угзурлын кыхицэри Иүэхугчийн пэкийн хисэпу (зыри темыгчадэу) Аулэдин партымкээ игээгчийн жрээ, ауэ Аулэдин мэгувавэ: «Дауэ уэ узыхэт партым сыхыхъэн?» Жэуапыр хээзчирт: «А партым Ленин хэтш». Аулэдин нэхъри мэгувавэр... Псомкээ Аулэдирэ Мухъэжидрэ зэгуройн эр, председателыр Иүэхур зэфчээзэгчийнхэмээн йопсальэр.

Хъарзынэу ежья Иүэхү дахэр кызызэпоудыр. Председателым и физ дахэшхүэ Тосэ (абы ишлэгч и щигихъусэм кызызэрийнхыр) Аулэдин «нэ кърещри» а түм я Иүэхур «жижье зэрынэсар» Мухъэжид къецийнэри, и маршынэм кърехужри зы маршынэ чэтэншхээ къутэрэй гуэрым къонэр, хъер лъэпкни илтгэгчийн. Мухъэжид къехъулар хэдийншлэгчийн ишлэгчийн, эзы Аулэдин партым лъакъуэ лъэнэхъуэйкээ гъэйчийн хагъэхъяат – ар кандидат хууат. Партийн пышла Иүэхухэм

къикIует хэлтээкъыми, ар парторгым иреджэр партым хагъэхьэну, ауэ Аулэдин идэркъым.

Аулэдин яхухыхъэн идэркъым. ЙутЫыж Борис гушыIешхуэ хэлтуу къретхэкI колхозри, районри, партлэжъакIуэхэри зэргүгжеяхэр, ахэр щошынэр Аулэдин партым яхухэмыхъэмэ «ищхээ дыдэм» къыхужаIенум. Аулэдин и Йыхылхэр ирагъэльзур. МылишЭкIэ къашэр, ягъэшынэр, парт собранэм «епцЫыжакIуэ» къыфIашыр, ауэ яхуикIуеткъым. Паргбоссыр къользур: «Хъэтыр гуэр уиIэмэ, шIалэ, республикэм дыхуумыгъяIуэу, уэри уи бынхэми игъашЭкIэ бжыгъэу фтэлтын Iей зытумыгъяIукуу, мы ди партым къыхыхъэ, ухушIезгъэгъуэжынкъым»¹⁰⁵. Аулэдин а псальхэм щабэ къещыр, арэзы теххууну жэIэр, ауэ езыр зыхуей гуэрхэр щыIэщи, ахэр яжреIэр, зэуэ къынагъэса колхоз тхъэмадэр, парторгыр зопсальэ, боссыр щысу. Абы ушцIэ ярет: «Партым хэтыр къэралым едыгъэу хъуну?» Щыри я фэм ипцIэнтIыхъат, ахэм ящIар ящЭжырт, ауэ партым хэтыр дыгъуэу зэрьмыхъунур зыжъэу жаIаш. Аулэдин «колхоз дыщэм емыдьгъуэмэ, и быниблыр зэrimышыфынур, абы зэрдигъуэр, дяпэки зэрдигъуэнур» щхъэихауэ ягуригъяIуаш. Апхуэдэу щыщыткIэ, «партым и напэ къабзэр» имыгъэуфIеймэ нэхтыиIщ. Армырамэ, унафэцIицым я Iэ шIэдзауэ «спрафкIэ» къратын хуейщ мэр иту: «Нобэ, 1962 гъэм, июлым и 5-м щыщIэдзауэ Лъэкъышцокъуэ Аулэдин хуит дошI иту къыптыгъэдэхункIэ колохозым едыгъуэнуи ди Компарт дыщэми хэтынни»¹⁰⁶. Иужьрей псальхэм къигъэгубжья унафэцIицыр гуэуаш: «ЩЭ-ЭЭ-ЭК!» Мис апхуэдэу Аулэдин КПСС-ми хэнааш. Махуэ псом лэжья нэужь укIытапэурэ колхозым къыфIадыгъу тIэкIухэмкIэ и быниблыр къэралым хуипIаш «лэжъакIуэ икИ дыгъуакIуэ псэемыблэж Лъэкъышцокъуэ Аулэдин».

ЙутЫыжым къигъэлтаягъуэ Iуэхухэри ахэр къызэригъэлтаягъуэ Иэмалхэри (эпитетхэр, зэгъэпщэнгъэхэр, егъэлеиниыгъэхэр, стиль хэIэтыкIахэр) хуэунэтIаш гушыIэмрэ ауанымрэ гъэбэгъуэным. ГуашЭпж авторым (Iуэху къекIуэкIхэр къызыбыгъэдэкI персонажым) хуIуатэ хъыбар къэскIэ рассказ щхъэхуэу къэплытэ хъунущ, абыхэм щхъэж къэс я сюжет хъэлэмэт яЭжщ, персонаж гукъинэжи хэтщ. Апхуэдэц къыкIэлтыхъкIуэ хъыбар «Чэмисар» жыхуIэр, ауэ мэр фрагмент цыкIу зыбжанэуи зэхэгъэуващ. Мыхэр партым и темэм пызыщЭш.

Къуажэклэм щыпсэут «Чэмисар» зыфлаща лы гуэр, ар псоми щэхуу ябырт (Комиссархэр нахуу ауан шыным э ущагъэтлыс зэман щылаш). Абы и тепльэр тхаклуэм мыпхуэдэу ди пашхээ къргэувэр: «...и нэшхыр зэхэукла зэпыту, дамэтель ятельрэ мундирхэр яшыкъузауэ къэзыкхуу чэмисархэм ешхуу, машэу зигъэдамэдурэ тэклуи зигъэльбээ къуэххуу къикхуырт». И льым хэту къышлэклийнти, нэхьышхээ хуэзакъэ, – «сархъэш» жэуэ и бгыр къызэфлэцлэрт, цыхуу къызэрыгуэклхэм щахэтклэ, – захуигъэкът. Зэрышлыкхурэ Комиссар щлэххуэпсырт партым хэтыну. Дунейм щеклуэкл насып йэджэми хэнт ар коммунистхэм, къулыкъуущлэхэм къаклэльижиххурэ. Комиссар гу къыльтатэри партым хагъэхъэну хуожъэр, ауэ йуэхум щытепсэлтыхым зыгуэрым къышлэгъэццыр абы и адэм и цлэр «Пицьгъэунэу» зэрыштыгар. Апхуэдэ адэцлэ уйлэу компартым ухагъэхъэнт? Партым куэдэрэ хэта Хъэжмудар къыхелхъэр Чэмисар и адэм цлэ лейтэ ила «Мэлышхээдьгъу» жэуэ пагъэувэну, ауэ ар парторгым иту ирихъыркъым. Иклэм-иклэжым «Пицьгъэунэр» зэрахъуэкл «Пицьгъэунэхъуклэ». И адэцлэр зэрахъуэкл къудейуэ, аргуэру «Лы зэрауки щэхур къыкъуоклыр Комиссарым. «Хъэжжо-къуэ Берд зэрилхъум щхъэклэ псори зыфлэллэйхэти Хъэтлийнэту Хъэмшигхуупшхээ хъужым» утыкум кърельхъэр Комиссарым ядэм Котляревскэ вокзалым деж бэджэнду харчевнэ зэрийгъяар, щхъэлышхуэ зэрийар, тыкуэнышхуэ зэригъэлэжъяар. Кулакым и къуэт Чэмисар.

Чэмисар «зыгъэлтээрэпа», имышыхуж и адэр шыныхъэшлэклэ ильгэгъуу щледзэр. Пицьхъэплэклэ «жэш собранэ ешлри», ар утыкум кърешэр, гуашлэу йопсалтэр, егъэкъуаншэр «Пицьгъэунэ» цлэр зэрыфлащам щхъэклэ (Адэм зыри къеупшлэгъэлэхэдээ щлэхэр). Адэм зыри къеупшлэгъэлэхэдээ щлэхэр.

Зэ щхъэклэ партым хыхъенир къемыххуллами, Чэмисар хэклыплэ мэлыххуэр. Районым и унафэшлыр Хъэбатыр Матутэвич (ар езыгъэгъэувар и щыкъу адэ Хъэжжоасымдотэ псоми я «дирижерт»). Абы йыхыгъэкли благъагъэкли бгъэдыхъэклэ къыхуэгъуэтыртэгъэлэ. Йутыж Борис гушылэ ин хэлтуу адэклэ къегъэлтагъуэр адигэм я йуэхузехъэклэм зэранышхуэ къыхуэзых «зэйхылы-зэблагъэм» мыхъэнэшхуэ зэрыхуашлым и щапхъэу Чэмисар и образыр. Хъэжжоасымдотэ Бэракъзехъэ къуажэм къышмынэу район псом сэбэп

къызыптыкI къулык'узехъэхэр зэрипхат благьагъэкIэ. Абы Йыхълыуи Иэулэдуи ийэ хыдджэбзхэри пхъужжыхэри зэбграшат, аүэ зы закъуэ къэнат шхужжыгуэу, и ныбжь фIэклайэ, «шыгуан фIыцЭр и щыфэу» – ар Барбаринэт. НэгъуещI лъепк' щимыгъуэтым, еzym нэхърэ нэхъыжь, лъагъуныгъэ щыгъетауэ, лъагъугъуей цыхубзыр къешэр, икИи и Йуэхухэр нэхъыфI мэхъур: и дзапэфIанитI хаудауэ щытахэм и пIЭкIэ щык'ум дышдээ хуIаагъэувэр, счетоводу щытар бухгалтер ящI, «Волгэ» ТорысэжжыфIи ирагъэтIысхъэр. «Цэрэ щхъэрэ зиIэ» малъхъэр партым хигъэхъену иужь йохъэр Хъэжжкасымдотэ. Япэрай собранэм деж Чэмисар зэрэн къыхуэхъуа Хъэмшхк'упшхъэжжыр санаторэ кIауэ трагъахуэри, сэбра-нэ зэхуашэс Чэмисар и тельхъэхэм. Абы илэ къихуэу парт-бюром «Комиссар Пшигаунахович рекомендацэ хуватх. Собранэр зэхэтIысхъа къудейуэ аргуэру Чэмисар етIуанэ удын къитохуэ – санаторэм щыIэ я гугъэр къишIохъэри къижреIэ: «Парт собранэ лъагэм привет! ... Зэнзэньшсу къабзэ ди парт-тыйм зыкIи хуэмийфащэу трагъэхъяуэ щыта Хъэжжвакъэжжыших Хъэжбатыр Матутовичыр трагъэкIаш. Ура, товарищи!...»¹⁰⁷.

Псоми «щIагъэльэльтийр» къулык'ум трахуар. Чэмисар къомэх, мэджалэр. Цыхухэр зэбгрокIыжжыр. Чэмисар унэр зытъэсир бгъэдэтщ, псы трекIэри, зыкърегъэшIэжжыр. Парг-билет птъижжыр ишгъыу зыхуэкIуэжжыну игугъя, иджы «ахъ-шэ мыкIуэду къыIэцIэнэ» Барбаринэ игу къызэрыкIыу аргуэру мэмэх, зыкъещIэж, и щхъэр унэм нехъэсъж.

Парт зыхэмыхъэфим хуйIэ лъагъуныгъэр нэхъри зэшIопштээр. Чэмисар пшIыхъэпIЭкIэ «жэш собранэ» ири-гъэкIуэкIыу щедзэжжыр, аүэ иджы зэпсалтьэр зэрэн къыхуэхъуа ХъэтIимэтщ. Абы жреIэр, сыт мыгъуэ уэсщIа, сыт апхуэдизу сыкъишIомыльагъур? Жэуапу кърет ильагъу мыхъур Комисаркым, атIэ класс къызыхэкIарщ. ГъэшIэгъуэнщ а тIум я диалогыр:

- Кулак хуэмэбжжымэу сэ зы нальэ къысхэнакъым, си лъэхъуамбэм къыщIэдзауэ сыгуашIэрыпсэу зэфээшщ!
- УгуашIэрыпсэу зэфээшщ, а къулей дыдэ уэр нэхърэ нэхъыжжыр къэшшай?!

Губжжи гукъани хэлтуу ХъэтIимэт къыжреIэ, езыр ишатэмэ, иджы партым къыхэцIыукIыу хэтт. Чэмисар зеумысыжжыр ар игу къызэрыммыкIамкIэ.

ТхакIуэм Iэзагъ хэлтыу аргуэру сюжетыр «eIуантIэр», Чэмисар къешэр «цыхубз нэшэнэ льэпкъ» зимыIэ, куэдкIэ нэхъыж Хъэмыххкъупщхъэжж ХъэтIимэт, къышхъэшыжын зимыIэж Барбаринэ иргэгъяжри. Чэмисар и Iуэхухэр докIуей: ящI бухгалтер, итIанэ «Щалэгъуалэр зэмыгупсысыпхъэ емыгупсысынымкIэ министерствэшIэ» кызыIуахам министр къуэдзэ зыхыбл иIэти, абы ящI зы ящI, ар ишIыкIэу ди бгырыс республикэм къышыунэхуат гукIи, псэкIи, лыкIи, къупщхъэкIи партым хуэпж коммунист «унагъуэшIэ». Комисар партым хэтт, и кабинетыр хуитт, стIол щIыхушхуэм Маркс, Ленин сымэ я тхыльтхэр телт. Зы Iуэху гуэркIэ Маркс жиIам къышIеупщIэм жэуап иритырт: «Маркс и тхыльт зэхуэхъесахэм и том епщIыкIубланэр къапштэмэ 21-нэ сатырым щIышIэдзауэ 37-м нэс итиш а узышIеупщIам и жэуапыр». «ЛъакIуэкIэ къэзыкIухь» энциклопедие жыхуаIэм хуэдэт. Зэрыминистерству карикатурэ сурэту къегъэлъагъуэр тхакIуэм, Чэмисари адрейхэми ящIэртэкъым щIэлажъери ялжъри.

КъыкIэлтыкIуэ хъыбарыр IутIыжым треухуэр Горбачев щытета «зэхъуэкIыныгъэ» лъэхъэныгъэшIэм. Гуашшэпж фIэгъэшIэгъуену йодаIуэр дуней нэпщIым деж зэикI мыкьютэжыну жыхуаIа къэралыгъуэшхуэри партри зэшээспIэу зэрыльэлъэжам и хъыбарым. Цыхухэм захъуэжащ, партым, къэралым и Iужажэу щытахэм фIейр къракIыхырт я блэкIам. «ФатIимэт» хъуа ХъэтIимэт зэгуэпт, жэшIэ дыгъужым хуэдэу и дзэхэр зэригъэшхырт ахэм щхъэкIэ, ар иризэгуэпт Чэмисар фIыи Iеи къызэрыжъэдэмыхкIым. Аурэ фызыр бампIэм йолIыкIыр.

ТхакIуэм къегъэлъагъуэр Чэмисар и хъэльм зэрызихъуэжыр, ар митингхэм щодэIур, къышкырохъэр «оппортунизм» уз зэрышIалэр. Партыр пу нэлат езыхыжа Саусэлимент митинг гуэрым и партбилетыр щызэфIитхъыжат. Чэмисар абы къышуузыIакъым, ар постамент лъагэм теувэш, партбилетым теубжыгхэш, цыхIу-цыхIуу зэфIитхъщ, хыфIидзэри теубжыгхэжаш. Чехов и рассказхэм къигъэсэбэп Iэмалхэм ешху Чэмисар и щытыкIэм зихъуэжырт жылагъуэ Iуэхухэм захъуэжыху. Коммунистхэм я Iуэхум тIэкIу зыкъигъэзэжын щыхъум, авторым зеритхымкIэ, «Аргуэру укIэзызынумэ, къеблагъэ!» ИкIэм-икIэжым Чэмисар бомжхэм яхохъэжыр, зэрыжкаIэмкIэ «Делэхэм я партым» хыхъэну мурад ешIыр.

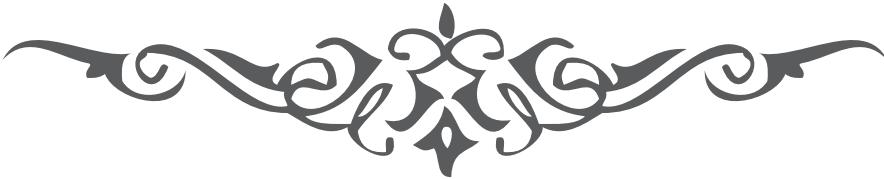
Гуашэпэжрэ Хъэжмухъэмэдрэ партым тухуа хыбархэри, «Постсовет» ныджэми и гугтуу ешЫыжри, Хъэжмухъэмэд зышцышынэ Палъэм къиносыр я уэршэрьнир. Абы и щыхъэтц Гуашэпэж пшыхъэцхъэм къизэрыкIуар (ар жэццыгым къакIуэ и хабзэт). Щыхум я дежкIэ ухыгтууэр Уэгум щатхауэ Щылъэм щагъэзащIэ трагедиещ.

Трагедием финал ишэж хабзэц. Дуней нэпцЫыр дуней пэжкIэ зырагъэхуэжыну Хъэжмухъэмэд Гуашэпэж зыхуегъазэр хуит ишЫыну лтьIу зыбжанэ жиIэну (мыбдеки авторым гушыIэхэлтүдышЦегъур Алыхым адыгэхэр егъелеяуэ куэдкIэ зэрельIур, псом хуэмыйдэу ефэ-ешхэ Иэнэм щыпэрыскIэ).

Тхъэшхуэм зэрельIум япэ итыр хъуэпсапIэу лтьэпкым хуиIэр (ахэр тхакIуэм и тхылтым хэтц) нахуапIэ хуэхъуну. ЕтIуанэу хуйт лтьэпкымрэ и тхыгтэхэмрэ я кум льагъуныгъэ нэс дильхъэну, и ИдакъэщIэкIхэр я «пкъынэлтынэхэм» нэс къахутэну.

Ещенэр и бын къянэхэм, абы къатепцЫыкIыжынухэм тухуа лтьэуущ. ИкIэ лтьIур, «гушЦагыщIэль гупыжыр» уэсят нэхъышхъэу щытц, а псальэхэри лтьэпкым, и къуажэм, къэзылтхуахэм яхуэгъэзащ, ахэр ЙутIыжым зыми химыльхъэкъуажэбгъум деж щыIэ бжьэпэ цЫыкIум мывэ трагъэувэну, абы тратхэну жила лтьIу псальэхэц: «Мы мывэр езыр-езырууэ щашэу сабэ хъужыху щыреIэ икИи ирефIакIуэ адыгэ лтьахэр! Иребагъуэ икИи зреузэшI Адыгэ лтьэпкым! Иребзэррабзэ хуиту ди адыгэбзэ дахащэр!»¹⁰⁸.

Мы уэсятыр ягъээшЦаш ютыжыр фЫыгуэ зылтагъуу дунейм къытенахэм, а Мывэр тетц Зэрэггыж ЙупцЫыу ушыхэппльэ бжьэпэм. Фэепльу къэнар абы и закъуэкъым, къенаш итха трагедие, комедие гъуэзэджэхэр, и усэ гукъинэжхэр, и новеллэхэр, и сонетхэр, и адыгэ нэпкъыжэ зиIэ ауан, гушыIэ дахэхэр.

Ешанэ Йыхъэ

АУАНЫМРЭ ГУШЫГЭМРЭ ЗИ ЛЬАБЖЬЭ КЪЭБЭРДЕЙ-ШЭРДЖЭС ДРАМАТУРГИЕР

Драматургиер литературэм и къудамиш нэхтынхэхэм ящыщ зыш. Эпосынрэ лирикэмрэ ефІэлыу мы дызытепсэлтийх гушыгэмрэ ауанымрэ хухэхауэ абы ижь-ижыиж лъандэрэ къыдогъуэгурлыкIуэр комедие жанр щхэхуэр. Литературэм и жанр псоми куэд-маашIэми гушыгэ темэр кыншагъэсбэп хабзэш, ауз комедием гушыгэмрэ ауанымрэ и лъабжьэ мэхъур, и сюжетыр зыграухуари араш.

Ди лэжыгъэм и щэдзапIэм деж литературэ куэдым яшта термин «юмор» жыхуйIэм хуэфащ адыгэ термин «гушыгэ» пэдгъэуваш, «сатирэм» хуэдгъэфэшаш «ауан» пасльэр. Ахэр я мыхъэнкIэ зэхүэдэу кышIэлынш, ауз «сатирэм» къуэпс нэхьыбэ иIэш «ауаным» нэхърэ. Сатирэм лIэшIыгъуэ куэд щлауэ зыщечујж пасэреижь литературэхуу грекхэм, урымхэм, китайхэм, индусхэм къагъэшIахэм. Уеблэмэ, сатирэм литературэм и къудамэхэм ехъе-еIэ мыхъэнэ игъуэтауэ хуэзыгъэфащи цыIэш, абы мы жанрым я хъэл-щэнхэм щыш зыгуэрхэри яубзыхуаш: басням, эпиграммэ, памфлетым, езы дыдэ комедием. Адыгэ литературэр кызырлыунэхурэ лъэхъэнэшхуэ текIакъым, абы пасэрей комедием и зэхъуэкыныгъэхэм яжь кышIихуакъым. Апхуэдэу щыгими, пасльэ зыбжанэ жыгIэнш комедием теухуауэ.

Пасэ дыдэу, «античнэ» жыхуаIэ литературэр кыншыхъуа, зыщиужья лъэхъэнэм трагедиер жанр «лъагэу» къалтыгтэрт, абы и сюжетыр Iуэхушхуэхэм, тхыдэм, политикэм мыхъэнэшхуэ зиIэхэм траухуэрт. Нэхъ иужыгIуэкIэ къэунэхуаш комедиер, политикэр ауан щашI «политикэ сатирэ» зыфIашар. Комедие жанрыр «лъахьшэу» кызырлыгүэкI Iуэхухэм теухуа-

үэ, гупсысэ ин зыщцэмыль гушылэкэ гъэнцлауэ ялтыгэрт. Мы зэштегъеуу щигта, цыху кызэрьгуэкхэм щыдыхъэшхын къалэныр зыгъэзащцэр трагедием пэжыжьэу, щцэшхуэ хуамышыгу күдрэ къекүэкац, уеблэм «классицизм» методыр тепцэу щыщыгам и дэжи трагедием къыщагъэсэбэп хъуну къагъэув псалтьэхэр «стиль лъагэу» комедием хуагъэфащэхэр нэхъ псальэ «лъахъшэу» ягуэшырт (Дигу къэдгъэкыжынц М. Ломоносов и статья «Теория трех штилей» зыфчицар).

Иджырэй «литературэццэ лъэхъэнэ» жыхуаэм, псом хуэмыдэу иужьрэй лэццыгьюитым комедием зиужьац, абы литературэм хуэфащэ щыпэ щиубыдац, жанрым фащэ игъуэтажэри зыбжанэ хъуаш; гъашцэм къыщыхъухэм тэухуа (бытовая комедия), цыху хъэл-щэнхэр зи лъабжээ (комедие характеров), фарс-комедие, водевиль н.къ. күэд.

Комедием «и адэу» къалтыгэр Аристофанц (446–385 гыгь. ди эрэм и пэкэ), абы къыщцэнац комедие 44-рэ. И зэманым демократие хъэл гуэрхэр щылэт, арат гушылэну Іэмал къезытыр. Комедием и зыужыныгъэр демократием и зыужыныгъэм епхац, ауз сыйт хуэдэ зэмани дыхъэшхэн пшы хъунут цыхухэр, псом хуэмыдэу къулыкьу зимылэхэр, цыху кызэрьгуэкхэр, тхъэмыщцэхэр. Комедием зэрызиужыр күэдкээ епхац демократием къиклау лъэхъэнэм.

Адыгэхэм пасэ зэманым театр ямыами, драматургием пэлэццэу щигакым. Абыхэм я къежьапэ, хэклипэ хъуар йуэрытуатэмрэ а йуэрытуатэр цыхубэм яхэзыпцэ джэгуаклуэхэмрэц. Джэгуаклуэхэр хуэлэижьу щигтац гъуазджэм и лъэныкьуэ күэдым: уэрэд жылэным, къэфэнным, уэрэд усыным, актер Іэмалхэм, н.къ. А псор иужькэ сэбэп хъуаш профессионал литературэ, театр, хореографие дилэ хъунымкээ. Джэгуаклуэхэм фабгъуэу къагъэсэбэпу щигтац гушылэмрэ ауанымрэ, ахэм хуитыныгъэ ялэт утыкум сыйт хуэдэ цыххи ирехьу, ар мэкъумэшыщцэ е уэркъ, и ныкъусаныгъэхэр утыкум кърильхъэну, уэрэдым хилтхъэну. Адыгэ хабзэм къихъумэрт джэгуаклуэм и хуитыныгъэри и гъашцэри. Адыгэ джэгуаклуэм тэухуауэ къэхутэнныгъэ щхъэпэхэр зэрыгт къыдигъэкац Нало Заур¹⁰⁹.

Йуэрытуатэмрэ адигэ тхыдэмрэ увылэшхуэ щагъуэтац ди драматургием 20–40 гъэхэм. Къэбэрдей-шэрджэс драматургием и япэ лъэбакъуэхэр зычахэм яцьщц Шэджыхъэццэ

Пицыкъан (1879–1937), **Тобыл Талъостэн** (1879–1956), **Нало Жансэхъу** (1906–1937), **Афіәунә Мухъэмәд** (1908–1937), **Тубай Мухъэмәд** (1919–1973), **Акъсырә Залымхъан** (1919–1995), **КъардэнгъушI Зырамыку** (1918–2008), **Къардэн Хъесэмбий** (1918–1972). Гу лъытапхъещ мы зи цIЭ къитIуахэм комедие зытха зерахэмытам.

Къэбэрдей-шерджэс литературэм комедие жанрыр къыхэзышауэ къельтыапхъещ **Щхъэгъэпсо Мухъэмәд** (1915–1982, «Тэмашэ и бынунагъуэр» – 1949), **Шортэн Аскэрбий** (1916–1985, «Мэлыхыфэм кIэрыщлахэр» – 1957, «Яшэхэмрэ къэзышэхэмрэ» – 1968, «Фыз цыкIу къамэшхуэ»), **Къардэн Хъесэмбий** (1918–1972, «Насыпнышэм фызитI и натIещ», «Зеныйбжъэгъущ» – 1961). Шортэным и комедие «Къашэхэмрэ къэзышэхэмрэ» жыхуйIэр ноби Къэбэрдей театрым и репертуарым хэтщ. Апхуэдэу щытми, комедие жанрым нэхъри зригъеубгъуаш **Дудар Хъэутий** (1921–1994).

Хъэутий гушыIэмрэ ауанымрэ теухуауэ рассказ куэд итхащ (абы я гугъу щытIащ ищхъекIэ), машIэкъым комедиен итхахэри, уеблэмэ водевиль комедие лIэужыгъуи хилтхъащ абы ди литературэм («Нэчыхытх»). КыIуапхъещ мыхэр: «Фыз Иэзэ», «Нэчыхытх», «Мыдэф и масти», «Ди ауанхэр», «Хъэлэлыхъярэ Хъэрэмыхъярэ», «Ди министр малхъэр», «Жэштеуэхэр», «Щхъэгъусэ нэпсей», «Щауэхэр», «КъуийщыкIу». Дудар Хъэутий и пьесэхэр «Гуашхъэмахуэ» журналым къытградзэрт, ахэр иту тхыль щхъэхуэхэуи къыдэкIащ 1974 гъэм¹¹⁰.

Хъэутий и япэрей гушыIэ комедие «Нэчыхытхыр» ЩакIуэ М. къельтытэр водевиль фащэм иту¹¹¹. Мы комедиер щатха зэманным драматургым къицта темэм цыху куэд тепсэлтихъырт, иригузавэрт. Щалэм фыз къышишэкIэ уасэ итын зерыхуей хабзэжым цыхубзыр игъэпуду къэзылтытэр куэд хъуат. А проблемэр гушыIэрэ ауанрекIэ гъэнщIауэ щызэфиихащ Дудар Хъэутий и комедием. Персонаж куэд хэткъым пьесэм, сложетыр епхащ фIыгуэ зэрэлтъагъу Мэжидрэ Налжанрэ. А тIум я насыпым зэрэн хуохъур Налжан зыптыжа Мэхъмуд былымаблэу зерыхыттыр. Мэхъмуд хэтщ Налжан мыльку зиIэ Къянщауэ иригъешэну. Къянщауэ сондэджэр щхъэхуещещ. И ныбжъкIэ куэдкIэ нэхъыжъщ Налжан нэхърэ. Драматургым хузэфиэкIащ Мэхъмудрэ Къянщауэрэ я образхэр гъэцIэгъуэну къигъэлъэгъуэн, ахэр ауан зыхуэфащэ

цыхухэш, куэдкэ зэцхыхэш. Аүэ щхъэж и псэльэки и тепльи илэжш. Адрей персонажхэри кыхэтхыклааш щхъэж и шыфэльтыфэ илэжу.

Мэхмуд ешхыхькым абы и щхъэгъусэ Быбэ, ар хэтш и лыр кыргызуынэ, фыгуэ зэрэлтэгэй ныбжышихэм зэран ярыримыгъэкину.

Дудар Хьэтийн Иээу кышигъесбэпащ конфликт кыштар и япэ комедием, адрей кыкылтыклаа и тхыгъэхэм кышигъэльэгъуаш а жанрым зерхыхуиэжкыр. «Нэчыхыгъытхыр» ильяс куэдкэ хеташ Къэбэрдэй къэрал театром и репертуарым, ар бзэ зыбжанэнэ зэрэдзэклиаш икхи щагъэльэгъуаш Дагыистаным, Башкирием, Адыгейм, Къэрэшней-Шэрджэсүм. Гушынэ рассказхэм, комедиехэм кынэмьшилааэ Дудар Хьэтийн хъарзынэу ишцырт карикатурэхэр, и фельетонхэр традзэрт газетхэм, журналхэм.

Гушынэмрэ ауанымрэ льэужь дахэ кыхуэзгъэнахэм яшьшиш **Журт Биберд** (1937-2003). Абы и рассказхэм и мызакъуу итхыгъаш комедие купшилфиэ зыбжани. (И мацшэкъым драмэхэрик: «Къуршхэр кыштыгъушым», «Уасэ», «Тюштэрэ етхуанэ гъатхэм», «Цоцэ»). Биберд и «Пьесэхэр» тхыль щхъэхуэу 1984 гъэм кыдэклиаш¹¹², абы итэлүэклиэ кытгридза «Гъатхэ пасэ» сборникым ихуаш комедие «Щхъэм имытмэ, лякъуэм и мыгъуагъэш» зыфтишар. Пьесэр щатха зэманым таухуаш. Абы персонаж куэд хэткым. Зэныбжьэгъуитирэ абы я унагъуэхэмрэш. Хъусен – зоотехникш, и щхъэгъусэ Марят егъэджакиуэш, Хъэмид – агрономш, и щхъэгъусэ Тэмарэ – егъэджакиуэш. Зэныбжьэгъуитирэ я фызхэри зэныбжьгъухэш.

Университетыр къэзухахэр къуажэм клуэжааэ я Ишлагъэклиэ мэлажьеэр, щалитгыим опыт ирагъэклиыр, дихъэхааэ я Ишлагъэр хагъахъуэр, гугъу зрагъэхыр, къуажэр фыгуэ яльягъуур, жылагъуэм псэемыблэжу хуолажьеэр. Я щхъэгъусэхэр ахэм ядэхъуркъым. Марят къалэм щыпсэумэ, гугъу зrimыгъэхыну, и эш тригъеуэ зэманыр ирихъэклиэ нэхъ къещтэ. Зэрыхъя унагъуэм гутгуу зыщригъэхыну, адыгэ хабзэ зэрихъэну хэткым. Лыми и тхъэмадэ лыжьми я гур кызызэрихъэхун хэткым. Апхуэдэ гупсысэклиэ йуэнтам хуегъасэр и ныбжьэгъу Тэмари.

Иуэхур зэйхъяаэ кыштыгурыйуэм Хъусен и щхъэгъусэ Марятыр ирэгъэклижыр. Мэргэт къалэм макиуэри и псэуклиэри, и

зыхуэпэкІэри ехъуэжыр, сондэджэрынми хельасэр. А «гъашцэ дахэм» Тэмарэ хишнүу къегъазэр абы къуажэм, ауэ адресийм и унагъуэм (и Йыхлы-благъэхэм) я хүщигткІэм ебакъуэркым. Мэрят насып щигъуэткым къалэм. Хъусен и лэжапІэм ехъулІэнэгъэ ин щилэ мэхъур. Мэрят къегъээжри, и лым екІужыну хуожьэр, ауэ Хъусен абы игу къегъэкыжыр адыгэ псальтэж «Щхъэм имытмэ, лъэм и мыгъуагъэц» жэуэ Мэрят къижриауэ щигтар. (Сэ емынэ узыгъуэм сизэrimыхуатэм, уэ сыкъыбдэкІуз мыгъуэу щхъэ зызгъэунэхъужа? Мис араш «Щхъэм имытмэ, лъакъуэм и мыгъуагъэц» – жыхуаІэр). Щхъэм зэrimытэм Мэрят и лъэр ихуаш аргуэру къалэм, и насып здэшьмыІэм, ельэпэуаш къуажэм къышигъуэта насыпым.

Журт Биберд и адрес комедие «Гуашэр зэрагъасэ» жыхуиІэми къышцІэтыр «гуашэ-нысэ» зэхуштыкІэ проблемээр. Мыбдеж адыгэ хабзэ дахэр къэзыкъутэр нысэрракъым, атІэ гуашэрэш. Нысэм и цІэр Тэмарэц, гуашэр Фаризэтц. Психологием и Іэмалхэр къыштегъесбэлпыр драматургым мы цыхубзитым я образхэр щиухуэкІэ. Гъашцэм къышыхъу хабзэхэм тІэкІу къышхъэшокІыр мы пьесэм хэт конфликтыр зэрызхэкІыр. Адьгэхэм гуашэм игъасэ хабзэц унагъуэ мыцыхум къихъя нысэ ныбжышцІэр, куэд зыльтэгъуа, зыгъэва цыхум и бын пэлтыт хуохъур нысэр, ари и гъэсэнхэм хохъэр. Журт Биберд и комедием деж «щагъасэр» гуашэр Фаризэтц. А цыхубзыр «егъэІэсэр» и нысэ Тэмарэ. Сыт имыцІэми, сыйкІэ къемыныкъуэкъуми гуашэр, Тэмарэ ешчэц, гугъу зргехъыр. А псомкИи дэлэпкыкуэгъу къыхуэхъур къышальхуа унагъуэм щигъуэта гъэсэныгъэм и закъуэкъым, атІэ и щхъэгъусэм пицІэ зэрыхуицІырш, лъагъуныгъэм и хээтыркІэ куэд зыхуегъэшчыр нысэм. Зи гугъу тцІы пьеситым дежи, адрес Журтым и комедиехэм дежи авторым и бзэри персонажхэм яурильхъэхэри бейщ, гъэнцІаш зэгъэпщэнэгъэ цІэшцигъуэхэмкІэ, псальэ шэрыуэхэмкІэ, гушыІэкІэ дахэкІэ. КъыжыІэпхъэц «Гуашэр зэрагъасэ» комедиер 1988 гъэм Орджоникидзе (иджы Владикавказ) щызэхэта конкурсым деж япэ увыгІищым зэрыхабжар пьесэ плыцІым щыщу. Жюриим унафрэ къихъят а комедиер урысыбзэкІэ зэдзекІауэ къэралым и утыку ирашэмэ хуэфащэу.

Критиками театрым телажъэхэми пицІэ хуашцаш Биберд и комедие «УкъулыкъуцІэнумэ, къеблагъэ» зыфІищар. Цых-

хугъэр, адыгагъэр, къышежъэр унагъуэрщ. Уасэ зимыгэж ёдогхэнэм дежкыи анэр, адэр, къыдалхуахэр. Фыши ныбжьэгъухэри, лъэпкъ псори. А псор цыхухэм мыйзэ-мыйгээ Ишыиб яргээцьыр къулыкъу щигэкъуным. А проблемэр къыцигэташ Журт Биберд и пьесэ гушыгээрэ ауанрекиэ узэдам. Комедием лъабжэ хуэхъуар Бэрэсбийрэ Мариерэ я унагъуэрщ. Бэрэсбий къулыкъу щихъекиэ хабзэми, бзыпхъэми, емыкүуми ебэкъуэфынущ. И щихъэгъусэ Марии нэпсейгъэм къыхуалхуат. «Зэмышх зэгуэгъу хъуркъым» яхужыгээ хъунущ Бэрэсбий апхуэдизу къулыкъу щигэшхуэхэм къакгэльтэжыхъри, ар хуцыхъэркъым пээм хэлтэй и анэ сымаджэм щигэупшиэн, хүшхъуэ къыхуигъуетын, сымаджэшым итгэгъуэлтын. Марии зыкыи къридзэкьым фейдэ зимыгээ йуэхухэм, пэшгэц гушгэгъум, адыгагъэм. А псор зэлгээфызым къашыгурсыгээр Бэрэсбий къулыкъууншэу къышынэрщ. Журт Биберд и комедиехэм ауаныр юбэкъыр гушыгээм нэхъэрэ. Цыххур гэгупсисэнэрыг тхакгээ дежкыиэ нэхъышхъэр. Ар пэшгэц зэштегэеуэ ухуа тхыгтэхэм.

Шэрджэс драматургием я дежкыиэ зыбгэзэмэ, я цэвэгийн къыгуапхъэш **Къардэн Хъэсэмбий** (1918–1972), Дэбагыуэ **Мухъэмэд** (1941–2002), Шыд Юрий (1949 г.к.) Шыд Юрэ тхакгээ Иэзэш, ар зэрэгтхэр урысыбзэш, абы и Идакъэм къышгэгэлаш рассказ, повесть зыбжанэ. Урысыбзэгээ итхя пьесэхэр тхытль щихъэхуу 2009 гьэм къыдэгэлаш¹¹³; ауз абы комедие хэткъым. Зи гугуу тицьы комедие жанрьим иту пьесэ илакъым Къардэн Хъэсэмбии (Гушыгээ рассказ, фельетон Иэдэгэ къытиридзац газетхэм, журналхэм).

Дэбагыуэ Мухъэмэд шэрджэс драматург нэхъ пажэхэм ящыщ, ар усакгээу (и усэхэу пщыым щигэтуу уэрэд хъуахэш), тхакгээу (рассказ, очерк, повесть куэд къигъэннаш) щигташ. Мухъэмэд и гушыгээ миниатюрэхэм я гугуу тицлаш ишхъекиэ. Абы пьесэ-таурыхъ итхаш, иэш драмэ зыбжани («Анэр нэм хуэдэш» – мыр нэхъыгээхэм хабжэ, хэтш курыт еджапгээм и программэм; «Лъэужь къытонэ щыгум», «Жыуджалэ», н.). Гушыгээрэ ауанрэ тэухуауэ Дэбагыуэм итхаш пьесэхэу: «Араш лы зэрыдэгээуэр (комедие-водевиль), «Клапэ нэхъэрэ напэ е нысэтын» (сатирическэ комедие).

«Араш лы зэрыдэгээуэр» комедием персонажу тхущ хэтыр: Мухъэдин (ухуакгээш, фызыкъэмьшэш, ильэс 28-м итш), Залинэ (ари ухуакгээш, яшакъым, ильэс 24-м итш), Къандыщэ

(Мухъэдин и гүунэгъущ, къыдэнэжащ, ильэс 38 и ныбжыц), Ахьмэд (ухуакIуэш, Мухъэдин и гүунэгъущ, ныбжьэгъущ). Драматургым сюжетыр «къызэкIуэшлехыр» езы персонаж-хэм я псальхэмкIэ. Залинэ сценэм къохьери, унэ зэтетымкIэ и Iэр ишиурэ жеIэр: «Фи пшыхъэшхъэ фIыуэ! Сэ мы спектаклым сихътынуц лъакъуитIкIэ сызекIуэу, ИтIкIэ сиIэбэу, си жъэр пIэрэпIарэу. Дэ мо унэм дышцIэсхэш клеткэ зырызым дисым хуэдэу, дызэрымышцIэу, ауэ сэ зи гугьу сцIынхэр зы ухуакIуэ трестым дызэдолажьэ...»¹¹⁴. АдэкIэ кьеIуатэр Мухъэдин фIыуэ зерилтагъур, ар зэрылжъакIуэшхуэр, пшэ къызэрхуашцIыр, ауэ ефэн зэрышцIидзар, къэшэн Iуэху зэрыхэмыгыр. Залинэ и псальхэр уэрэдым хуокIуэр:

*СицIэкъым, сицIэкъым къысцишцIар,
СицIэкъым, сицIэкъым къызацIар,
Ар слыагзухукIэ ѢлощIэр лъэр,
КъысхуэмышцIэу сохьу плъиржьэр.*

АдэкIи, комедие псор «узэдаш» уэрэдхэмкIэ, ахэм яхэтц лъагуныгъэ уэрэд гуэрхэм я макъамэм итIысхэе усэхэр, пародие зыхужыгIэни хэтхэц.

Мухъэдин цыху хъэлэлц, ныбжьэгъуфIш, ауэ лъагъуныгъэ яхуегэшлкъым Залини, Къандыши, зыми. Ахэри и ныбжьэгъухэри щэхуу зэгуроIуэри, Мухъэдин ефауэ, имышцIэжу сабий зыгуэрым хуигъуэтауэ и фIэш яшцIыр, ягъэгузавэр, ефэни шрагъэгъэтэри. ИкIэм-икIэжым Залинэм гу хурагъэшцIи спектаклыр хъэгъуэлIыгъуэм нэсауэ еухыр. Водевиль, концерт Iемалхэм комедиер ѢшцIыгъуэ ешцIыр, актерхэм я зэфIэкIыр къышагъэлтэгъуэн зэфIэкIынгъэ къаретыр сюжетым. Текстыр зэрытха бзэр шершуэш, авторым къегъэсэбэпIыр псальхъэр, псальэ шершуэ парадокс зыщIэлхэр.

Псалтьэж зи мыхъэнэр зэдзэклиа флишцIаш Дэбагъуэм и адрес комедием. «Клап э нэххэрэ напэ е нысэтын». Мыйбы хэт персонажхэр куэд хъуркъым. Псори зэIыххлырэ зэблагъэш я гүунэгъу Джэуад къинэмышцIауэ: Чэсэр фызыр (ильэс 50 и ныбжыц), и щхъэгъусэ Хъэдинэ, и къуэ Рэмэд, ипхьу Лидэ, и нысэ Мадонэ, и къуэ Сэлмэн, и нысэ Гуашдэхэ. Комедиер ауанкIэ гъэншцIаш. ТхакIуэм сэтей къещцIыр Чэсей и нэпсеягъым кыхуихъ Iуэху мышхъэпэхэр. Абы и къуэ нэхъыжэ Рэмэд къишам и нысэтынхэр фIэмащIэш, псальхэмакь ирешцI, нысэ

ЦыкIур зэуэний ишцыну хуожьэр. И щхэгъусэ Хьэдинэ цыху зэтесц, жумартц, и щхэгъусэр «ктыжъэдикъуэ» зэптиц. Драматургым сэтей къеццыр иджыреj хэгъуэллыгъуэм ныкъусаныгъэ, хабзэм емыкIу Йуэхугъуэ кыхыхъэхэр. А псоми щегъэдыхъэш тхыльеджэр.

Мыбдеж Дэбагъуэ къегъэльгъуэр лъагъуныгъэм и къарур. Рэмэрэ и щхэгъусэ хуя Мадинэрэ я Йушагъым, зэгурыIуэныгъэм, гугъуехъэм зэрыпэцIэтыфым я сэбэпкIэ хъума мэхъур я унагъуэцIэр, абыхэм яхузэфIокIыр я гуашIэдэкIкIэццыпсэун, яцIэнникъазерильтысыр. Япэ ирагъэшыр напэр, кIапэ шхыгъуэ ихуунущ лъагъуныгъэ зиIэхэр.

Дэбагъуэ Мухъэмэд режиссер Абдокъуэ Маталио и гъусэу пьесэ зыбжанэ щагъэуващ Шэрджэс театрым, абдежым гушы-Иэм тегъэцIа роль куэд и зэманным щигъэзэцIаш актер Акъ Мухъэрбэч.

ГушыIэмрэ ауанымрэ теухуауэ адигэ литературэм нэхъ хэлтхъэнэгъэ ин зыщцар ЙутIыж Борису жытIэмэ, ушы-уэну къышIэкIынукъым. Усыгъэмрэ прозэмрэ дыщитец-сэлтыхъами, абы и IэдакъэцIэхэм щытIэ хэха игъуэтащ. Апхуэдэц драматургием и дежи. Пэжц, ЙутIыжым и цIэр жыжъэ зыгъэIуар и трагедиехэращ («Тыргъетауэ», «Эдип», «Дамэлей», «Күшкүпшц»), ауэ мыхъэнэшхуэ яIэц и коме-диехэми. Борис и драматургиер къызэршицIидзар коме-дие жанрымкIэц, абы и япэ пьесэц «Шэмхүн и фызышэ» зыфIишцар (1971-1972).

ЙутIыж Борис и пьесэхэр хэбгъэхъэ хуунущ Совет лъэхъэнэми, абы къыкIэлтыкIуа лъэхъэнэми. Псоми зэращIэщи, ар лэжьакIуэшхуэу щигтащ, и тхыгъэхэр, псом хуэмы-дэу трагедиехэр, драмэхэр, комедиехэр зэ иххуу къыгри-дээу кIэрыкIыжтэкъым. Япэ итхам иужькIэ тригъэзэжт, зэригъэзхуэжт, нэхъыфI ишцырти нэгъуэцI варианту къыдигъэкIыжырт. И пьесэхэм къыгтращIыкIа спектаклхэм театрым ягъэува нэужж (Абыхэм я режиссурэми и гуашIэ хилтхъэрт) кIэлтыптырт ахэр цыхухэм къазэршицIум, театрым щылажъэхэм, актерхэм, режиссерхэм я ептыкIэри къихутэрт. Псалтьэм папшIэ, езы тхакIуэм зэрыжиIэжамкIэ), «Тыргъетауэмрэ», «Дамэлеймрэ» я текстхэм 2000 гъэм ипэкIэ текстын зэхъуэкIыногъэ гуэрхэр хилтхъэри къыдигъэкIаш. Ауэ 2007 гъэм къыгридзам редакцэцIэ иIэш, ар вариантышIэу

къэлтыгапхъэц. Апхуэдэу и комедиехэми яхэтц спектаклыр ягъэува нэужькIэ щIэуэ зэлэжыыхаахэри.

Драматургым и япэрий комедие «Шэмхъун и фызышэр» музыкэ комедие щIэштыгъуэ хъуаш. Абы къышыгъэсэбэпа макъамэхэр зыусар композитор Балэ Мухъядинт. Спектаклыр Налшык дэт Музтеатрым 1973 гъэм щагъэуващ, ар цыхухэми критикэми ягу ирихъаш, театрим и репертуарми куэдрэ хэташ. Борис и драматургием и къышIэдзапIэ дахэ хъуаш комедиер.

Комедием персонаж тIошI хуэдиз хэтц, абы щыщу 8-м цIэ яIэкъым - милиционер, япэ хъыдджэбз, етIуанэ хъыдджэбз, япэ щIалэ, етIуанэ, н. адрий персонаж нэхъыщхъэхэр къышрибжэкIкIэ авторым псалтьэ зытIущкIэ я хъэл-щэнхэм нэIуасэ дыхуешцыр. (Ар щIэуэ хегъэхъэр IутIыхым ди драматургием): Шэмхъун - зи гур пхъэурэ зи лъэр пхъэм дэна псэлтыхъу гъэужуц; Хъэзешэ - Шэмхъун и пыхъуэпышэ сондэджэрщ. Лэжыгъэ фIэкIа имыгъэунэхуа щыIэкъым; ХъэкIулинэ - Хъэзешэ и щIасэ цыхубзщ. Сэхусэплтыр мыхъумэ, щIэзыхъумэр машIеш; Цунэ - хуабжыу щхъэприх лы гъэгъу фыз гъумщ. Зэрытльагъущи, гушыIэкIэ гъэнщIаш персонажхэм нэIуасэ дызэрхуицIыр. Ахэм къинэммыщIауэ пьесэм хэтц къуажэм хъэцIеу къэкIуа журналисткэ Лусанэ, абы и псэлтыхъу хъуа зоотехник Андзор, гушыIэн зи щIасэ Жангугашэ, ефэн зи мыхагъуэ Мацыкъ (Цунэ и щхъэгъусэш), гушыIэрэй Хъэмолэ (Жангугашэ и псэлтыхъущ).

Иүэхур щекIуэкIыр адыгэ къуажещ. ТхакIуэм темэу, конфликту къыхихар комедиер щитха зэманым жылагъуэм ялэжхэм къемызэгъ сондэджэр проблемэм пыщIаш. (Ди зэманным спекулянтихэм «предприниматель», «хъэрычэтышц» щIэ дахэхэр къыхуагупсысащ). Апхуэдэц Хъэзешэ, нэхъыкIэжц Шэмхъун. Пьесэм и тепльэгъуэ къэс псалтьэ шэрыуэкIэ къышIедзэр. «Хъэ бзаджэ тIысыпIэншэш», «Удафэр фэм йокI», «Бгъэр куэдрэ уэмэ, и дамэр мэкъутэ». Ахэр сюжет къудамэкIэ епхащ персонаж ауан ящIэм. Шэмхъун сондэджэр къудейкъым, атIэ лы хъэулейщ, цыхубзхэр и сатухэмкIэ къегъесэбэпыр, ахэр къегъапцIэр, я щхъэгъусэ мэхъури - щыхуэмеижхэм деж хыфIедзэжыр, еzym зегъэбзэхыжыр (зым и алэрыбгъухэр едыгъу, етIуанэм и IэблитIым сабий зырыз тесу къегъанэр).

Шэмхүун зи «чэзу лъагъуныгъэр» игу къохъэр. Ар Цунэ йолъяур къуажэм хъещіэу къэкIуа Лусанэ игу зэрырихъар жриIэну, тигъэ гуэри хуещіыр Iуэхутхъэбзэм пэкIуэу. Цунэ Лусанэм къыжреIэр езы Шэмхүун гурышIэ къыхуишIауз. А тIур зопсалтьэр, я диалогыр псальэ дахэрэ фэрьшIагъэркIэ егъэнщIыр тхакIуэм. Лусанэм Шэмхүун къыцдэкIуэну псальэ къретыр, зэхуэзэну зэгуроIуэр. Ауэ... къызэрышIэкIымкIэ журналист Лусанэ къалэм кърагъэкIат, Шэмхүун щхъэкIэ газетым тхъэусыхэу тхэ цIыхубз къагъешIахэм я Iуэху зэхигъекIыну. Лусанэ еzym къегъуэт Шэмхүун и фызу щыта цIыхубзитIри, езыри ещенэу зэшхуу захуапэр, щхъэтепхъуэхэр зытрапIэри «спектакль цIыкIу» къыхузэрагъэпэшIыр Шэмхүун.

Хъэмолэ (Жэнгуашэ и псэлтыыхту IуэрыIуэдз щIалэш) гушыIэкIэ Iемалу Шэмхүун хегъадэр цIыхубзиш зэхуэдэу хуэпахэм фIыгуэ итъагъур къыхихыну. Зым и щхъэр трехри, Шэмхүун япэ къигъешIар арауэ къышIокIыр, етIуанэр трехри – сабинитI хыфIидзам и анэрщ. Ахэм бзаджэ куэд кърапэсыр. Зэрыхъэбыршыбырыр утыкум къральхъэр. Ещенэр Лусанэу къышIокI! Куэдрэ уа бгъэм и дамэр «мэкъутэ». Псоми Шэмхүун хуэфащэ псальэ хужаIэр, абы и Iуэхур милиционерым Iэрохъэр. КъоIур макъамэ, къызэIуахыр джэгур, ауэ ар зи джэгур Шэмхүункым, атIэ Лусанэрэ абы дихъэха Андзоррэш.

Комедиер усэбзэкIэ тхащ, абы хэтц, уэрэд хъуну хъэзыр сатырхэр, гушыIэ дахэкIэ гъэнщIа жыIэгъуэхэр, зэпадзыжу щIалэхэмрэ хъыдджэбзхэмрэ жаIэ хъуэрыбзэхэр (псом хуэмыйдэу япэ тепльэгъуэр гъэш фермэм щекIуэкIым деж). ИутIыж Борис мы комедиемкIэ зэуэ къигъэльэгъуаш ар жанр ухуэкIэмкIи, персонажхэм я тепльэр, псэльэкIэр зэригъэпсымкIи щIэуэ ди литературам зыгуэр зэрыхильхъэн къалэн зэригъеувар. Абы япэ дыдэу итха комедиери жанрышIеу хыхъаш адыгэ драматургием.

ИутIыж Борис и пьесэхэр щитхахэмрэ ахэр тхыльт щхъэхуэу къышIыдэкIахэмрэ зэшхъэшокIыр. Дэ тегъэшIагIэ нэхъ щIын хуейуэ къэтлтыгтэр тхыльту къышIыдэкIарщ. Драматургым и пьесэхэр иту къыкIэлтыкIуэ тхыльтхэр къышIыдэкIаш: «Пьесэхэр» (1983, «Тыргъетауэ», «Гуашэмийдхъэблэ»), «Дамэлей» (1991, «Дамэлей», «Нартхэ я дыгъэ»), «ГушыIэ мацуэ, апший («Шэмхүун и фызышэ», «ГушыIэ мацуэ, апший», «ХъэпэшшIхэ»,

«Хъэцацэ дахэ»), Адыгэ хъыбарыжь (драмэхэр), Дунейр тэтрш («Эдип», «Ажэгъафэ джэгухэр»), Тхыгъэхэр (2000, «Тыргъетауэ», «Дамэлей», «Мэзагъуэ», «Лъыгъажэ жэш», «Эдип»... «Гуашэмидэхъэблэ», «Хъэцацэ дахэ», «Дунейр театрш»), Трагедиехэр (2007, «Тыргъетауэ», «Дамэлей», «Кушыкупш»).

Зэрыгтльагьущи, къытрагъээжу етгуюнэ традза комедие гуэрхэри, трагедие зыбжани хэтш, абы къикыркыым зы текстыр зэхъуэкыныгъэ имыгэу щэрышгэу къыдигъеклауэ. Ишхъэкгэ зэрыжыгташчи, Иутыж Борис зэ ихыху Ишгыб щишгыым нэхьрэ, ар зэлэжыжыр нэхъыбэт. Апхуэдэу редакцэшгэ ишгаш иужьрэй тхылтым и трагедиехэр. Гуашэмидэ комедиери тлоунейрэ къыдэктлаш 1983, 2000 гыгь. Мыр Иутыжым и комедие етгуюнэш.

Урыс литературэм и гушыгэ, ауан жанрхэм куэду щэнгэкталь э ящ персонажи щыкъу анэр. Абы и зы щхъэусыгъуэ нэхъышхьэр зэнэзэпхуумрэ малъхъэмрэ зы унагъуэу зэрышсэу хабзэрш. Адыгэхэм я унагъуэ ухуэкгээр нэгъуэшгэ щыкъу анэр щхъэхуэу мэпсэу, пхъум и Ихум пэгэшгэ. Адыгэ гэ гушыгээр нэхь «зыхуэбзаджэр» нысэ – гуашэ проблемэрш. Арагъэнш урысхэм щыкъу анэм теухуа анекдот щакуэдьр, адыгэм емышхьу. Иутыж Борис и «Гуашэмидэхъэблэ» комедиери адыгэ псэукгэ къыхихаш езым и сюжет къигупсысам иригъэзагъэри.

Езы авторым «Гуашэмидэхъэблэм» щитхэжаш «комедиеводевиль» жэуэ. Мысхуэдэ жанр ухуэкгээр адыгэ драматургием иджыри къэс щагъуэ къимыгъесбэпауэ щытиш, ауэ абы актерхэм лъэкгыныгъэ ярет уэрэд жыгэнгэ, къэфэнгэ ягэ Иэзагыр нэсу къагъэлъэгъуэн. Водевильр Франджым XV лэшгыгуэм къышынуунхуаш, ауэ XIX-нэ лэшгыгуэм щагъуэу къагъэсбээпижакъым. Иджырей литературэми машгэш узэрышхуээр, ауэ абы зышифааш опереттэм и хъэл гуэрхэр, хыхыаш куплет цыкгу уэрэдхэр, жармыгэ теплъэгъуэхэр. Комедием хэт персонажхэр пшыггуц мэхъур, глыим къинэмьшга ахэр зэйхылы-зэблагъэш: Бырымбыху (ар гуашэш, щыкъу анэш), абы и къуитыр (Емынэжье Лъэбшэжьеирэ), ахэм я фызхэр (Жангугашэрэ Алмэстхъянрэ), Емынэжье Жангугашэрэ я къуэ Тыгур, Лъэбшэжьеирэ Алмэстхъянрэ я къуэ Гурыкъ, Тыгур и псэгъу Йукгэй, Гурыкъ и псэгъу Шыкгэй. Хамэхэр: Жъэмыйгъуэ – хъэзэрыш тэкгүхэр

зимыжагъуэ гъунэгъу фызщ. ЯфІээз – Гуашэмьдэхъэблэм я Іэзшхуэщ, ар дыдэм я дохутырышхуэ Іэзбий. Комедием епльхэм я дэлэлщ Дизыкъуажэ (директорынм къышыдэхуэм деж ЯфІээзи Іэзбии я къалэнэр егъэзащ).

Драматургым къегъесэбэпыр мы комедием дежи адрей и пьесэхэми персонажхэм я цІэхэм зыгуэр къикыу зыщI Іэмалхэр, ахэм я хъэл-щэн гуэр еубзыхур, ауан зыщI фІэнцыгъецІэу.

Япэрай тепльэгъуэр къызэIуехыр директорым. Йуэхур щекIуэкыр Гуашэмьдэхъэблещ. Нысэхэр зэхохъэри пасэрай Жыгъешибг хабзэжымкIэ жыы хъуа гуашэхэр къуэм дадзэну унафэ къахыр, абы я щхъэгъусэхэр кърагъэувалIэ. ГушыIэшхуэрэ ауанрэ хэлтуу Лъэбыцэжьеирэ Емынэжьрэ я анэр зэрыс матэр бгым яхыр, анэр псоми фIылу къахуущыту зэрышытам топсэлтыххэр. Къуэхэм жаIэмрэ анэм къыпэццылтымрэ зыкIи зэхуэкIуэркыым, абыкIэ Ѣалэхэм я делагъэр сэтей мэхъур. Лейзехъе дыдэр драматургым ахэм яригъащIэкъым, спектакльм епльхэм «апхуэдэу Йуэхур екIуэкIауэ» къызыфIагъэццыну йользIур Дизыкъуажэ. Сытми, Бырымбыху итыжжым сценэм. Гуашэр зи натIэ изыхахэр тхъэжу псэун я гугъати, нысэхэм «жышихуэ къахукъуэуаш»: Бырымбыху Йуэхуу зэфIихыу щигта къомыр я пшэм къидохуэ, яхуэIыгъкъым сабийхэр, яхуэгъасэкъым, лыхэм унагъуэм сэбэп лъэпк щаццэркъым, унагъуэхэр зэтохур, нысэхэр спекулянткэ Жъэмыйгъуэ къегъапцIэр, модэм дыргъэхъэхыр. Модэ зызыхъуэжхэм тхакIуэм фIешыр: «Др-р-р-р», «Уэв», «Мэхь-мэхь», уеблэмэ Жъэмыйгъуэ тутнакъым исыху модэм къыкIэрохур.

Сюжетым и кIэм гъещIэгъуэну зехъуэжыр: Жъэмыйгъуэ Гуашэмьдэхъэблэ допльэри къельагъур ТхакIуэжжокъуэхэ я зи Ѣалэжь. Арауэ жреIэр Жангугашэ я Йуэху псори зэйзыщар. ТхылтымпIэ къабзэ зэрыIэрыхъэу мис мышхуэдэхэр къегупсысыр. Зым жеIэр абы Йулъхэ ирату я зэхэтыкIэр ирагъэхъуэжыну, аүэ адрейм жеIэр тхакIуэм Йулъхэ яхэмыйзагъэу. Жангугашэ фIэтхъэмьщкIэ мэхъур, «зи напэри зи жыпри къабзэу зезыхъэну хэтыр». Псори йользIур тхакIуэм, ар къагъэгугъэр Йуэху мышхъэпэ я гуашэм афIекIа иримышцIылIэжыну...

Утыкум къохъэр Дизыкъуажэ, режиссерми зыгуэр спектакльм хилхъэн хуейщи, абы сюжетыр зэпегъазэр. Ар еухыр

«Иугъац! Бырымбыху» джэгүзэхүэш! сценэк! Абы ихьумашц Бырымбыху, иджы сценэм къргэгъехъэр, ар йоупшыр лей къызыщыхъуа и къуэхэм, и нысэхэм. Псори йоубзэр, нанэр къафыхъ, ягъаф! Эр, хэти и унагуэ ишэжыну хуейш, уеблэмэ пхъэидзэк! Э къыхахыр зи унэ исыныр. Сценэр къафэрэ уэрэдк! Э гъэнц! Аш. Дизыкъуажэ (тхылтъеджхэм, тэтрим щ! Эсхэм) захуегъазэр нэхъяжхэм пш! Э хуашыну, ахэр ягъэф! Энү, гуапагъэм нэхъ щ! Эгъуаф! Э дунейм зэрытэмытимрэ, жыгъэр псоми къазэрылтысынумрэ ягурегъя! Уэр цыхухэм.

Нэгъуэш! комедие фащэхэри къигъещ! Аш Иутыжым. «Фарс» къупхъэм итш «Хъэцац дахэ» (1980), «Хъэпэшыпхэ» (1992), трагифарсу къалтыгтэр «Жъэмыгъуэ – Африкэм» (1993), «Жъэмыгъуэ – Америкэм» (2002). «Олигарх гуаш» (2005).

«Хъэцац дахэр» едзыгъуит! У зэхэль фарсц. Мыбы къыттращык! А спектаклыр Къбэрдей театрым куэдрэ щагъэуваш, епльяхэми критикэми ягу ирихъаш. Комедием персонаж куэд хэткым: Хъэцац (набдэ къурашэу яшэн хъэзыр пшаш! Иуэры! Уэдзш!), Хъэбашэ (къэшэныгу хъуа щалэ хъэлэболж), Къыдырхъан – къыдырышэ хъанш, («Портфелыншэ министр» жыхуа! Эм ебгъапшэ хъунущ), К! Эт! Уумаашрэ Зэмахъширрэ (Къыдырхъан и блыгуш! Эт-льэгуш! Этхэш!).

Иутыж Борис художник Иаш! Гэгъэм хуэ! Иэйжку щигташ, абы игъэш! Эраш! Эт и пьесэхэм къыттращык! А спектаклхэр, дахэу, гушы! Э зыш! Эль сурэтхэр трищыхъэрт программэхэм, персонажхэм я портрет хуигъэфащэхэр («Гуашэмьидэ хъэблэм хуиш! А программаэр узыф! Эмьи! Кыжынш!»). Режиссерым и къалэнхэми фыгуэ хищык! Аирт, абыхэм чэнджец яритырт сценэр зэраухуэнымк! Э, артистхэр зэраухуэнэнымк! Э, усэ, уэрэд къагъэсэбэпын хуэйхэри игъэлтъагуэт. Апхуэдэ чэнджещитху хухихаш «Хъэцац дахэ» пьесами. Ахэр гъэнц! Аш гушы! Эк! Э, псальэм папш! Э, артистхэр хуэтэнэм тэухуауэ етхыр: «Персонажхэр пш! Ашэм, сый и лъэныкъуэки нэхъ фейдэуэ къалтыгтэ иджыгисту, аүэ мы дыдэйхэр хуэтэнэм нэхъ къыдоштэ... Хъэцац! Эрэ Хъэбашэрэ, дэнэ пхъын, – адыгэши адыгэ фащэм ешхыыф! Э псынш! Гагъуэ гуэрк! Э хуэтэнэм нэхъыф! У къысцохъу»¹¹⁵.

Комедием къышыхъухэр епхащ зэман жыжэ дыдэм, аүэ а зэманым къыш! Эна психология зи хъэлхэм хэт цыхух щопсэур

нобэрей гъащэм. Ялэг төлжэгчийн щыншлэдэзауэ драматургын кьеңгэсбэлээр адьгэ Йүэрыйнагээр. Хъэбашэ (къэшэнэгүү щалэжжыр) къохъэр сценэми адьгэ псыншлэрийн спектакльм къышыхъунухэм, езыр зи щыншири жејэр: «Сэси цээр Хъэбашэш, Пластинышхэ сарейш. Хъушлэрийн си адэш, Шхыдэрэй си анэш. Дянэр къышамышэм дянэшым срашьбызыхъуэу Къущхъэхъу сышылаш»¹¹⁶. Адэкхи Йүэрыйнагэм и шынсэхэр, хъыбархэр, лирикэ уэрэдхэр хепшэр авторын и пьесэм. Хъэбашэрэ Хъэцацэрэ гушынэ пасальхэр зэпадзурэ я гурышлээм топсэлтийхыр. Ахэми къышагъэсбэг «Хъэцацэ Къарэ» уэрэдэжжым хэльжыгэйхэри, ахэм езы Йутыжжым дышгигүү ауанхэри.

Комедием хэль ауаныр щынхэхъ гуашлээр Къыдырхъянэр абы и блыгушлээт Зэмахьширрэ Клэтгумашрэ япышла диалогхэрш. Мыхэм, псом хуэмыдэу Къыдырхъян и образын драматургын хишщац Къуекийшэ къэралхэм хъянхэм залымыгъэу, хылагайш яхэлья щэнхэм щыншрэ, абы и льэгушлэтхэм я Йужажагъэ Йэмалдыхъэшхэнхэмрэ. Зэмахьширрэ Клэтгумашрэ быдапшэм щыжей Къыдырхъян къышыушиунум йожьэхэр, ахэр зэпоуэр хэт хъаныр къышыушкэ нэхъ пасаль э дахэжрийн, хэт нэхъынфу игъэшхэн, ихуэпэн, н.к. хъаныр къэушмэ дунейр къэушынущ, къэгъэгъенущ. Зэмахьшир жејэ: «Пицэдлжыжь дыгъэр уи нэм щэпсэнү хуейши, хуэмшечыжу къышпопльэ». А пасальхэм Къыдырхъян ехъуэхъунумкэ Зэмахьшир трагъакий эзхээзхэуэм. Къыдырхъян къоушыр, ауэ дыгъэр щыжкын. Клэтгумаш къельтигэр Зэмахьшир пцы иупсауэ, ауэ Зэмахьшир щэуэ зыгуэр къегупсыс: «Дыгъищир зы аузым дежкэ куэдышшэц, Къыдырхъян и нитийр дыгъэши,ещанэ дыгъэм зејжэйэр». Къыдырхъян гъэшхэнымки эзпеуэр къехьыр абы: «Акъужжэрэ салтыкынрэ зэхегъэзэрыхъ, дыгъэ бзий хеупшлэгээр, пшагъуэ тэгийн трекийтэжжыр, джэдгын трегъэшшэжжыр». Къыдырхъян Зэмахьшир Йушу къельтигэр.

Шыншлэхэм зыр зым къебжыр пцыупсу, зэрогъэултий. Зэмахьширийр йольеий Къыдырхъян хуит къишлы Клэтгумаш къыздикла къуэм дидзэжжину. Клэтгумаш хъяным зыхуегъазэр: «Сэ згъээж хъунукъым. Уи блыгушлээт сыхъун щхъекий си напэри, си цыхуугъэри, укыгтери згъэклийнагээр.

пфІэкіуэдауэ цыхум уахэтыфынукъым, уадэпсэуфынукъым, уадэгъуэгуркіуэфынукъым». Кыдырхъан чэнджең къретыр «үщыкіуэжкіэ къэбгъуэтыжынц» жери, Кіэтіумаш педзыжыр ар кіуэдам зэрумыгъуэтыжынур. Кыдырхъан абы пидзыжыр гъещіегъуэнц, парадокс мыхъэнэ иіш: «Сыт мыйгуэр пхуесщіэн, Кіэтіумаш, сиіамә, уэстынти узутыпшыжыннт, ауэ пшыхэм яіэххекъым а зи гугъу пшын напә, укытә, цыхугъэ сый жыхуепі мыхъэнэншешэр. Пшыр зыкіи зыхуэмей хъэпшыпш, тіу, ахэр». Кіэтіумаш къебжыр апхуэдэ «хъэпшыпхэм» блыгушіетхэр зыкіи хумейуэ. Кіэтіумаш зиусхъэнным гурегъауэр езырирахужъяж зэримыхъунур. Напэншагъекіэ Зәмахъшир пеуэфыну дунейм тетыр Кіэтіумаш зэризакъуэр. Гъещіегъуэн куэд къегупсысыр Кыдырхъан. Абы илышіешэр зэпрегъауэ, ахэм напә гуэр яізу, ауэ щіахъумәу гурышхъуэ ештыр. Зәрынапэншешэмкіэ зэпрегъауэ Кіэтіумашре Зәмахъширре. Хъебаши Іуэхум къыхохъэр, ар Кыдырхъан и хъумакіуэу къаштэр, абыи напә иіш хъунукъым. Абы Кыдырхъан щихъумән хуейш «пыху-сыху» шынагъуэ гуэрү къежьам. «Пыхусыхур» символ пәлтыгъещ, абы щышынәурә Кыдырхъан мәпсәур, абы фылуэ щыіш псори лтысын хуейуэ игъеваш. Хъэцаці абы еин хуейш. Хъэцаці и жәмхәгъасәу къокіуэр Фаризэт. Фаризэт къепсырәй мәхъури, Кыдырхъан и пәэр Іуокіыр. Ар узым ищілауэ къельтыгъети, мәгужьеир. Хъебашә кіэльтагъептіри Кыдырхъан и кіуэцым гум и піекіэ зээз зыбжанә илтү къегъуэт (хъаным и зэзыр куэдым ятрикъутэн хуейш, абы гу зэриштын щыішкъым).

Кыдырхъан мывә гуэр щэхуу зерихъарт, абы тетхар наіуэ хъумә и хъаныгъуэр фіекіуэдүнүт. (Мывәри, абы тетхари унафә щэху цыхум кърамыгъашіешэм я дамыгъещ). Сытми Іуэхухэр къокіэрэхъуэкіыр, Кыдырхъан цыхубәм къыхыхъэжыну Іәмал игъуэтыхъарт, хъаныр и щіэм пыхумә, къыхуэнэр «Кыдырш», кыдыруи ләжъефынукъым. Ар сценәм тогъуатхъети маліэр. Хъаным и піекіэ къэнэну зыкъом зозауэр, лъэгушіетхэр япә иту, ауэ жылагъуэр хъаныншэу къонэр. Сценәм къытохъэр артистхэр, персонажхэр, ахэр таурыхъыу щытауэ къышіокіыр.

Комедиер уэрәдкіэ, гушыіекіэ, сюжет гъещіегъуэнкіэ узедаш, араш ар фарс зыштири, артистхэр щіешшыгъуэу зыгъеджэгуари.

Цыху щхъэхүэхэм я ныкьусаныгъэхэр ЙутЫыжым сэтей къышщыр комедие «Хъэпэшьшх» жыхуийм. Мы пьесэр сценэм нэмисами, абы драматургыр ильэс заулкээ тригъээзжурэ елэжьыжауэ къышцэхынц, араш ар щитхауэ игъельягьуэ ильэсхэр щызыэшьшари (1974-1992). Мыбы персонаж куэд хэткым. Я нэхтыбэр зэйхылы-зэблагъэхэш: ТлатЫымрэ Бабынэрэ зэшхъэгъусэ лыжь-фызыжьц, Хуцинэ - Бабынэ и нысэгъущ, ХъэИишэт - Бабынэ и нысэц, Мадинэт - ТлатЫымрэ Бабынэрэ япхьущ, ильэс 22-м итш, абы и псэлтыхьу щалэш Жанхъуэт.

Хамэу пьесэм хэтыр Иээ Хъэнэфийрэ абы и фыз Хъенифэрэш, я къуэ Тимошэ хэту. (Щалэгьуалэ конферансье ящыгъужш). Комедием и зэйхыныр авторым Хъуэжэ льегъэсыр. Ар шыдым тесу сценэм къытохьэри уэрэд жеIэ, кьеIуатэр фыым зэрышыгуфыкыр, Иейм зэрыфIэмыхыкыр, закретгэццыхур зэры-Хъуэжэр, куэд зыхужаIауэ, зыхуатхауэ зэрыштыр, цыху мыхъумыщэхэм «игъэхыщэу» зэракIешцэлакIуэр: «Сэ сыллауэ ягъэхьыбар, бэшмакъым и фыгъэкIэ жэнэтым сакыфIинауэ... Сэ зэи сылакъым. Сыт хъэдрихэ нэс укIуэу жэнэт къышцэлтихъуэнур, мыбдежым... бизнес къышызэIупх хъунрэ пэт?»¹¹⁷ Ноби Хъуэжэ сэбэп къихыфынущ, ауан щышхъэ куэд къыхуэгъуэтинущ.

Хъуэжэ йокIыжри, Йуэхум къыхохьэр зэнысэгьу фызыжь Бабынэрэ Хуцинэрэ. А тIум кърагтажьэр я тхъэусыхэр, кIэ зимыIэж гуашэ-нысэ темэр, зым и нысэр гуашэр щыту «псы йофэр», адрейм еир «жыгъуатх» жиIэу къопсыр. Гуашэхэр йокIыжри, нысэхэм (Фаризэтрэ ХъэИишэтрэ) убэн чэзур къальосыр. Персонажхэр къихъэрэ я Йуэхухэр, я хъэл-щэнхэр утыкум къралхъэр. Ахэр: Хъэнэфий (Иэзэш, Кашпировскэри, Чумаки, Джуни зэрилтэсэрыкъым), Тимошэ (тIэкIу ефац, уэрэд жеIэр, хъыдгэбзхэм «бомбэ» яхуигъэхьэзыращ, мыбы и уэрэдым авторым щызэрихъуэкIащ нарт пшыналтьэм хэт псальтэхэр: «СыефакIуэ-ешхакIуэш. СылэгьунакIуэ щауэш, гупым сахыхъамэ, зэриухыр зауэш»). «ДыхъэшхэгъуитIу» (едзыгъуитIу) зэхэль сюжетым авторым ди нэгу щIегъэкIыр цыхухэр уэрэдкIэ лэжьапIэм щыдэкIыу щыта зэманыр, «шэшцэхум» щекIуэкIа хъыбархэр, зэдихъэха Жанхъуэтрэ (ар офицерш) Мадинэрэ я лъагъуныгъэ къабзэр. Къуажэм а зэманным къышжекъяуэ щыта «художественнэ самодяательность»

(мыбы хуэфащэ адыгэ псальтэ къахуэмьгуэтурэ ужыхыжащ езыр-езыру) Йуэхум нысэри пхуури хэша мэхьур, абыи псалъэмакъ кърахыр гуашэхэм.

«Хъэпэццыпхэ» комедиер ЙутЫжым «иузэдаш» уэрэдхэмкІэ, абыхэм я фащэхэри, ритмыри, сатыр гъэпсыкІэри щыхубэ уэрэд, гушыІэ уэрэд щІэрыІуэ хъуахэм поджэж. («Мы иджырэй нысащІэхэр, щхъэпсынш защІэш» – «Мы иджырэй пщащэхэр» уэрэдым ипкыщ, апхуэдэш «Иджырэй фызыщІэхэр» къызэришІадзэ сатырхэр).

Нэхъ гъэшІэгъуэну драматургым иухуа образхэм щыщщ Тимошэ, ПлатЫым, Хъэнэфий сымэ.

Тимошэ «гъашІэр зыгъэс» жыхуаІэм хуэдэш. Ар ефэнуш, и нэгу зригъэужынуущ. ЗыкъомкІэ урыс классикхэм хыхъа персонаж, «Седжэну сыхуейкъым, къэспэну сыхуейш» жызыlam ешхыщ. Дэнэ щеджэну куэми къышІахужыр, лэжъэн муради иІэкъым. ПлатЫым лыжыр абы еущиену хэтщ, ар йоупшыр мы пыІэзэфІэхъым щІэмылажъэмкІэ. Тимошэ къит жэуапыр гъэшІэгъуэнщ: «Умылажъэу упсэуфащэрэт иджы, ПлатЫым, улажъэу умыпсэуфу»¹¹⁸. Тимошэ Мадинэт йохъуапсэр, ар къишэн щхъэкІэ сыйт имышІами, къехъулІэркъым. Мадинэт фыгуэ илтъагу Жанхъуэт лъосыр. Езы Тимошэ и уэрэдым хэт псальтэхэм къяуатэр и Йуэху зыгутыр:

*Фыкъым уи щхъэм къытена цы бжыгъэр
Махуэ къэскІэ нэхъ бжыгъуафІэ хъум.
Хуумыхами къэшиэн гугъэм Йуэхур, гугъэр,
Гухэль лъахъэр йомылхъэфмэ зым.*

Еzym щІэныгъэ имыІэ щхъэкІэ, Тимошэ усэ етхыр, философиеми хэІбэну хэтщ, къедэІуэн игъуэтмэ, хэти и щхъэр иу дэгунуущ. Апхуэдэу хъарзынэу къигъуэтащ ПлатЫым лыжыр, абы жреІэр Тимошэ: «Президентым къуажэм къигъэкІуауэ, поэмэжыыфІ къалэн къритауэ». ПлатЫым къыжраІэ шыпсэхэр и фІэш мэхъур. Тимошэ усэн Іещагъэр Алыхъым къритауэ, езы щыхухэм арыншэу яхуэмьгуэмщуу къифЧегъэшІыр. Зытетхыхъам гъуни нэзи иІэкъым. Тимошэ йоупшыр лыжыым: «Философие жыхуаІэр пшІэрэ?» ПлатЫым мэукытгэри, ишІэу жеІэр (Тимошэ лъэныкъуэкІэ зегъазэри и щхъэм хужеІэжыр: «Си уз уошІэр»). Езыр философием къыхэшІыкІауэ, и щхъэ къуэпсхэм хэкІауэ, итххэми философиер хэпЫйтІауэ

къеуатэр. А узыфэр къыздиклар, къышыпкърыхъар къиштэну хэтш Тлатыым. Тимошэ и жэуапымкэ, узыр Иеджи щауэ пкърытш, къышыхъигъэзыхъкэ къэрэндащ къещтэри, усэ, уэрэд етххэр. Апхуэдэу итхац «Гупсысэ тхъэмбылыфэхэр» (къихуджэр). Тлатыым къигурегъяуэр «поэтыр» адрей цыхухэм къазэрыгуэкыр. Псалтьэм папштэ, пыхусыху жыхуйэ къизэрыгуэкым усакуэм хужиэфынуш:

Зэптуу укыуэ мы пыхусыху!
Си нитыр нэпсүм ирифац,
Си пэгъуанитЫм гүуз кърихум
Сызыщэс пэшир къигъэллац.

Адэкли къребжэкыр узым бэлыхху къишэр: гущхэм уэс къышргэгъэс, Іэпкъульэпкъыр егъэклэзьз, тхъэмбылыр егъэсис, дакъикъэ къескэ кърегъэп... икИэм икИэжым euch мыбыккэ: капитализмэ и бий псоми къаригъеуалэ тхъэм пыхусыху (япэм «социализмэ» жэуэ итхуу щигаш). Тимошэ лыжьемыджар къигъуэтауэ «ЦЭНЫГЬЭШХУЭРЭ» нэгуасэ бэлыххэмэрэ зэриэр къихуребжэкыр. Ар нэхь бэлыххыж хъунут адэу бизнесмен илатэм («Адэ къысхухэхатэкъым, Хъэнэфий и ИэзапщИэмкэ жижэе укуэнт»). И «лекцэ» лыжьыр зригъэдауэм деж Тимошэ Бальзакрэ Ларошфукорэ адыгэхэу жеэ, Виктор Гюго Бахъсэн щышу, зэхегъэзэрыхыр тхакуэ Ѣджащэхэр щыпсэуа къэралхэр. Тлатыым хуэмышэчыжу Иэцлокыр, ауэ Кэльтикуэрэ «ирегъаджэр». Тимошэ и жьеэкэ Иутыж Борис ауан ецьыр ди Ищхэе еджапІэхэм зэрырагъаджэм и ныкъусаныгъэхэри.

Персонаж къескли, гуп щхъэхуэхэми (нысехэм, гуашхэм, щалтэгъуалэхэм) я уэрэдхэр хэухуэнащ комедием и сюжетым, конферансъем концерт хъэл хельхъэр тептэгъуэхэм, уеблэмэ циркым къышагъэсэбэп Иэмал гуэр комедием зэрыхэтыр угэлтэгъагыр «Дызэрыгъэцыху» жыхуйэ ѢдапІэм щИэтха «Парад-але» псалтьэм.

Драматургым «Хъэпэштыхэ» комедием фИишами нэрытъагыу ецьыр абы къышыхъухэм щыпсэ, таурыхь, егъэленигъэ зэрыхэтыр. Иутыжым цыхух щхъэхуэхэм, жылагъуэ псом я ныкъусаныгъэхэм я щхъэфэ йоІэбэр гушыІэкИэ Иэмалхэр къигъэсэбэпурэ. Комедиер зытепсэльыхы Иуэхухэмэрэ къигъэльтагыуэ зэманнымрэ Иупшыу ди пашхэм кърегъэувэр. Дэ а ныкъусаныгъэхэм дышигъэдыхъэшх къэна, езы

персонажхэри гушыг хэлтүу я щихэм, къаймыхъул Iа Йүэхухэм топсэлыхыр. Адрей и тхыгъехэми хуэдэу, Iутыжым персонажхэм я тептээр, я суретыр, щихэж и псэлтэгээр, гупсысэгээр кыхегъэцхэхукыр. Комедиер зэрытха бзэр къулейшц псалтьэжхэмкIэ, зэгъэпщэнгъэхэмкIэ, жыгъеу щIЭшцыгъуэхэмкIэ. Комедиер прозэкли усэгэти тхащ, драматургыр жанр хухихам и IэмалхэмкIэ пьесэр цыхур зыгъэгупсысэ икИ я зэш тезигъеу ищIын хузэфIэклаш.

Iутыж Борис сыйт щигъуи къалэну зыхуигъэувыжырт адыгэ литературэм щIэуэ зыгуэр хильхъэну. Ар щинэрылтагьущ и гушыг хэлэгээ произведениехэм дежи, поэзие, прозэ е драматургие ирхэвь ар. Жанр къескIэ еzym фашэ щIЭшцыгъуэ, къупхъэ къахуигъуэтырт.

Комедие лIэужыгъуэу литературэм щылажьэ псори адыгэ литературэм къышцгъэсбэпащ Iутыж Борис, языныкъуэр зэикI ди литературэ процессым хэмьгтауэ. Агхудэу щIЭш, щIЭшцыгъуэш адыгэ комедиографием и деж «Ажэгъафэ джэгү» Iутыжым зыфIища цикл иныр. А циклым хыхъэм и нэхъыбэр щитхар совет лъэхъэнэм иужыщ, ипэкIэ итхами, къышцыгридзар, спектаклу щагъэувар а лъэхъэнэрщ. ЗэуIуу, тхытль щихъехуэу «Дунейр театрщ» жыхуиIэр къидэклаш 1998 гъэм, ауэ абы ипэкIэ «Гушыг хахуэ апший»¹¹⁹, «Гушыг эр гушыг»¹²⁰ комедие цикл хуэдэхэр къидэклаш.

«Гушыг хахуэ апший» (1982 гъэм итхаш, ауэ 1993 гъэм пьесэм и щIэр тхытль псом фIэщауэ къидэклаш) комедием щIэтхаш белджылы зыщI псалтьэхэр: ЛIэужыгъуибгъуу зэхэль гушыг IашшрыI. А цэ дыдэр Iутыжым къышцгъэсбэпащ нэгъуещI тхытль «Дунейр театрщ» жыхуиIу 1998 гъэм къидэклам ихуа комедие «Гушыг хахуэ апший», Iыхьибгъуу щIЭ щихъехуэ зиIэхэр къызэшIэзбуыдэм. Ялэрэйм хэтыр персонажитIш: Мэлэчыпхуу – бысым гуашэ, Унэджоккуу – бысым щауз, ахэрашц сюжетыр зытешцыхъар, ауэ эпизодхэм зэзэмьизэ къыхохъэр щIалэ, хъиджэбз, адвокат, Хъэфотэ сымэ. Едзыгъуэи тIуш зэрыхъур. Хэтш уэрэдхэр, Iуэрыуатэ лъабжээ зиIэ гушыг Iэхэр. Псалтьэм папщIэ, Iуэрыуатэм хэт уппщIэ «Уэ, дыгъэ (мазэ, щIыгу н.к.в.). ульяш? Фашэм иту Унэджоккуэрэ Мэлэчыпхуэр зоупщIижхэр. Мыбыхэм къабгъэдэклыу уппщIэ хуагъэувыр лъагъуныгъэм, усакIуэм, тыкуэнэм, ревизорым, зав складым, заготовителым, сондэджерым. Лъагъуныгъэр пэ-

мыльэшцу усакуэм гонорар къелэжьыр, усакуэм и тхылтыр сабэм иуэжауэ тыкуэнным щIэльш, тыкуенныр абы тесымрэ и пэшгэхэмрэ яшхыр, ревизорыр токуэ тыкуэнтесым, абы къитокуэжыр складыр зыIэцIэльшыр, нэхъ лъэццыжш, заготовителыр, ауэ псоми текуэр сондэджэрырш. Сондэджэрыр делэш, ауэ еzym нэхъ делэж къыхуогуэтри, ахэр къегъапцIэр. Абы и пасльафэш: «Дынапэншэуи, дызуыншашэрэт», араш кIэпIейкIэр апэсы щIыхуэщIыр. Авторым ауан ещIыр таурыхьымрэ гъашIэм щекуэкл Iуэхухэмрэ зэрызэхэзэрыхъар, щIыху щхъэхуэхэр сценэм къышыпсалтьеурэ (Iужажоккуэ, пасльэм папцIэр) щIыхухэр къагъапцI къащыхъуурэ еzym, я пыхъуэпышхэм (колхоз тхъэмадэм) я ныкъусаныгъэхэр сэтей къашIыр. Пьеcэр гъэнцIаш лъагъуныгъэ гушыIэ щIыхубэ уэрэдхэм япкъ авторым иритъеува уэрэдхэмкIэр. Ишрышм «къыхэщIыкIа» спектаклыр щIыхухэми критикэми ягу ирихъаш.

Иутыж Борис и «Ажэгъафэ джэгухэр» щызэхуэхъэсац «дунейр тетарш» жыхуиIэм. Мы циклыр комедие щIыкIу тIошIрэ ирэ мэхъур, ахэм псоми фIещIыгъэцIэ Яэш, ауэ ахэр езыхэр гупихыу гуэшыжащ. «ГушыIэ маxуэ» гупым хэтиц: Сондэджэр тхъэмшцIэр, ИугъашIэ Исрафил!, Си псу фадэ, Шумэданхъуэж, Адыгэ детектив, Фызкъэмьшэ Плетирош, ЩIыхубз тхъэмшцIэр.

ГушыIэр гушыIэш» (мы гупыр 1987 гъэми, 1998 гъэми къыдэкIаш) гупыр зэхэгтэуващ: Гуашцэщыкъуанэ, Нысаншэ хъуэхъу, Адыгэ трагикомедие, Гъуэгу маxуэ, Ди тхакуэ щIалэ, ИльэсшIэ хъуэхъу, Япэ къэсэр зи дотэу Лынэлышсэ Хъэфотэ.

Ешанэ гупми комедие щIыкIуих хэтиц, «ДыкIуэм-дунейрэ» пасльащхъэм щIэтхэу: Жъэмьгъуэ и хъэгъэшагъэхэр, Сыкъэпльэгъуакьым-ульягъужакьым, Нэмыс нет – насып джокъу, Дотэ, Іэнусэ и письмо, Цыримбон.

«Дунейр театрш» жыхуиIэр тхыль псоми къыкIэлтыкIуэ гупми я фIещIыгъэцIэ ишцIаш драматургым: Сымылицэ мыгъуэкьым, ИнтIырву, Жъэмьгъуэ – Африкэм, Хай Хъэжмуд.

ИкIэ дыдэ «Театр къэкIуаш» жыхуиIэм хыхъаш: «Джэгузэхэшэ», «Тыхъужь Алий и бенефис», «Хъэфотэрэ террористхэмрэ», «Ни Къац, ни бжъэхуц!», «Жъэмьгъуэ и фиигъуэ».

Зи цэ къитIуа комедие гупыр къызэIуех «Джэгупежьэ» хэзыгъэгъуазэмкIэр, мыбдеж Иутыжым щIижеIэр адыгэхэм «щIыхубэ театр» нэгъэса пасэм димыIами, ауэ абы и хъэл Иэджи хеташди хабзэ зехъэкIэхэм, ритуал, обряд жыхуэтIэхэм,

хыб boltъагъуэр драматургым хабзэ хуэхъуа «ЩЭдзапIЭ», «зы-
ужыпэ», «лъагапIЭ», «ухыпIЭ» зыфIашахэр (экспозиция, за-
вязка, развязка). Борис нэгъуэцI зыми гу лъетэр: «Цыхур
нэхъ зыщымэхъашэ дыдэхэм яцьщц зэшыгъуэр. Йущыгъэ
защIэу зэхэльту щигми, зэшыгъуэр щигтепщэ хабзэ дэхыкIэр
куэдрэ зекIуэнукъым... абы «къыщIЭкIын» хуейщ гъащIЭ
къизэрыгүэкIым ефIЭкI, абы ухэзыIэтыкI гъэцIЭгъуэн,
узыIэпзышэ гуэрхэр»¹²¹. А къалэним къихэкIыу ЙутIыжым и
комедиехэр игъенцIаш уэрэдхэмкIЭ, куплет щхъэхуэхэмкIЭ,
джэгухэмкIЭ. Мы цикл иным кIуэцIрыкIыу персонаж нэ-
хъышхъэу, Йуэху псори зезыгъакIуэу драматургым хигъэ-
харь Ажэгъафэрщ, ауэ абырэ ЙуэрыIуатэм хэтымрэ фIыуэ
зэшхъэшцокIыр. ЙуэрыIуатэм хэтым нэхъыбэу къигъесэбэпьр
«мим» жыхуаIэм и Іэмалхэрщ, ар псальэркым. ЙутIыжым
Ажэгъафэм и пщэм куэд ирильхъаш, ар псальэ къудейкым,
(абы Йурылтыц усэбзи, къизэрыгүэкI псэльэкIи, прозэм и бзи),
атIЭ джэгугауIум и къалэн зыбжани егъэзащIэр.

Пасэрэй ЙуэрыIуатэм Ажэгъафэ джэгухэр фащэ хуишIами,
ЙутIыжым и пьесэ гупым къышигъэлтъагъуэр нобэрэй ады-
гэ гъащIэрщ, иджырий цыхухэм я ныкъусаныгъэхэрщ сэ-
тей къишIыр. Комедие тIощIрэ ирэ мы циклым хэтхэр псори
анализ тIщIыну ди пщэрылькым, ахэм темэ куу дыдэ
къышцIетащ. Нэхъ убгъуауэ мыхэр щызэпкъырыхащ. Апхуэ-
дэу щыхтукIЭ кIэцIыу зытеухуа ЙуэхугъуэхэмкIЭ дгуэшыниц,
ауанрэ гушыIЭ дахэрэ зыхэлтхэр къихэдгъэшхъэхукиIынц.
Темэ нэхъышхъэхэм ящыщц адыгэхэм ефакIуэ куэд къахэкI
зэрыхъуар.

Псоми зэращIэщи, адыгэ жылагъуэхэм деж хасэхэри, дин-
нырылажъэхэри, мыльку зыбгъэдэльхэри лIэцIыгъуэ куэд
щIауэ кIэлтыпльырт лъэпкым фактыре къихамыгъэкIыну.
Сыт щыгъуи щыIаш адыгэ хуэмыщIауэ псэу куэд, ауэ зэикI
адыгэм я Іэр шияуэ лъауэу, фактыре щигтахэкым. Апхуэ-
дэ щигтикIЭм хуигъэувакъым ди лъэпкъыр емынэ, тало узхэм.
Ар «зыхузэфIЭкIар» зы уз закъуэц - фадэ ефэнрырщ. Мы те-
мэр ЙутIыж Борис къышцIетыр и комедиехэм, ауэ ефакIуэхэм
«зэрэIэзэр» литературэм и Іэмал ауанымрэ гушыIэмрэш.

«Дунейр театрщ» жыхуIЭ тхылтым ит комедие цыхкIу щы-
зэхуэхъэсахэр (ахэр 28 мэхъу) зыхэт гупитху псоми я «ефакIуэ
зырыз дащыхуозэ персонажхэу: **Хъэжбэтыр** (ГушыIэр

гушыІэш) - «аркъэбжэх хуэпшийурэ, хъуэхъуаклуэдэнэ къэна, укІышІэм ишшэфын иджырей щІалэжьщ»; **Чэфыжьюокъуэ ХъэпІытI** (ГушыІэ махуэ апший) - «Ефэм ефэурэ, зи псори изыфыжа, ныбжь зэхэгээжыгтуеий зиІэ лы хъэхбасэш»; **Мухъэжид** (Дыкluэм-дылтэурэ...) - «Чэф сыхъури, аркъэм сыхэкъыжаш!» - жиІэу къэна лым ешхь гуэрщ»; **ХъэпІытI** (Дунейр театрщ) - ди хэкуэгтуе ефакluэхэр зэрыуахътыншэр хъэкъ пшцзышцІ лы зэхэупІышкluа лыжьмышцІэш». Абыхэм шхъэхуэуи ІыхытI хигъэващ ефэнэм къишэхэм теухуауэ, «Си псэу фадэ», (ГушыІэ махуэ апший), «Цыримбон» («Дыкluэм-дылтэурэ»).

«Си псэу фадэ!» тепльэгъуэр инкъым (н. 103–112), ауэмыбы драматургым къыхуигъуэта фащэр гъэшцІэгъуэнщ. Персонажитыр, ефакluэ ХъэпІытIрэ, къалэм къикла журналисткэ Mariфозэрэ я диалогыр репортаж, интервью хуэдэу гъэпсащ. Mariфозэ упшцІэ зыбжанекІэ зыхуегъазэр «ефэнкІэ цІэрыIуэ» хъуа ХъэпІытI, абы и упшцІэхэр къышачауэ ешхьщ «социалист зэхъэзэхуэхэм» къагъесэбэпу япэм Ѣытахэм. ХъэпІытI и жэуапыр нэхъ щІэшцыгъуэш. Журналисткэр йоупшцыр ефэнэм гу Ѣыхуишца зэманымкІэ (и фызыр Ѣимышцыхум фадэм хуишцат япэ лъагъуныгъэр), и ехъулІэнэгъэхэр зэрызыIэригъэхъам, ефэ гупхэм я зэпеуэкІэм. ХъэпІытI жеIэр ильяс къэкluэнум и планыр ефэнкІэ зэригъэзэшцар, ар ефапIэм Ѣыбысымщ, я унагъуэм ѢыхъэшцІэш, и бынхэм ѢыкluэжкІэ «Папэ къэкluа мыгъуэш» жаIэ, ахъшэ тIэкlu (сабий ахъшэм Ѣыщ) къаIрихыу ежъэжмэ, «Папэ куэжаш» жаIэри мэгуфIэр.

Ефакluэм и ехъулІэнэгъэхэм хэкъыпIэу ишхэмкІэ журналисткэр еупшца нэужь, ХъэпІытI и жэуапым ди прессэм «я псэльэкІэ» зешцI тхакluэм, ар ауан ишшуу: «Ди ехъулІэнэгъэхэм и хэкъыпIэ нэхъышхъэш ефакluэхэм я производительностыр къызэраэт IэмалышцІэхэр, пашхэм я опытыр къызэрыдгъесэбэпыр, дзыхъмышцIхэр моральнэу тедгъэгушхуэурэ материалнэ и лъэнэкъуэкІэ я унагъуэм етхъуншцауэу зэрдгъясэр, сом къыIэрыхъэмэ зи фыз хуэзыхыну хэтхэм а хъэл Iеир зыхана зерыхъунымкІэ къызэгъэпэшыныгъэ лэжьыгъешхуэ зэрдгъэкluэкIыр, культурнэ-массовэ лэжьыгъэ къыддезыгъэкluэкIыну зи гутъэхэм я гурыгъыр игъэжауэ къызэрдгъянэр¹²².

ЕфэнкІэ къакІерыхухэми «гутыгтэ лей хуашыр», абы я цэхэр авторым къышрибжэкІэ щІэнэкІаль э зеришІ Імал къегэсэбэпыр, нэхъ ефакІуэ пажэхэми яльсыр ауан Йыхъэ: «НэхъыфІыжхэм ящщ, псальэм папшІэ, мо къецхъэу-къуэхыу щыс ЗыурыйдэссыкІхэ Тимошэ, Шагырым ефэу зэрэфа стэчаныр тезышхыхыж Хэжигтгафэхэ Федя. АдэкІэ къыдэс Къундэпсохэ Тымыжь, ПыІэжынэхэ Наполеон. Монэлэгум иль ЗэлтээтыкІхэ Тырыхьу. А иджыпсту къохъуэна КIунанухэ ХъэцыкІу сымэ»¹²³.

Зэргийлагъущи, цэ-унэцІэхэм ауан яхэлтиш, я Іуэху-зехъэкІэм, дуней тетыкІэм ягъэгуд мы персонажхэр. ХъэпІытI и щхъэ хуопсэлтээжыр, ар кIуэрыкІуэ здэкІуэм зыжэхэ-уа кхъужьеир цыху флощIри йохъущІэр, унагуэр хъэлэ-бэлыкъ хигъэкІым. Сом лъаІуэу (Ажэгъафэми йользІур) къонэр. Ажэгъафэр йокІыжри, сценэм къохъэр ХъэпІытIрэ и фызыимрэ. ХъэпІытI и Ыгъг птулькІэр къытрихын и мураду кIэлтожэр. Абы жеIэр «УшытеткІэ, сышытеткІэ» уэрэдым ещхъ, птулькІэм зыхуигъазэурэ. Фызым педзыжыр: «Уэ зыр дунейм утемытамэ, ушмышамэ... ди гьашІэм ухэмытамэ...» Псори цыху хуэдэу дунейм тетынут. Прозэрэ усэкІэ тха комедие цыху еухыр Ажэгъафэм и уэрэдкІэ. Абы жеIэр, тIэкІу ирагъэлеями, къагъэлтагъуэхэр гъашІэм щыщ Йыхъэц. Лъэп-къым захудогъазэр а уз бзаджэм пэлтэшын зэрыхуеймкІэ. Ажэгъафэр и хъуржыным йоIэбэр, къыкІэлтыкІуэ тептээ-гүйум и темэр кърихын щхъэкІэ.

«Ажэгъафэ джэгухэм» хэт комедиехэм темэ щхъэхуэу кIуэцІрыкІхэм щыщщ сондэджэрым епхахэр. «Сондэджэр тхъэмьщкІэ» жыхуйIэм деж драматургым къышгэсэбэп ІуэрыIуатэм хэт нэхъ лъэшкІэ «зэпеуэкІэр». Мы Імалыр хэтщ мыбы япэм итха зы комедиими (гуп махуэ апший, 1982, «ЩІэнэкІахуэхэр» едзыгъуэм). Япэрейм деж «зэпрагъауэхэр»: Дыгъэр, Мазэр, щыгур, усакІуэр, тыкуэныр, завскладыр, за-готовителыр. Псоми ятекІуэр сондэджэрырщ. Ар дыдэраш етIуанэ комедием дежи «улзэц-сылтэц» уппІэм «Ахъей-мэ сылтэц» жеуапыр зытыфыр, ауэ мыдеж щызекІуэхэр нэгъуэшІхэш; Сондэджэр «тхъэмьщкІэ» Хъэжымуд конъякым щIихуэри маршынкІэ зыжъэхэуа жыгыр, жыгыр зыхуэшх хъэпІацІэр, ар зыгъэлIэф агрономыр, председателыр, абы и фызыр, япхъу гъэфІэнныр н.къ. ИкІэм икIэжым текІуэр сон-

дэджэрырц. Сондэджэрым и образыр ЙутЫжым ирепхыр цҮрэйгүэ ишЦа персонажхэм: Хъэжымуд, Жъэмыйгьюэ, Хъэфотэ. Жъэмыйгьюэрэ Хъэжымудрэ а ІашЦагъэм щыпЦэ куэдым яшэр. Комедие тептээгъуэм я щэми кьеуатэр ар («Жъэмыйгьюэ – Африкэм», н.)

Комедие зыбжанэм персонажу пхрокыр Хъэфотэ, зым деж ар дыгъуакIуэш, («съмылицэ мыгъуэкъым», адрейм деж («Хъэфотэрэ террористхэмрэ») Хъэфотэ киубыда «террористигIым» я зыр и щхъэгъусэу къышЦокIыр (апхуэдэу дэкIуэрейт, зыдэкIуэхеми къагъапщЭрт, къедыгъуэрти – загъэшщIужырт).

ЙутЫж Борис и персонаж, щыхухэм я ныкъусаныгъэ, я хъэлщэн щIэнэкIальэ щыпхъэхэр гукъинэжу зыкIерильхъяуэ къэлтыгапхъэш «ГушыIэр гушыIэш» комедием хэт Хъэфотэрэ Хъэжбаронрэ. Пьесэм хэтхэр авторым къышриуэм деж, ахэр зи хуэдэр псальэуха зырызкIэ ди нэгу къышЦегъэхъэр: Хъэфотэ – лызыблэхъу куэдым дыкъмыкъ ишЦа, ауэ иримыгъээша пхъужь тарэфарэш; Хъэжбарон – фыз къишэм-къишэурэ, къапшэ нэхърэ уахыхъэжурэ къэпкIухъмэ зэрынхъ фейдэр къызыгурыIуа лыжь танэш. Хъэжбарон псэлтыхъу хъэшЦэу хуокIуэр Хъэфотэ деж. А тIум я диалогыр, я псэлтьэкIэр Іэзагь ин хэлтүу иухуащ ЙутЫжым, ар «узэдаш» уэрам гушыIэрэ, куэд зыльэгъуа, гъашЦэ зэтес къызлымыса, унагъуэ насып зыхуэмыгухуахэм я психологиярэкIэ. Комедие щыкIур щыхубэм ягу ирихъащ, ар спектакль щауэ телевиденэми зыбжанэрэ къигъэлтээгъуэжащ. Спектаклыр цҮрэйгүэ зэрыхъуар зи фIышЦэр авторым и закъуэкъым, абы сэбэп хуэхъуащ Хъэжбаронрэ Хъэфотэрэ я ролхэр зыгъээшЦа Къэбэрдей тетарым и артист гъуэзэджэ Балткъэр Юрэрэ Мэшыкъуэ Фенэрэ.

«Дунейр театрц» тхыльтым ихуа комедиехэм нэгъуэшц темэ Іэджи къышциІетащ ЙутЫж Борис, абыхэм ауан щищЦаш къулыкъум игъеудэфахэр, адигэ хабзэм ебэкъуахэр, ди литературэм, театрым, журналистиикэм яIэ ныкъусаныгъэхэр. Драматургым къигъуэта сюжетхэр щIэнцыгъуэш, зэрытха бзэр зыщылэжья жанр псом дежи къулейшц. Пьесэхэр щитхым къигъэсэбэпащ усэбзэри, прозэм и бзэри, персонажхэм яIурильхъа псэлтьэкIехэри епхащ зэманым, а персонажхэр щыпсэу щыпЦэхэм. Комедие итхахэр адигэ гушыIэрэ ауанрекIэ гъэнщЦаш.

ІутІыж Борис
и
гушыІэ сурэтхэр,
шаржхэр, эпиграммэхэр
(эпиграммэм и сурэтхэм щыш юкъомыр
зыщар КүүэцІысокъуэ В.)

Хәттүү үрэдсөм: „Си шабасхар
Со си күүлөяштөгөн”...
Күзөмдөңүүш фә, дүйнөндөң фанасын,
Ар зоротделаңызэр.
Монжын ләзеккелөхар дөхөнчөлөү
Ляжар до күемтөңүз...
Хүей күзөмдөңүүш, зөрөжесүү
Фылжохтуу эңсөр түшүлдө.

автомарж

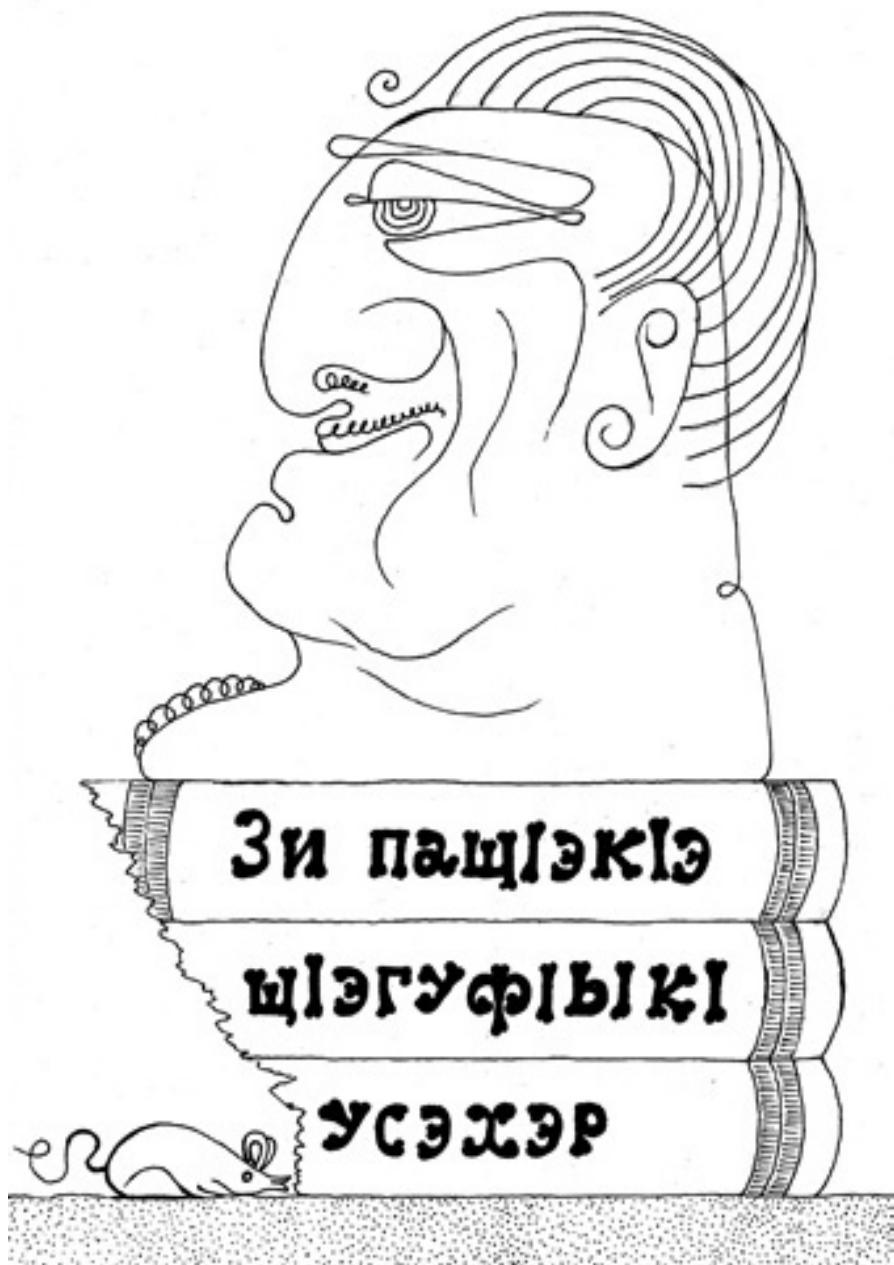
ЕІІБІШ

ЧЕРВОНІ РІДИ

Упшілерейрә
Көңүлдерейрә
Гүштілерейрә

Зи паштэкэ

щэгүфыж

усэхэр

хъэрэмыххуу
дунейм тет псоми
яхуэбгъэув хъуну
фэепль сыным и проект

ТЕМЫРКЪАН ЮРИЙ

Узыншагъэр уи пкъым щызу,
Гукыдэжыр уигум изу
Зы гуххэхъуэм зыр къыптыту,
Уи щыихъ лъагэ хъу зэптыту,
Цыххуу щылэм урагуапэу,
Уи цлэм лъэпкъыр
Ирилъаплэу,
Уардэ хэкухэр уи
ЗекIуаплэу,
Къалэ инхэр уи хэшлаплэу,
Ауэ,

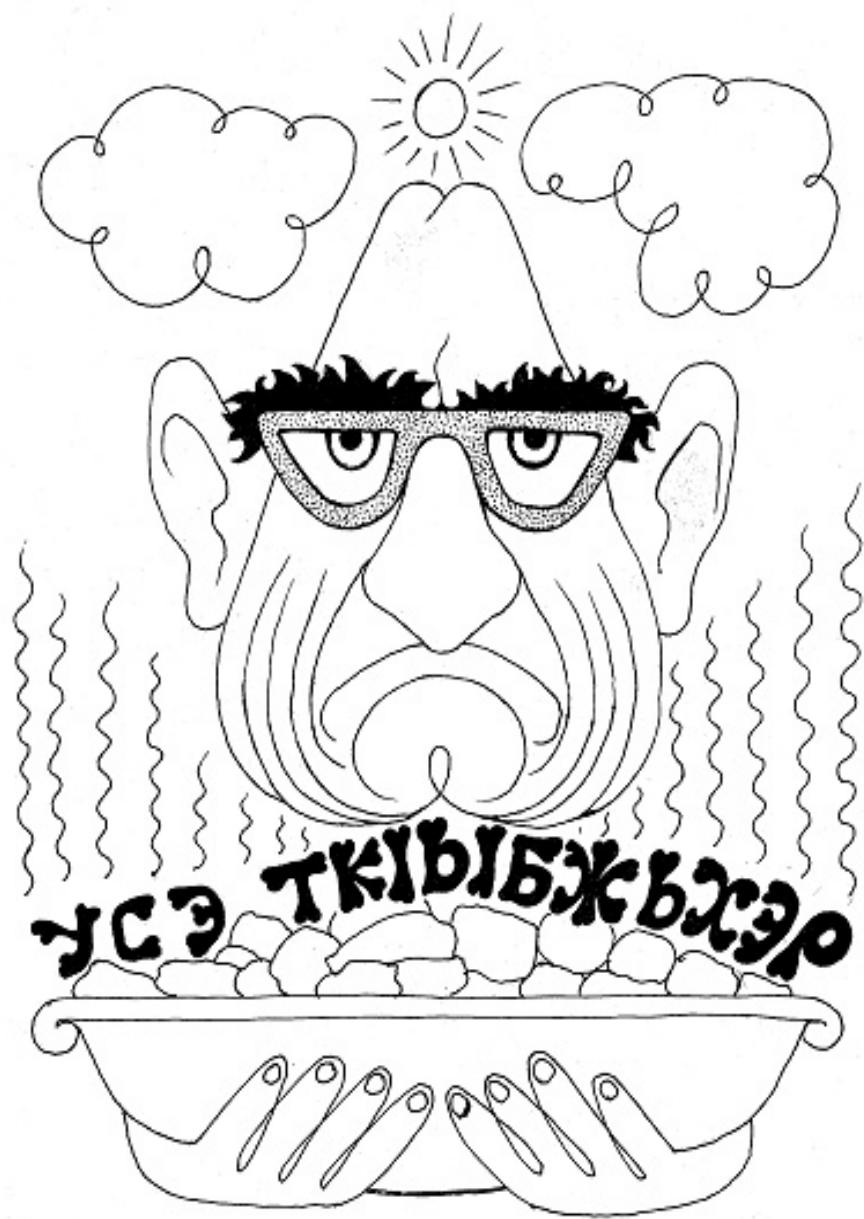
Дэнэ щылэ жыжъэ
«Ущемыпсыхами»,
Сыт хуэдэ лъэгаплэ
укъытэмьтами,
Мы ущацхуа лъахэр уигурэ
Ди адыгэ лъэпкъыр уи псэу
Куэдрэ, куэдрэ Тхъэм
Утхуигъэпсэу,
Иэгур щыпхуа!Эту Дуней
Псом!

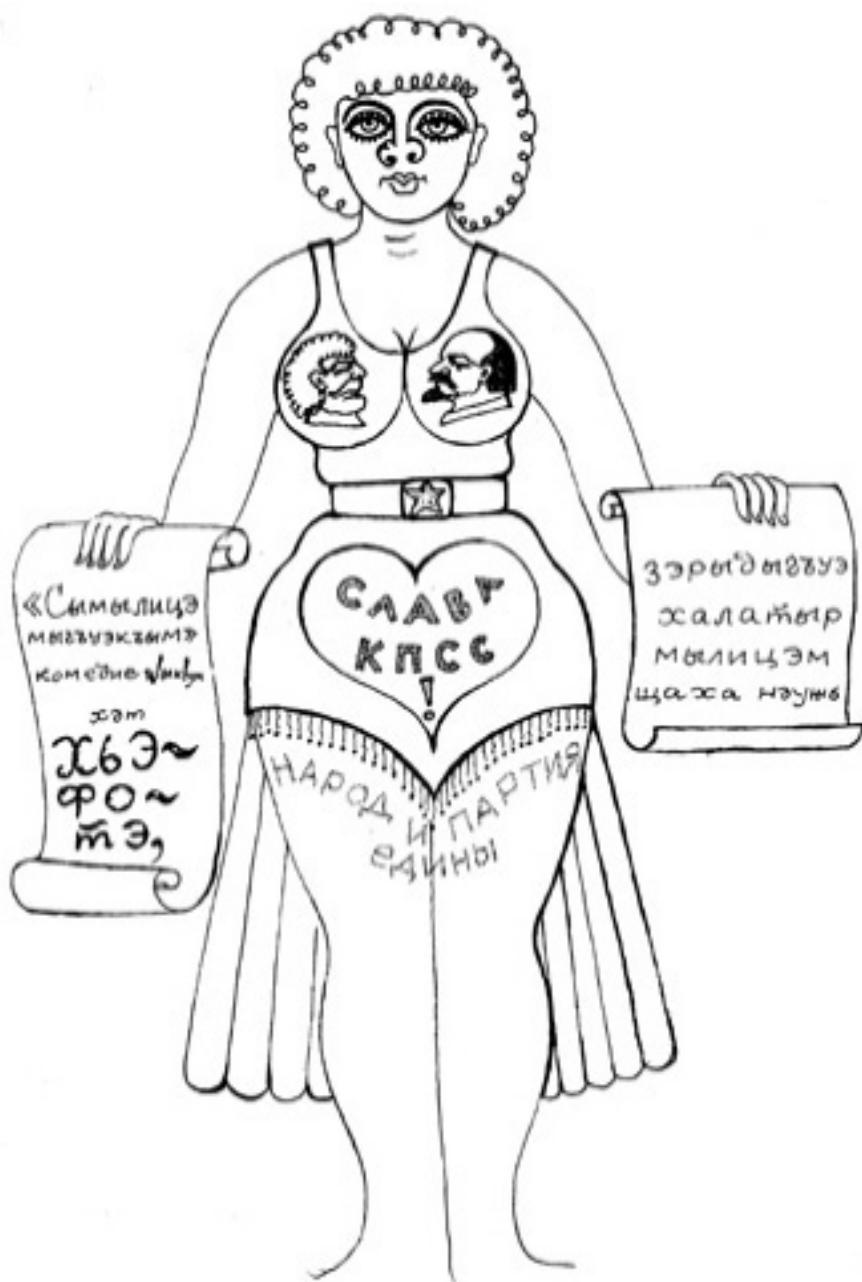

«Хэзфотэрз
террористханэ
коледе чийн
дэвж

Хэзфотэ,
ретро+эрото
эрот
изи

«Ни квази, ни бжээжүүлүү
комбиктүүлүүлүү
асын
настры коррупционер
Мурадин

Гөмбөзүм дөмүүнүү
хүйхээн папиц/з
абы жолт позалы эхэр
нэлек/э цындуулчада
пашкы Ныйзөлэхбээ.

Анжуулдээхэр
хөгжлийн
израддээф
зөвлөхийн
мис, төхөмийн
к/эр, исчүү, и
посунч ихи-
хүчтэйс
анисмогчынадам
квадин.

ЛАПОТКЭ И ПИСЬМО-ГҮҮБЭЭ

Здравствуй, папоукэ,-
Надеждр Лапоткин:
Мантуулчилууд-чынчулч
Зигзагород
Зигзакшордук
Лин ламентинийн...чынчул
Дальчи, пепетчи,
Надеждр Лапоткин.
Си панджар-ку присягаана
Хүннискаанчын
Сиң ишкелчилч
Башкелчилуу сен-хөгжлийн
Филью, пасоукэ,-
Левээр Лапоткин,
Анжуулдээдүү чануу дээр бэхжүү
Аланьтээч
Чуончидээч
Нийээ дээшээ шантайар шийшгэлтээр.

АЦКЬАН РУСЛАН

Поэзие дахэр зи Ѣласэгъу
Прозэ дэгүүэшихуэр Ѣэхүү зи гүүэлъэгъу
Ацкъаным и гум Лермонтов къотхыкI,
И нитIым, мес, – Хаям къыицIецыцыкI.
2000 гъэ

ГҮҮТ ІЭДЭМ

Фыдогъэціыху: мыр күэд зыщлауэ
Иджыри Иэджэр зи мурадиц.
«Нарт» эпос иныр зыщалъхъауэ
Бгъуэнцилагъ щахъумэм и завскладиц.
2000 гүэ

ХҮЭГҮПЭ ДЖЭБРЭИЛ

*Уоу, Алыхъталэ! Дыицыхъумэ
Уи нейм. Уи жанырыбзэм.
Лыжь узыл. Зауэм... Нэгүүэцли мыхъуми,-
Хьэгүпэм и хъуэрыбзэм.
2000 гээ*

ТЫХЬУЖЬ АЛИЙ

Щукарь, Платишиэ, Къыдырхъан...
Ныбафэуз дызыщI роль защIэш!..
Уэ пхуэдэу лъэнкъыр зыгъэтхъа
Зы пицарфIи ицыIэкъым, – зэгъацIэ!
1991 гвэ

ХҮЭФҮҮЦЭ МУХЬЭМЭД

«Адыгэ псальэр» бэм зэIэнхыу
Зэраджыр нобэ хэткIи бэяниц.
Континерт псоми щызэбграхыу
Хъумэ, мис ари мыбы и «зэраниц».
2000 гъэ

БАКИУУ ХЪАНДЖЭРИЙ

Мы дунейпсо тхыдэр тIэкIу къепIуэнтIэкIыжмэ,
Зы илъэс тIоющIицкIэ узэIэбэкIыжмэ,
Къеплъхэм, кIуэраракъэ, жалэу «Пу-пу-пу!»,
Къышалъхуат зы Ѣалэ Жъакуэ-на-ЛампIу...
Анэ насытыфIэм и цIэр Щамхъанийт,
Къалъхуа сабий дыгъэр – проста Хъанджэрийт.
Аүэ «простэу» күэдрэ пхуущытынти ар,-
Къызыкъуихц абыми акъыл гъэтIылъар,
Хъуаш литературам и профессорышиху-ху-хуэ,
Абы ибэкъукIри, – академикишиху-ху-хуэ...
А «шхуэ» инышихуитIыр зытIэхэлъыр, мис, –
Иджы гуфIэнсыжу пацхъэ нэхум къисиц.
2000 гвэ

ШОРТЭН АСЧЭРБИЙ

Мамыриц дунейр. Мазэгъуэ цыицхъиц...
Фыжай, цыиху цыкIухэ.
ФепицIыхъ гъатхэм.
КъоIукI къалапицэмкIэ : "цыицхъ-сыицхъ".
Шыкур-ура! - Шортэнэир матхэ!!!
Цыиху цыкIур псори зэцIоицымэ.
Акыужым къехыир романымэ.
1980 гъэ.

КЬАРДЭНГҮҮШІ ЗЫРАМЫКУ

Гупыр зыгъэгупыр,
Жаlэ, гуп и уасэц.
Лъэнкъыр зыгъэлъэнкъыр
Уасэ зимыlэжиц.
Лыбэм ялъэмыхыр
ЗылъэкIа хэкулIхэм
Мыр яицыщи, хъуэхъухэр
Псоми худолэт.

СЕМЭН РУСЛАН

Руслан и усыгъэ укъеджэ зэпытмэ,
Хущхъум я нэхъ лъапIэр пхузэрихъуэкIыниц.
Езыр усэ къеджэу урихъэлIэу щытмэ,
Маяковскэ дыдэр пищигъэгъупищэжыниц.
1979 гъэ

НАЛО ЗАУР

Зэгүэр тхыдэтхээр хуа-а-абжыу зэпеуэнүүц,
Урыху Iус жылэ исо-о-ори зэдэуэнүүц,
Нало Заур и күуажэр зэхагъэкIрэ
Дэтхэнэми и кIэныр къригъэкIыу...
ДепицIыхъкъым дэ апхуэдэ насын уэрым,
АтIэми насын цIыкIу догъафIэ дэри:
Мы шаржым къигъэгубжърэ къитхуэпххыдэм,
ДыкъыхэнэнкIи мэхъу Налом и тхыдэм.
2000 гъэ

НАЛО АХЬМЭДХЪАН

Кіэлктивицацэм ухалъхуауэ,
Индустрализацэри пльэгъуауэ,
Лым я лыжу заузэм ухэтауэ,
Кыгур щыгъуу илъэс... мыст ухъуауэ,
Нобэм укъэсын жыхуэнІэр, дауди,
Насып цыкIуу пхужыІэнкъым. Аүэ
Я нэхъ насынышхуэри тIуацІэ
Хъунуцц пицIы пхулъэкІмэ... ЗэрацIри?
ЗымыгъэкIуу жыгъуэм и зэрэн,
Къанэ ецхуу Нало Ахьмэдхъан!

КЪАРДЭН ХЬЭСЭН

До-ре-ми-фа-соль-ля-си...
Си-ля-соль-фа-ми-ре-до...
Аркъудейиц зэрыхъур ди
Гүэнүм илтыр макъыу... Уоу,
А макъиблым къахэтийкI
Хъуну къомыр къэзыщIэн
ЩыIэр пэжмэ (Бах фытыкI!),
Мырац ар: Къардэн Хъэсэн!

ЩОДЖЭНЦЫКІУ ІЭДЭМ

«Софят и гъатхэм» емыджауэ
Дунейм зы ңырыху къышагъэтати,
А къышыңа зерыхуа ыатэу,
Тхээ яңуэ заныңэу зиукылжаяуэ...
Къэнахэм дигүүхэр тиңгяуэ тыхь,
Гъущышым тес Софят допылжыхъ.

ТЕМЫРКЪАН ЮРЭ

Зы цынху юрджащэ кындыкынү
Адыгэ күнажэ къес къалэн
Тхъэм къащиццаи, зылъекынүм
Ящыиц фынхункіэ дылъэйенци...
Зэрэгтыж күнажэм я къалэнир
Темыркъан Юрэкіэ зэццаи.
Адрей күнажхэм кынфхуэнэр...
Зэрэгтыжынху къафишэнираиц.

БАЛЬКЪЭР ФОУСЭТ

Уи гур мывэм къыхэммыцыкIауэ,
Уи псэр жыррэ Лъэтиц имырсыхъауэ
ПицIэжу Ѣытмэ, Фоусэт и усэ
Утегушхуэу укъемыджэ, тIысэ.
Армыхъуамэ лъагъуныгъэ гуацIэм
И мафIээлыгъаем ухисхъэнц.
Уи Ѣхъэ закъуэ уи лъакъуитIу гъацIэм
Ухэтын пфIэцIами, тхъэ пхуэсIуэнц,
А нэгъабэ къэзышахэр пицIэжмэ,
Мис абыхэм уакIэцIэмыхъэжмэ.

КЪУНЫЖЬ ХЬЭЖДАЛ

«Бдзэжьеяңэм и уэрэдым»
Хүээшахэр кIуэдыкIейш.
Зэээмыйзэц ўзызэхэтхыр
ФыщIэу тлъагыу «Си дахэкIейр».
Цыхуу ўыIэр зоупицIыжыр:
«Мы Къуныжыр ищхэ кIуэда?!»
КъардэнгүүцIими зеихыхыжыр:
«Хъуни ар - нокIуэж Хъэждал!»

КЪУЭЩЫСОКЪУЭ НУРХЬЭЛИЙ

Слъэгъуац пицьхъэнтэу: адыгэбзэр
Зэрыдунейуэ ялурлыт.
Билл Клинтон, Хъэхым ещхыркъэнсу,
«Адыгэ псальэр» къыбгъурылът...
Нахуантэ хъумэ ар, итланэ
Щэн хуейр мырац: постамент тийж
Мо Дизыкъуажэ Мист къигъанэу
Нэццэхъуам тырет мы Нурхъэлий.

КЬЭРМОКЬУЭ МУХЬЭМЭД

Цыхубэр нобэми мэхъуатсэ
ИритхъунщIэхыу гүщхэлъапсэр
Фылъагъуныгъэм тэухуауэ
Зы тхыгъэжыфI къеджэну. Аүэ
Къэрмокъуэрат абыкIэ Iэзэу
Щытари, хъуакIэиц ари Iэсэ.
Е лъагъуныгъэм игу щыкIаа?
Е щихухэр псори къигъекIа?

КЪАНДУР МУХЬЭДИН

АдыгэлЫр, нобэ мыхъумэ,
Голливудым щацЫыхуакъым.
Ахэм нэсрэ пагэ мыхъуу
Мы зым фIэкIи дыхуэзакъым.
Лым я лЫжу къышIэкIащи,
КIэ имыIэу дехъуэхъунци...
Шы кинокIэ зыдгъэнциIащи,
Цыху кино дыщыгугъынищ.

МЭЗЫХЬЭ БОРИС

дэж кIуэ лъэIу тхыль

Къулыкъум я нэхъыфIу зуухъэ,
АмIэми ныпхудоцI губгъэн, Мэзыхъэ.
Зи уз кIуэдын, «къулыкъу зызохъэ», жытIэу
Анхүэдэуу хъурэ тхэн Ѣыбгъэтыхытэ?
Роман мымацIэ дыди зэхилъхауэ,
Къулукъу мыфейцей дыди зэрихъауэ,
Щхъэлыкъуэ къыдэкIахэм къыфхэкIауэ
Зыгуэр доцIыхури, Ѣапхъэ къытехауэ,
Тхэн хуейщ, лъэун... Щи-и-и-щэ-э, дынолъэIупэ
«Мазэхэ жэцым» къыхэбна цIыхубэр.

СОНЭ АБДУЧЭРИМ

Сонэуэ щытми, адыгэлIиц.
Фым дыхушишныр и гухэлъиц.
Тхыль кыдигъэкIхэр апхүэдизкIэ
ГъэнцIащ акылкIи, ауэ бжьизкIэ
ЖиIам утекIмэ, ухэуащ –
Педагогыбжэр хүэтицIыжащ...
Щи-и-и, Песталоцци нэмьицIакIэ,
Сонэм дедаIуэурэ дөвгъаджэ.

МЫСОСТЫШХУЭ ПІЦЫЗЭБИЙ

Сэ сфIэгүэныхыц Нью-Йорк дэс къомыр.
Пекин ѵытсэухэр сфIэнсэкIуэдийц.
Ханой, Багдад, Каир, Панамэ...
КъеббжэклкIэ сымт, – мэхъу ахэр күэд.
сынцысц согутсысри: ярэби,
Мы ди Мысостышхуэ Пицзызэбий
Сценэм иту зэ ямылъэгъяуэ,
Ахъарынхэр зэрынсэур дауэ?

ТУТ ЗАУР

Іэджэм Іэджэу загъэтут.
Загъжтумми, ахэр Тут
Заур макъ зэрытэхъун
Дэнэ мыгъуэм кърахын.
КъитхуэмьицІэу къэицІэгъуеір
Анхуэдизуи мыдомбей
Щалэм блынхэр зыгъэхъеій
Макъ къыздипхыриц. Дэнэ ей?!

БЕЙТЫГҮҮН СЭФАРБИЙ

Псалъэ шэрыуэ мыхъумэ,
Кызызэрыгуэк! лъэткъ 1эджэ и҃лауэ
Къэзымыгъэсэбэпыж
Бейтыгъуэным сыйт жеп1эн?
Зэрыжка1эу, уи төп1эн
Еплъи, уи лъэ укъуэдий,
Армыхъуамэ, уэлэхъи,
Зы жы1эгъуэ патц1эжыыф!
Къууут1ынщмэ!... Сэ нэхъыф!
Къысф1оищ1 абы къиухэсхэм
Дыщ1эдэ1уу дызэхэсмэ...

ЕЛГЪЭР КАШИФ

Насып адыгэм къыдитати,
Щхъэлыкъуэ къигъэицлащ.
Талантыр уэру щыхасати,
Елгъэрый къициалъхуащ.
Къызэицывгъэхъут щаухуауз
Париж абдежым щыт.
Елгъэрым и пIэкIи къалъхуауз
Зы Бальзак гуэр – дыдыд!!!

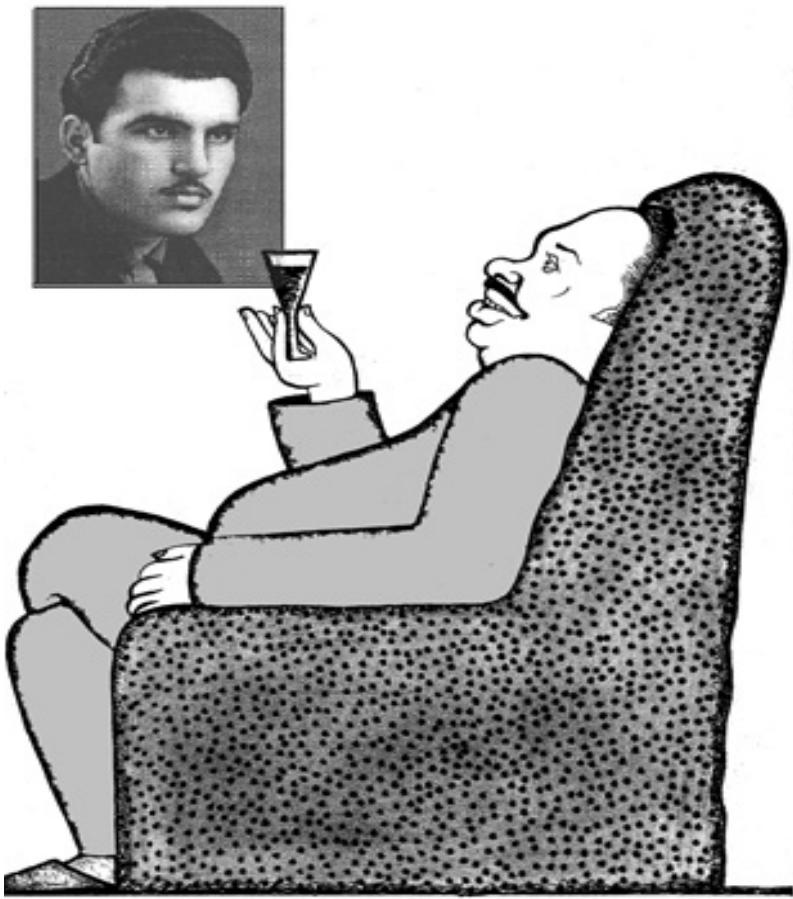
ЖУРТ БИБЕРД

Журтхэм хужамылэр укIуэдыж,
Аүэ сэ сыкъапицтэмэ, гупыж
СиIэш яхужысIэу ахэм хъуэхъу,
Сыицсыну нэхур къистещхъэху.
Сыт хуэдиз цIыхушхуэ мы дунейм:
Тыгъэ къахуишIа а лъэнкъ жъгъейм:
Маркс, Гейне, Кант, Эйнштейн, Meerber,
Чарли Чаплин, Гафт, Христос... Биберд.

ЕХЬУТЭНЫДЖ ХЬЭСЭН

ТхыдэлIщ мыйр, тхакIуэш, журналистиц,
ХьумакIуэш, лекториц, массажистиц,
Динырылажьэш... КIуэраракъэ,
Тхъэм зы IэцIагъикъигъэшIакъым
Абы зыгуэр зыхимишIыкI.
ЩIэнныгъэраци – щхъэр фIещIыкI...
Акъомыр ѢытицIэкIэ, Хьэсэ,
Сыт мыгъуэр пицIэн – утхуэлIыицIэнц.

ДЖЭРЫДЖЭ АРСЕН

Хъэл мыхъумыщ! Эджи Эджэм зыханащ,
Аүэ усэ тхыныр хъэл мыгъубл тхуэхъуауэ
Ноби ЭштЭмьык! Хэм мэр тхэк! Уэсыклащ:
Зи насыт, – мэпсэур иджы тынишыжауэ!!!
2000 гъэ

Генеральный секретарь
Для народа как нектар...
Ленинское учение -
Готовое убеждение...
Партия нас ведет, -
Бицуев не подведет.

Из книги великого поэта-диадактика
Алисага Эльджирокова «Наука о
правде мудрости – как жить счастливым».

ЕЛДЖЫРОКЪУЭ ИЭЛИСЭХЬ

Иэлисэхь и генийр нэмисауэ
Мы дунейм планэнэ темытыж.
Клуэракъэ, нобэ ѹышылэдзауэ
Хъунущ тхэн адрейхэм ѹыдгъэтыж.
Мес а угъурлыжыр: гениальнэ
Хъуахэр адрейхэм къахетхыкI.
Ильэгъуамэ хъыдгэбз идеальнэ,
Мис мытхуэдэу къыхупогуфIыкI.
1985 гъэ

БЫРЫМ БЫЖУ:
„Күнгүл Зиәм нысарғы
Иәши, нысә Лей Зиәм
Күнгүл Иәркес ыны.”

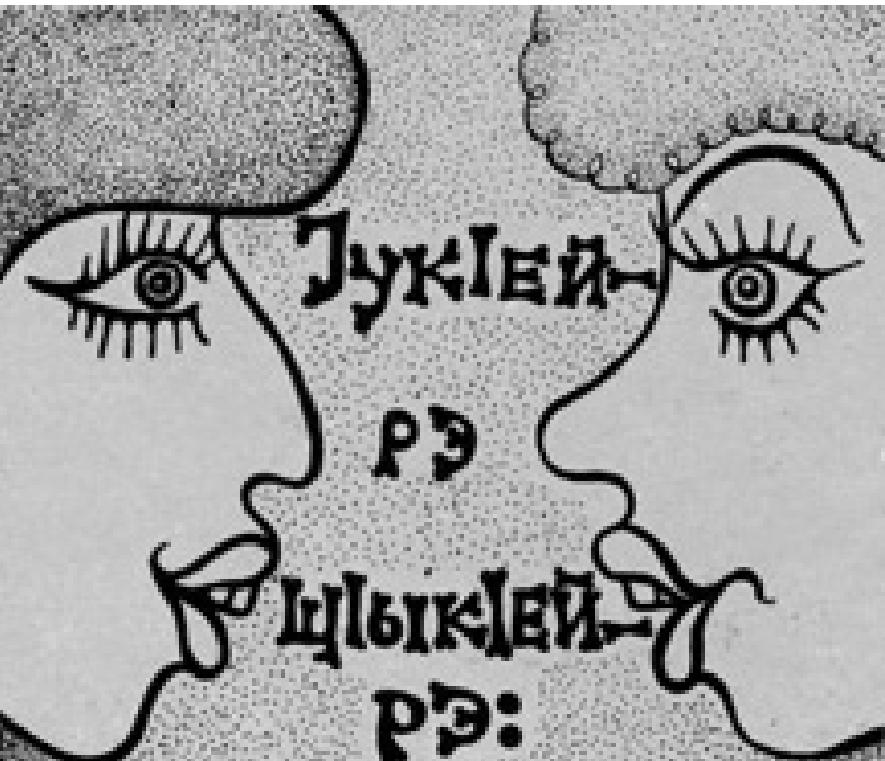
САМЫЕ ВЫСОКИЕ
СТАНДАРТЫ
СОВРЕМЕННОГО
СТРОИТЕЛЬСТВА

ЖИНГУЛЩЭРЭ.
АЛМЭСТЖААНРЭ.
ЭЗИЛБІР ЛЫГЗРНШАР
РЫДЫМ КЪЫЖЧЭНЭЖЫР
ЗБЛЩ: ЛЫЖБУЛХҮЧҮЩҮ
ТБИНЫР.

ТЫГУРРЭ БЫКБРЭ:
„Анэм и күэцьым
укъижурэ фырьым
и һәләмәт уи-
жудырэ,—
САБИИГЧУЭР,
МЭЖЬ-МЭЖЬ!”

Лукіей-

РЭ

Цыкіей-

РЭ:

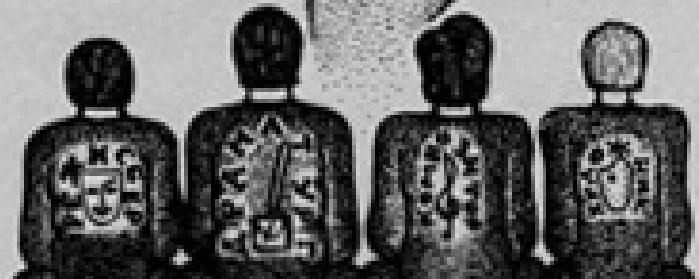
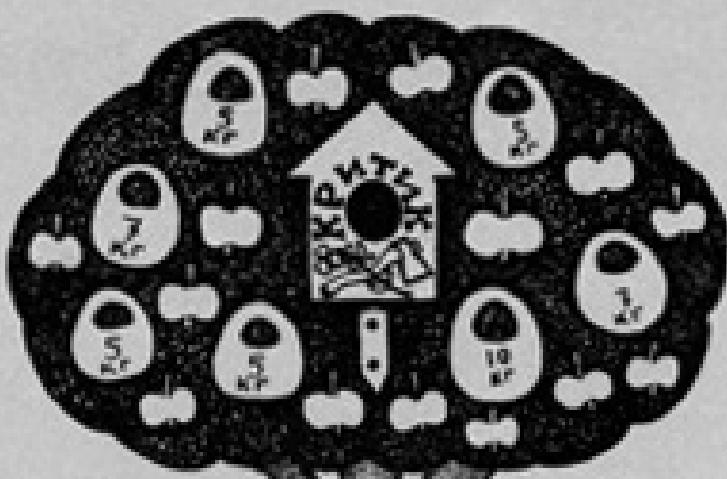
„Гудщэ лыжэужб
Эйэм хэкыпшүү
Иэжыр машшүү:
Е Мэн, Е Майн:

Жүлгөнгөн
Жыныс
Калпак
Пүрээр
Чаржулэ
Ренжэ
Сондай
Гүзүүлэх

(ДИЗЫКЧУМ) Академі
(ДИРЕКТОР):
„Директорың үйәм на-
сып ишчи, насып зи-
мыйрын директори
жүрлөрш?”

СҮРЭТХОР ЗЫЧЛАР
17 ТЕБЖЕ БОРНДИ

СУАШЭМЫЙД

ХУМБАД

Хумбад

Хумбад

Хумбад

Хумбад

Кізух псалъэ

ИшхъэкІэ зэрыжытлаащи, гушыІэмрэ ауанымрэ щыпІешхуэ щеубыдыр къэбэрдей-шэрджэс литературэм и лъэхъэнэ псоми. Машц-куэдми ар зыхэмьт жанр щыІэу къышІэкІынкъым, ауз гушыІэмрэ ауанымрэ лъабжъэ зыхуэхъяа жанр зыбжанэ хэтц литературэм и къудамишту къагъесбэп лирикэми, эпосми, драмэми.

Адыгэ поэзием гушыІэм щыпІэ ин дыдэ щиубыду пхужыІэнукъым, ар щынэхъ машцэц прозэм, псом хуэмыдэу рассказ жанрым нэхърэ. ГушыІэмрэ ауанымрэ зыкъомкІэ къыхоцыр Кыщокъуэ Алим и «Усэ шэрыуэхэр» зыфІища циклым (урсызыбзэкІэ «Стихи - стрелы» фІэшыгъэцІэкІэ традзахэц). Мы темэм йокІуалэр басня жанрыр, ауз мыбы гушыІэмрэ философиемрэ щызэхэпщац, а жанрым фы дыдэу адыгэ литературэм зыщиужъяауз пхужыІэнукъым.

ГушыІэрэ ауанрэкІэ гъэнщлац сабийхэм ятеухуа усэхэр, ахэр қуэдц ди литературэм, ауз мы темэм теухуа къэхутэныгъэ гуэр тщыну къалэн зыхуэтцыжакъым. («Къэбэрдей-шэрджэс литературэм и тхыдэм» щхъэхуэу статья итынущ сабий литературэм теухуауз).

Ди литературэм щэуэ къыхыхъяауз къэльтыгапхъэц тхыдэтх икИи тхакІуэ **Бейтыгъуэн Сэфарбий** и «афоризм» зыфІища жыІэгъуэ кІэцІхэр. Езы тхакІуэр «псалъэ псэукІэ» йоджэр и ІэдакъэцІэкІ псальэ шэрыуэхэм. Сэфарбий итхахэр я тематикэкІэ гуэшаш, ахэр нэхъыбэу философие гупсысэ зыщІэлтыц, ауз дэ къыхэтхахэр гушыІэрэ ауанрэ къызыхэц Йыхъэм и закъуэц. ТхакІуэм гупсысэнцІэ япкърельхъэ псальэжъхэм, ахэм къарыкІхэр зэпегъязэ, парадокс (узэмыжъэ гупсысэ мыхъэнэ иІэц) Іэмалыр Іэрыхуэу къегъесбэпри.

Бейтыгъуэным и жылгъуэхэр күэштхэш, нэхъыбэр зы псальтэухаш зэрыхьур, усэбзэм и хъэлхэри (рифмэ, ритм, макъ къытегъээж, н.к.) прозэм и фащэри ядыболтъагьур.

Гушынэм щыны эхэх щеубыдыр иджырей шерджеэ усаклуэхэу Мышей Мамаржанрэ Тхээгъэпсэу Увжыкъуэрэ я усыгъэхэм. Тхээгъэпсэум гушын эусэхэм, рассказхэм къинэмьшцауэ илэш зы гушын дахэ икли гъэштэгъуэн - «Жъакуэ - на Лампчу». (Мыр ишхъеки анализ тщцащ, ауэ иджыри къыжынэхэш ар адигэ Иуэрынгатэм зэрышыцар). Ижь-ижкыж лъандэрэ адигэ къуажхээр ауан зэращыну къоклуэхээр, гушын эуэрэдкээ зохьурджауэхээр. А хабзэм тету иджырей Жъакуэ (Альэсчыреи) къуажэмрэ Алибэрдыхыуэрэ (пасэм Хъэгъундыхыуей) гушын куэд зэхалтхъэр. А фащэм иригъэувэри, Тхээгъэпсэу Увжыкъуэ Жъакуэ гушынэхэйхэм ялэджехащ ауан гъэштэгъуэнкээ. Гиперболэ (егъэлениныгъэ) Йэмалкэ «утыкум кърильхъащ» къуажэ цыккум узышыдыхъэшх хъун тептъэри, мыхъумышлагъэ къышыхъухэри.

Адигэ литературэм къигъесбээп жанрхэм щэштигъуэ куэд хилтхъэу щытащ Йутыж Борис, абы зы тхыгъэм деж лирикэри, эпосри, драмэри щызэхиухуанэ щынэт. Апхуэдэу усэри проээри щызэгъусэц «Си Даханагъуэ» циклым (ар тхытль щхэхуэу къидэхыащ). Гушынэмрэ ауанынмрэ Йутыж Борис нэхъыбэ хэзыльтхъа адигэ тхаклуэ щынэу къыштэклийнкын. Сыт хуэдэ жанрым щымылгэжами, Борис сыт щыгъуи гушынэр и Йэпэгъуу щытащ. Студенту щыщытам щыщтэдзауэ абы и эпиграммэхэр дунейм къыгтехъэрт, языныкъуэм шарж хъэлэмэтхэри хуиштэжжырт. Эпиграммэр и фащэккээш, абы образ къыштигъэльгъуам псальтэ куэд тебгъеклуадэ хъуркын. Ауаным и «гуашлагъэми» щебгъэгъуу идэркын. Сытми, жанр гугъущ. Араш фыншлэ лей Йутыжким щыхуэфащэр мы жанрыр убгъуаэ литературэм зэрыхигъэхьам папшээ. Абы къинэмьшцауэ, езым гушынэм и фащэ зыбжани къигупсысащ, ахэми цэ яфтишыжащ: гушынахуэхэмрэ дыхьешхахуэхэмрэ; зи паштэкээ щэтугыфынкээ усэхэр; гушын эхуаскэхэр; гушын эуэрэдхэр; усэ ткыбжжхэр; пэсктугъэхэр; гушынэхэри усэхэмрэ хуэхъухэмрэ.

Щээуэ адигэ литературэм куэд хилтхъащ **Бештокъуэ Хъэбас**. Ар зэрылирик гъуээджеэр писоми яштэр, ауэ гушынэм, писом хуэмийдэу ауаным и къалэмьшэр жану зэрыхуэлэжкар сэтей

къашлакъым ди критикэми литературэдж щэнэгъэлхэмий. Ахэм гу льатауэ пхужылэнукъым Бештокъуэм и Іёдакъещэкл хэлэмэт «Сэроробот» зыфлищам. Мыбдэж усэбзэри, прозэ пычыгтуухэри, драмэм и хэл гуэрхэри щызэдэгэлажээр авторым. И жанрыр езыми, журналым и редакторми тратхакъым. Яубзыхуакъым, ауэ дэ анализ щытилцащ усэм дыщтилцэльных Ихъэм. Мыр и фащэм и мызакъуэу и сюжетки гъэшлэгъуэнц.

Бештокъуэм ди зэманным зызыужа техникэр (роботхэр) къышегъесбэпир дунейм ехыж тхаклуухэм я ахърэлт хъэкум щашлкэ, ауан ештыр Хъебас къэралым и блэклар, адигэ тхаклуухэм я зэхэтыкэм и ныкъусаныгъэхэр. И сюжетки и композиции зэрызэхэлькли щэлэ куэд хэльщ «Сэророботым», араш абы и анализир убгъуауэ щэлэлчар (наплэклуэц тлощлын нэс), абылэ дгээзклуэжын ди мурадащ мы Хъебас и Іёдакъещэклым гультыгэ нэс иджыри къэс зэrimыгъуэтар. Усаклуэм Іэзэу къышигъесбэпащ аллегорие, егъэлеиныгъэ Іэмалхэр. Щагылэбэз илэми, Бештокъуэр зытепсэльных персонажхэм «зыкъэзыщыхуяж» къыхэкъынкэ къытшохъур апхуэдизлээ авторым фыгуэ ецыхуухэри ди тхаклуухэм я зэхэтыкхэри, я дуней еплтыкхэри.

Адигэ прозэрауэ къышлэкъынц ауанырэ гушылэмрэ нэхъ щынырэ ин щаубыдьр. Ахэр машлэ куэдми зыхэмйт рассказ, повесть, е роман гъуэтгъуейш, ауэ дэ зи гугьу тщаахэр гушылэр зи темэ нэхъышхьэу щыт рассказхэмрэ повестхэмрэц. Анекдотым и луэхур щхъэхуэц, ар зэрышту зытеухуар гушылэмрэ ауанырмэц. Анекдотым пэгъунэгъуущ рассказ къэшлхэу языныкъуэ тхаклуухэм луэрылуатэм, иджи-рей гъашлэм къышыхъу дыхъешхэн луэхугъуухэм «къытгра-щыхлкхэ». Ахэр тхаклуухэм зэрагъэзэхуэжу, литературэ фащэ ирагъэувэу къэльтыгатхъэц. Апхуэдэхэц шэрдэжэс тхаклуэ Къантемир Тыркубий и тхыльтити ишхъэлээ зи гугьу тщаахэр, Хъэнфэн Алим и рассказ Хъуэжэ и хъыбарыщэ зыфлищахэр, адигэ газетхэм, «Гуашхъемахуэ» журналым и «Хъуэжэ и куэбжэ» рубрикэм къытхуа рассказ куэдьр.

Фельетоныр публицистикэм хабжэр, ауэ ар блэклэшлэгъуэм икухэм литературэм нэхъ пэгъунэгъуу щытащ. Нобэ мы жанрым ущрихъэлэжыркъым езы газет дыдэхэми.

Гушылэ рассказым зезыгъэужьяуэ къэльтыгатхъэц Дудар Хъэтий, Къэрмокъуэ Мухъэмэд, Нало Ахъмэдхъян,

Шэджыхъэшцэ Хьэмьшэ, Журт Биберд, Хьэх Сэфарбий, Нало Заур, Елгъэр Кашиф, н. ЙутЫыж Борис мы жанрхэми щIЭуэ хэлтхъэныгъэ ищЦаш.

Гу лтыгапхъэш; гушыIЭмрэ ауанымрэ къэбэрдей-шэрджэс прозэм деж нэхъыбэу къышыгъэсбэпар рассказ жанрыш. МашцIЭ дыдэш повестхэр. ЙутЫыж Бойрс итха «Гуашэпэж» повестым убгъуаэ дыкъышЦытеувыIам ар и зы щхъэусыгъуэш. ЕТуанэу, ЙутЫыжым Іэзагьышхуэ хэлтүү мыйбдеж къышигъэльгъуашц цыху закьуэтIакъуэхэм я ныкъусаныгъэм нэмышЦауэ жылагъуэ псор «зыгъэльэпэррапэу» щыта Йэхуу мыхъумышЦэхэр. И сюжетки хуабжуу къызэримыкЦуэш, хъэлэмэтиц «Гуашэпэж» повестыр. Ар къахутэну къапэштыш иджыри литературэджхэми критикхэми.

ГушыIЭмрэ ауанымрэ куэддыдэшЦауэ къыдогъуэгурлыкЦуэр адыгэ ЙуэрыIуатэми драматургиеми. Пасэ зэманым щегъэжъяуэ комедие жанрыр гушыIЭмрэ ауанымрэ хухэхауэ къокЦуэкЦыр. Къэбэрдей-шэрджэс литературэм и лъехъэнэ дэтхэнэми хэтц комедие зытха драматургхэр. Ауэ япэ дыдэу пьесэ зытхахэм комедие къашЦэнакьым Шэджыхъэшцэ Пшыкъан, Тобыл Тальустэн, Нало Жансэхъу, АфIЭунэ Мухъэмэд, Тубай Мухъэмэд, Акъсырэ Залымхъан, КъардэнгъуашЦ Зрамыку.

Комедие япэу зытхар Шхъэгъэпсэу Мухъэмэдц, абы иужькIЭ жанрыр къагъэурышЦаш Шортэн Аскэрбий, Къардэн Хъэсэмбий, Дудар Хъэутий, Журт Биберд, Дэбагъуэ Мухъэмэд. Мыйбдежи хэлтхъэныгъэ ин зыщЦаш ЙутЫыж Борис. Араш абы и драматургием нэхъ убгъуаэ ищхъэкIЭ дышЦытепсэльтихъар.

ЕIүэлIапхъэхэр

1. *IутIыж Борис.* ГушыIэ махуэ апшний. Налшык, 1993. Н. 6.
2. Словарь литературоведческих терминов. М.: Просвещение, 1974.
3. Новая иллюстрированная энциклопедия. Че-Яя. М., 2005. С. 217.
4. Борев Юрий. Эстетика. М., 1981. С. 93.
5. Борев Юрий. Комическое. М., 1970. С. 115–196.
6. Белинский В.Г. Собрание сочинений в 3-х томах. М., 1949. Т. 3. С. 745.
7. Тимофеев Л.И. О систематизации основных понятий теории литературы // «Литература в школе». 1995. № 2. С. 72.
8. Налоев З.М. Институт джегуако. Нальчик, 2011.
9. *IутIыж Борис.* ГушыIалтъэ. Налшык, 2003.
10. Ар дыдэм. Н. 220.
11. Ар дыдэм. Н. 223.
12. Ар дыдэм. Н. 237.
13. Ар дыдэм. Н. 165.
14. Ар дыдэм. Н. 172.
15. Ар дыдэм. Н. 168.
16. Паиштова М.М. Черкесская (адыгская) народная лирика. Майкоп, 2009.
17. *IутIыж Борис.* ГушыIалтъэ. Налшык, 2003. Н. 161.
18. Ар дыдэм. Н. 99.
19. Тхъэгъэпсэу Увжыкъуэ. Тхъэм и бынхэр. Черкесск, 2007. Н. 87–89.
20. Ар дыдэм. Н. 113.
21. Мыжей Мамыржан. Сыхуейш уи нитIым сышIэпльэну. Черкесск, 2009. Н. 135, 191, 203.
22. Джатокъуэ Юрэ, АбытIэ Владимир. Сатыр пIаскIуэхэр // Ишацхъемахуэ. 2011. № 1. Н. 132–136.
23. Федоренко Н.Т., Сокольская Л.И. Афористика. М.: Наука, 1990. С. 30.
24. Бейтыгъуэн Сэфарбий. Псалтьэ псэу (1985); Псэльэгъу (1992), ЗыкъызогъэцI (1996), Сущность (2002), И вечность – миг (2009), Средоточие (2010).
25. Бещтокъуэ Хъэбас. Сэроробот // Ишацхъемахуэ. 1996. № 1. Н. 16–46.
26. Ар дыдэм. Н. 16.
27. Ар дыдэм. Н. 20.
28. Ар дыдэм. Н. 21–22.
29. Ар дыдэм.
30. Ар дыдэм. Н. 31.
31. Ар дыдэм. Н. 38.

32. Ар дыдэм. Н. 39.
33. Ар дыдэм. Н. 43.
34. Ар дыдэм. Н. 43.
35. Ар дыдэм. Н. 44.
36. Ар дыдэм. Н. 46.
37. Къантемир Тыркубий. СыгушыIэуи си фIэшти. Черкесск, 1997.
- Н. 17.
38. Ар дыдэм. Н. 112.
39. Ар дыдэм. Н. 131.
40. Хъуэжэ и таурыхьишэ. Зэхуэзыхъэсахэр Махуэ А., КъардэнгъушI
Зырамыку. Майкоп, 1994.
41. Хъуэжэ и жылауэ... / Зэхуэзыхъэсар, редакторыр: АбытIэ Владимири. Черкесск, 2010.
42. Хъэнфэн Алим. Хъуэжэ и таурыхьишэхэр. Черкесск, 1994.
43. Ар дыдэм. Н. 87.
44. Ар дыдэм. Н. 90.
45. Ар дыдэм. Н. 41.
46. Дудар Хъэутий. Си пашЦэр. Налшык, 1964.
47. Ар дыдэм. Н. 3.
48. Дудар Хъэутий. ГушыIэхэмрэ ауанхэмрэ. Налшык, 1977.
49. Ар дыдэм. Н. 11, 45, 65, 66, 129.
50. Ар дыдэм. Н. 66.
51. Дудар Хъэутий. ГуфIэгъуэ щашЦЭ. Налшык, 1992.
52. Ар дыдэм. Н. 5.
53. Ар дыдэм. Н. 16.
54. Ар дыдэм. Н. 17.
55. Ар дыдэм. Н. 27.
56. Ар дыдэм. Н. 76, 91.
57. Ар дыдэм. Н. 80–82.
58. Ар дыдэм. Н. 88–91.
59. Ар дыдэм. Н. 155.
60. Ар дыдэм. Н. 205.
61. Нало Ахъмэдхъан. ГушыIальэ. Налшык, 1963.
62. Нало Ахъмэдхъан. Бжъэр къэпщаш. Налшык, 1980.
63. Нало А. ГушыIальэ. Н. 88.
64. Нало Ахъмэдхъан. Бжъэр къэпщаш. Н. 372.
65. Ар дыдэм. Н. 382.
66. Къэрмоккуэ Мухъэмэд. Зэманым и лыхъужь. Налшык, 1974.
67. Ар дыдэм. Н. 136.
68. Ар дыдэм. Н. 145.
69. Къэрмоккуэ Мухъэмэд. Дышцэм ефIэкIыу. Налшык, 1977.
70. Ар дыдэм. Н. 248.
71. Къэрмоккуэ Мухъэмэд. Лъагъуныгъэм и хъэтыркIэ. Налшык,
1981.
72. Ар дыдэм. Н. 288–291.

73. ШэджыхъэцІэ Хъэмшиц. Мазизэ. Налшык, 1989. Н. 222–292.
74. ШэджыхъэцІэ Хъэмшиц. ЛъышІэж. Налшык, 1992. Н. 324–428.
75. ШэджыхъэцІэ Хъэмшиц. Уи пицдджыжь фыгуэ, Тэрч. Налшык, 1975.
76. Шэвлокуэ Петр. Къалэн лъапІэ // Уи пицдджыжь фыгуэ, Тэрч. ШэджыхъэцІэм и тхылтым и хэзыгтэгъуазэ. Н. 290.
77. ШэджыхъэцІэ Хъ. Мазизэ. Н. 240.
78. ШэджыхъэцІэ Хъэмшиц. Адыгэбзэ // Йуашхъэмахуэ. 2008. № 1–2. Н. 383–384.
79. Журт Биберд. Си унэцІэ дыдэр. Налшык, 1971.
80. Ар дыдэм. Н. 10.
81. Ар дыдэм. Н. 16.
82. Журт Биберд. Тхыгъэхэр. Налшык, 1997.
83. Журт Биберд. Дауэ ушыгт? Щхъэгъусэжье // Йуашхъэмахуэ. 1992. № 3. Н. 112–115.
84. Ар дыдэм. Н. 115.
85. Хъэх Сэфарбий. Си хъуреягъкІэ. Налшык, 2008.
86. Ар дыдэм. Н. 14.
87. Ар дыдэм. Н. 135.
88. Ар дыдэм. Н. 137.
89. Ар дыдэм. Н. 145.
90. Ар дыдэм. Н. 184.
91. Нало Заур. Ныр Мызэ и хъыбаритI // Йуашхъэмахуэ. 2010. № 5.
92. Нало Заур. Ныр Мызэ и хъыбаритI // Йуашхъэмахуэ. 2010. № 4.
93. Нало Заур. БетПрожь Хъэмел и хъыбаритI // Йуашхъэмахуэ. 2011. № 1.
94. Нало Заур. Нэвагъуэ // Йуашхъэмахуэ. 2011. № 6.
95. Нало Заур. Хъэрэйил и хъыбаритI // Йуашхъэмахуэ. 2011. № 2.
96. КluантІэ Іэзид. Баз // Йуашхъэмахуэ. 2010. № 3.
97. КluантІэ Іэзид. Модэр дэни щынэсүм дэж // Йуашхъэмахуэ. 2009. № 5.
98. Пыггур Чэrim. Чубайс къигъэцІа Угъурлыжыр // Йуашхъэмахуэ. 2006. № 3.
99. Ар дыдэм.
100. Елгъэр Ч. (ЩакІуэ Мыхъмэт.) Хъуэхъу къыхъ // Йуашхъэмахуэ. 2009. № 3. Н. 149.
101. Йуильж Борис. Гуашэпэж // Йуашхъэмахуэ. 2012. № 2. Н. 6–44.
102. Ар дыдэм. Н. 5.
103. Ар дыдэм. Н. 16.
104. Ар дыдэм. Н. 23.
105. Ар дыдэм. Н. 24.
106. Ар дыдэм. Н. 31.
107. Ар дыдэм. Н. 42.
108. Налоев З.М. Институт джегуако. Нальчик, 2011.
109. Дудар Хъэутий. Пъесэхэр. Налшык, 1974.

110. Шакова М. Дударов Х.М. // Писатели Кабардино-Балкарии. Нальчик, 2003. С. 167.
111. Журт Биберд. Пьесэхэр. Налшык, 1984.
112. Шидов Юрий. Остров надежды. Пьесы. Черкесск, 1991.
113. Дэбагүэ М. Фызызщэ щеггүэжыркыым. Черкесск, 1991. Н. 89.
114. Ешль. Йутыж Борис. Трагедиехэр. Налшык, 2007. Н. 4.
115. Йутыж Борис. Гушыэ махуэ апший. Налшык, 1993. Н. 180.
116. Ар дыдэм. Н. 181.
117. Ар дыдэм. Н. 192.
118. Ар дыдэм. Н. 121.
119. Ар дыдэм. Н. 141.
120. Йутыж Борис. Гушыэ махуэ апший.
121. Йутыж Борис. Лъэужь. Налшык, 2007. Н. 317.
122. Дунейр театрщ. Н. 106.
123. Ар дыдэм.

Псалъашхъэхэр

Хээзыгъэгъузэ	3
Янз Йыхъэ. Къэбэрдей-шэрджэс поэзием гушыгэмрэ ауанымрэ къызэрхэцьыр	10
Етиланэ Йыхъэ. Ауанымрэ гушыгэмрэ зи лъабжъэ къэбэрдей- шэрджэс прозэр	52
Еицанэ Йыхъэ. Ауанымрэ гушыгэмрэ зи лъабжъэ къэбэрдей- шэрджэс драматургиер	99
Иутыж Борис и гушыгэм сурэтхэр, шаржхэр, эпиграммэхэр (эпиграммэм и сурэтхэм цыцээ зыкъомыр зыштар Күүэцьысоктуэ В.)	123
Клэух псалъэ	174
Етэланхъэхэр	178

Баков Хантери Ильясович

**ЮМОР И САТИРА
В АДЫГСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**

Зав. издательским отделом
К.М. Шомахова

Компьютерная верстка
З.З. Сокуровой

Корректор
Л.Б. Хавжокова

Подписано в печать 01.10.2013
Формат 60x84 1/₁₆. Гарнитура Book Antiqua
Усл. печ. л. 11. Тираж 500 экз. (1-й завод – 250). Заказ № 93

Отпечатано в Издательском отделе КБИГИ

Федеральное государственное бюджетное учреждение науки
Институт гуманитарных исследований КБНЦ РАН
360000, г. Нальчик, ул. Пушкина, 18

ISBN 978-5-91766-071-4

A standard linear barcode representing the ISBN number 9785917660714.

9 785917 660714